

Κωνσταντίνος Λεόντιεφ Η εξομολόγηση ενός συζύγου (Αφιερώνεται σε λίγους)

1850, Μάιος, Αι-Μπουρούνι, στην Νότια Παραλία της Κριμαίας.

Δόξα τω Θεώ, δεν είμαι φτωχός! Το αεράκι από θάλασσα φυσάει στον κήπο μου. Τα κυπαρίσσια μού φαίνονται από κοντά θλιμμένα και χωρίς ζωή, είναι όμως όμορφα μέσα σε άλλο πράσινο. Τα καράβια ταξιδεύουν ήσυχα στο πέλαγος προς ήρεμες παραλίες της Αζοφικής θάλασσας... Τα πανιά τους ασπρίζουν μακριά. Τα παρατηρώ από το πρωί. Βγαίνουν από τους τελευταίους βράχους του ορεινού όγκου που μας χωρίζει από την Μπαλακλάβα και κατά το μεσημέρι εξαφανίζονται ήδη πίσω από το μικρό, γεμάτο πουρνάρια ακρωτήριο, όπου κατά το βράδυ κάνω ολομόναχος τις βόλτες μου. Τι άλλο θέλω; Είμαι ήσυχος. Κανείς δεν θα μου πάρει τα κυπαρίσσια μου, το σπίτι μου που είναι περιπλεγμένο με κλήμα, κανείς δεν με εμποδίζει να μπολιάζω καινούργιους εμβολιασμούς και να πηγαίνω έφιππος μέχρι και το Άγιου-Νταγκ και ακόμα πιο πέρα... Ναι, είμαι ήσυχος. Είναι ωραία εδώ: δεν υπάρχει ούτε χειμώνας, ούτε η σκλαβιά μας. Οι Τάταροι είναι χαρούμενοι, δεν είναι φτωχοί, αλλά γραφικοί και ανεξάρτητοι. Η κοινωνία εδώ δεν υπάρχει, δόξα τω Θεώ! Δεν την αγαπώ την κοινωνία, δεν έχω καμία ανάγκη από αυτήν. Επιτυχίες; Τις είχα, αλλά η ζωή είναι δημιουργημένη έτσι που όταν ζητάς την επιτυχία, αυτή δεν έρχεται, και όταν έρχεται, δεν την αισθάνεσαι σχεδόν καθόλου.

Όταν είμαι μόνος μου, μπορώ να σκεφτώ για τον εαυτό μου και να είμαι ευχαριστημένος, μαζί με τους άλλους όμως όσο καλά και να μου φέρονται δεν μπορώ να αισθανθώ ικανοποιημένος. Ίσως με εξαίρεση αν έμπαινα θριαμβευτικά στην πόλη με ζητωκραυγές του κόσμου πάνω στο άλογο που θα έπαιζε από κάτω μου και όχι με την τωρινή στολή αλλά με ντύσιμο που θα σχεδιάζα μόνος μου και για το οποίο οι γυναίκες θα με αποθέωναν ψιθυρίζοντας: «Γιατί δεν τον γνωρίσαμε πριν, όταν ήταν νέος!» Αυτό το καταλαβαίνω. Και κάτι άλλο εκτός από αυτό τι να ζητώ; Δεν είναι καλύτερα να παρακολουθώ από εδώ την αργή πορεία των πλοίων και να σκέφτομαι: «Παντού είναι οι άνθρωποι! Παντού αγωνίζονται και βιάζονται. Κι εγώ ούτε αγωνίζομαι ούτε βιάζομαι. Πάνω στο κατάστρωμα υποφέρετε από την ζέστη, μέσα στην καμπίνα από την δύσπνοια, ενώ εγώ έχω δροσιά και κάτω από αυτήν την συκιά που φύτρωσε τόσο πλούσια και μέσα στο γραφείο μου με πολύχρωμα παράθυρα!» Είμαι πολύ καλύτερα.

Όσον αφορά τα τζάμια, μου αρέσει να κοιτάζω κατά σειρά μια από το κίτρινο, μια από το μπλε, μια από το κόκκινο τζάμι, μια από το συνηθισμένο άσπρο τζάμι στον κήπο μου. Και να τι μού έρχεται στο μυαλό: γιατί ακριβώς το άσπρο τζάμι παρουσιάζει όλα τα πράγματα με το αληθινό χρώμα τους; Μέσα από το κίτρινο τζάμι όλα είναι πιο χαρούμενα, το πράσινο του κήπου σαν να είναι περιχυμένο με απίθανο ήλιο και επιχρυσωμένο, ώστε η χαρά φτάνει μέχρι και τον πόνο, την κραυγή! Μέσα από το κόκκινο όλα είναι μακάβρια και λαμπερά, σαν ανταύγεια μιας μεγάλης πυρκαγιάς, σαν την πρώτη πράξη της συντέλειας του κόσμου. Δεν ξέρω, μέσα σε ποιο από τα δύο – το μπλε ή το μωβ — όλα είναι πιο τρομερά και πιο νεκρά: ο κήπος, η θάλασσα, οι βράχοι, όλα έσβησαν και ακινητοποιήθηκαν... Όντως έτσι βλέπουμε τα πάντα; Και γιατί νομίζουμε ότι ακριβώς εμείς έχουμε δίκαιο; Δηλαδή ότι τα δέντρα είναι πράσινα, το ηλιοβασίλεμα είναι κόκκινο κι ο βράχος είναι μαύρος; Ο αόρατος για όλους αιθέρας κυμαίνεται μέσα στην απεραντοσύνη και τα ρυθμικά του κύματα χτυπούν το νεύρο του οφθαλμού... Τι όμως είναι το νεύρο; Ο αγωγός που φέρνει τον ηλεκτρισμό μέχρι το **κελί**; Και τι είναι ο ηλεκτρισμός; Τι είναι το **κελί**; Και ποιος μπορεί να ορκιστεί ότι τα τοιχώματά του είναι όντως χωρίς κανένα **ύφασμα** πια και ότι στα βάθη του δεν βράζει η ατέλειωτη άβυσσος της ζωής; Και ακόμα περισσότερο, γιατί σκεφτόμαστε για ηθικά πράγματα με τόση αυτοπεποίθηση; Γιατί ο άνθρωπος πρέπει να ζει μέσα σε μια κοινωνία; Γιατί το καθαρό μυαλό σε αυτά τα θέματα είναι καθαρό και όχι απόλυτο λάθος; Εφόσον τον μεσαίωνα τον βλέπουμε ως την παραφροσύνη της πίστης, μήπως κι ο 21^{ος} αιώνας θα βλέπει τον αιώνα μας ως

παραφροσύνη του θετικού, της καθαρής λογικής και της ωφελιμότητας; Υπήρχε άραγε ένας άνθρωπος (ο Ντάλτον, αν δεν κάνω λάθος) που δεν είδε ποτέ κανένα χρώμα και όλο το τοπίο της οικουμένης του φαινόταν ως μια άχρωμη λιθογραφία. Γιατί δεν είχε δίκαιο αυτός; Γιατί δεν έβλεπε σαν όλους τους άλλους; Όμως ούτε ο Σωκράτης ήταν σαν όλους τους άλλους, και τον Αβραάμ οι γείτονές του τον θεώρησαν μάλλον παράφρονα όταν έφυγε από τον πατέρα του για να αναπτύσσει τον μονοθεϊσμό!

Ω, Θεέ, Θεέ μου! Εσένα, ω μεγάλε Δημιουργέ μας, άρεσε να είναι έτσι! Και αν μπορείς να ακούσεις την ευγνωμοσύνη του σκώληκα της γης... ω, πόσο Σε ευγνωμονώ και για την ησυχία μου, και για αυτούς τους βράχους, και για το κλήμα μου, και για την συκιά μου!

1852, 15 Ιουλίου. Στον ίδιο τόπο.

Στον ίδιο τόπο! Στον ίδιο τόπο! Τι ευτυχία είναι αυτή! Έχασα την αίσθηση του πως περνούν οι ομοιόμορφες μέρες. Αν δεν μου είχαν πει εχθές ότι σήμερα είναι 15 Ιουλίου θα είχα ξεχάσει ότι είναι η γιορτή μου. Υπήρχαν οι καιροί όταν δεν ήμουν μόνος μου! Υπήρχαν οι καιροί της θλίψης και της χαράς! Όλα αποκοιμήθηκαν. Οι άνθρωποι βρέθηκαν στα φέρετρα σε διάφορα μέρη της Ρωσίας και πάνω στους λησμονημένους τάφους τους δεν κλαίνε οι δικοί τους. Πού να προσευχηθούν στον τόπο μας! Όλοι τρέχουν σε διάφορες κατευθύνσεις και δεν μπορείς να βρεις τον τάφο του δικού σου ανθρώπου! Θα διατάσω να με θάψουν εδώ, πάνω από το ακρωτήριο μπροστά στο δρύινο άλσος ώστε ο τεράστιος πέτρινος σταυρός να ανοίξει την αγκαλιά του στην θάλασσα και τα πλοία που πηγαίνουν αργά μακριά. Γιατί; Μα γιατί; Ποιος θα έρθει σε αυτόν τον γραφικό τάφο; Στο χαμηλό επίχωμα με χορτάρι πάνω στο σώμα της φτωχής θείας σε ένα απόμακρο ρωσικό χωριουδάκι ίσως και θα έρθει κάποτε η νεαρή ανιψιά της ή ο καλόψυχος ανιψιός της, ο αξιωματικός θα διατάξει να λειτουργήσουν την παννυχίδα και θα πει: «Καημένη θείτσα μου! Θυμάμαι το πώς με νανούριζες τις χειμωνιάτικες βραδιές: «Γατούλα μου ασπρούλα μου, με γκρίζα την ουρίτσα σου, έλα να νανουρίσουμε τον Βόλια μας». Αχ, περιστερούλα μου γλυκιά!», και θα χύσει να αγνά του δάκρια ξεχνώντας και τα χαρτιά, και τις ατασθαλίες, και τους βαθμούς, και τις ερωμένες του! Και θα έρθει κατά τύχη ένας φοιτητής που περηφανεύεται για τις τιποτένιες γνώσεις του και θα κλάψει και αυτός όταν ο Ρώσος παπάς θα πει: «**Ησύχασε, Κύριε, την ψυχή...**» Και ποιος θα χύσει έστω και ένα δάκρυ πάνω στον όμορφο αλλά καθόλου ρωσικό τάφο μου; Οι Τάταροι; Είναι καλοί γείτονες. Είναι τίμιοι, πάντα ήταν ελεύθεροι και όχι μόνο στους άρχοντές τους αλλά και σε μένα έρχονται πάντα με εμπιστευτικό χαμόγελο. Τι καλό όμως μπορώ να τούς κάνω; Με τι μπορώ να τους κάνω ευτυχισμένους; Να τους δια φωτίσω κατά τον τρόπο μας; Ο Θεός φυλάξει! Θα ήταν τρομερή επιβουλή κατά της ζωής τους που είναι ειρηνική και παλικάρισια. Δεν μπορώ να απελευθερώσω τους ελεύθερους, όπως θα μπορούσα να απελευθερώσω Ρώσους δουλοπάροικους, από τους οποίους έφυγα και ήλθα εδώ. Για ποιόν λόγο άραγε οι Μωαμεθανοί να εκτιμούν την μνήμη μου βλέποντας περαστικοί τον μεγαλοπρεπή σταυρό μου;

17 Ιουλίου.

Πράγματι, όλα εδώ είναι ωραία: η μπλε θάλασσα, ο γαλανός ουρανός, τα άσπρα πανιά των αιγιματικών πλοίων, τα αυστηρά περιγράμματα των βράχων, τα ρόδινα και λευκά σύννεφα που σέρνονται δίπλα στις επίπεδες βουνοκορφές από τις σκοτεινές λωρίδες των απόμακρων πευκοδασών, οι λόφοι του δροσερού πράσινου των αμπέλων, οι έντονες ενδυμασίες των Τατάρων, ανδρών και γυναικών, τα έρημα φρούρια, οι καλύβες σαν φωλιές και πάνω από το κεφάλι των οδοιπόρων και κάτω από τα πόδια τους δίπλα στον δρόμο... Πράγματι, όλα εδώ είναι όμορφα! Αλλά σε όλα αυτά που είναι εδώ για μένα δεν υπάρχει εκείνη η μουσική, εκείνος ο θρήνος και εκείνος ο στεναγμός που χύνονται σιγανά πάνω στα **ορφανά** και πικρά χωράφια μας! Αχ, να μπορούσα να ζεστάνω με κάτι την ψυχή μου μέσα σε αυτόν τον πλούτο του ουρανού και της γης! Δεν μπόρεσα να το κάνω, δεν μπόρεσα να το κάνω μόνος μου! Έφυγες όμως από τις θλίψεις και τις χαρές, ανόητε! Γιατί τότε τις καλείς; Γιατί; Γιατί πεθαίνω από το πλήρωμα της ψυχής μου; Εχθές έκλαψα πεσμένος μπρούμυτα με το πρόσωπο στα χόρτα, σήμερα έσπασα το χοντρό μου μπαστούνι αφού το χτύπησα στα δένδρα, το έκανα κομμάτια... τα πιο μικρά κομμάτια...

Μερικές φορές μού ήλθε στο μυαλό ή να βαπτίσω την κόρη του καλού γνωστού μου

Μουσταφά-ογλού ή να γίνω Μωαμεθανός ο ίδιος. Είναι χλωμή, με μαύρα φρύδια, με βελούδινη σκουφίτσα, με ξανθές πλεξούδες στις πλάτες, με μαντιλάκι αντί ζώνης στην μέση. Το βλέμμα της είναι αγαθό: την γνώρισα από μικρό παιδί. Διαβάζει το Κοράνι δίπλα στο παράθυρο και δεν κρύβεται από μένα. Τι περίσσευμα της αγάπης στην αφελή ψυχή της — της αγνής, αδολίευτης, σαν των γονέων αγάπης!

20 Ιουλίου.

Βέβαια, θα μπορούσα να παντρευτώ. Όχι πολύ μακριά από εδώ, στην Γιάλτα υπάρχει μια νεαρή κοπέλα. Την αγαπώ πολύ, όταν με το ρόδινο, από λινόπανο φόρεμά της κουνιέται στην μεγάλη πολυθρόνα. Δεν είναι πλούσια. Είναι Ρωσίδα, τα μάτια της είναι παιχνιδιάρικα, σκοτεινά, τα μάγουλά της είναι τρυφερά και ροδοκόκκινα, έχει κλίση στην μουσική και είναι έξυπνη. Στα δωμάτια που μένει υπάρχουν πολλά λουλούδια, σχεδόν κάτω από τα παράθυρά της βράζει η θάλασσα. Τσάι κάνει υπέροχα, το βούτυρο σε αυτήν είναι πάντα φρέσκο, τα έπιπλα είναι απλά. Μια φορά κάποιος έπαιζε φουσαρμόνικα και ο ήλιος κατέβαινε πίσω από τα βουνά. Αυτή κουνιόταν, εγώ την κοίταζα και σκεφτόμουν... Έφευγα από το σπίτι τους συγκινημένος και επέστρεφα εκεί πάλι με χαρά. Τόση ησυχία, τόση γλύκα είχε το σπίτι τους! Η κόρη ράβει, η μητέρα ράβει, ο πατέρας αναστενάζει, ακόμα και το ρολόι τους είναι αθόρυβο και χτυπάει υπόκωφα... Τι νοικοκυρά είναι αυτή! Τι ωραία ράβει όλα μόνη της! Τι ωφέλιμα βιβλία διαβάζει, πόσο ευχάριστη, σγουρομάλλη, νεαρή είναι!.. Έχει όμως πολλούς συγγενείς και όλοι τους μένουν κοντά από εδώ. Έπαψα να πηγαίνω στο σπίτι τους. Και επί πλέον είμαι και γέρος και στην ψυχή και στο πρόσωπο. Είναι κρίμα να καταστρέψω την κοπέλα. Είναι κρίμα να την γοητεύσω με τον κήπο, τα κυπαρίσσια, με τις μαρμάρινες σκάλες και τα χαλιά. Ποτέ δεν θα έβρισκα μέσα μου αρκετή σκληρότητα για να την αποσπάσω από τους συγγενείς και τους φίλους της, οπότε να βρω τουλάχιστον αρκετή αποφασιστικότητα να απομακρυνθώ. Τώρα έγινα σχεδόν πνεύμα; Δεν είμαι αριστοκράτης, δεν ακούω ποτέ τον βαθμό μου, και πολύ σπάνια ακούω το όνομα και το πατρώνυμό μου. Με αυτήν όμως και με τους συγγενείς της όλα θα επέστρεφαν πίσω. Καμιά φορά πρέπει να πληρώσεις με την θλίψη την ελευθερία σου!

1^η Σεπτεμβρίου 1853. Αι-Μπουρούνι.

Εχθές έλαβα γράμμα από την Κατερίνα Πλατόνοβνα Σ., την πρώτη ξαδέρφη μου που είχε παντρευτεί έναν Ιταλό. Δεν ξέρω πώς να την χαρακτηρίσω — ως μια παράξενη ή φτωχή ή ευτυχισμένη γυναίκα; Ο σύζυγός της ήταν ομορφονιός και καβατζής, σπατάλησε όλη την περιουσία της, ήταν στην υπηρεσία μας και σκοτώθηκε πριν από τρία στον Καύκασο και αυτή έμεινε στην φτώχεια μαζί με την δεκαπεντάχρονη κόρη της. Είτε η ύπαρξη αυτής της κόρης είναι αυτό που την ενδυναμώνει είτε έτσι είναι γεννημένη, όπως και να είναι αλλά κάνει τόσο μεγάλα σχέδια που θα μπορούσαν να τρομάξουν πολλούς. Ξέρει το Αι-Μπουρούνι μου και μου προτείνει να το κάνουμε από κοινού μια επιχείρηση, δηλαδή να χτίσουμε σπιτάκια στον κήπο και σε μικρές κοιλάδες, να στήσουμε ένα υδροθεραπευτήριο με θαλασσινά λουτρά και γυμναστικές και να ανοίξουμε ένα θεραπευτήριο-πανσιόν για ασθενή παιδιά. Θα γινόταν διευθύντρια αυτού του σπουδαστηρίου.

Τα παιδιά θα σπουδάζουν και θα κάνουν υδροθεραπείες και θα βελτιώνουν την υγεία τους και θα συνηθίζουν στο αγρόκτημα. Θα τους δείχνουμε ωφέλιμα βότανα, θα δουλεύουν, θα γίνουν ευτυχισμένοι, τίμιοι, θεοφοβούμενοι και ζωηροί. Ωραία ιδέα! Και σε όλη αυτή την επιχείρηση πρέπει να επενδύσω, κατά τους υπολογισμούς της, μόνο τρεις χιλιάδες. Σιγά-σιγά θα στήσουμε, λέει, τα πάντα.

«Θα βρίσκατε επί τέλους, γράφει, την ευκαιρία να εφαρμόσετε στην πράξη τις γνώσεις, την ουράνια (!) αγαθοσύνη σας. Η μοναξιά και η απραξία θα σκοτώσουν μέσα σας όλες τις ζωντανές αρχές με τις οποίες σας προίκισε τόσο γενναιόδωρα ο Θεός».

Καημένη! (και πώς να μην την πω τώρα καημένη;) με κολακεύει για να με κάνει να συμμεριστώ στα σχέδιά της. Αν η αγαθοσύνη μου πράγματι ήταν τόσο ουράνια δεν θα είχα πουλήσει τους δουλοπάροικούς μου μόνο ο Θεός ξέρει σε ποια χέρια για να απαλλαγώ από αυτούς και να αγοράσω αυτά τα κυπαρίσσια, αυτήν την παραλία, αυτές τις άφωνες πέτρες. Αλλά ας

υποθέσουμε ότι είμαι αγαθόκαρδος: από τι όμως έβγαλε το συμπέρασμα ότι θα πάρω απόφαση να γεμίσω τον κήπο μου με τα παιδιά που θα φωνάζουν, θα μαλώνουν, θα τεμπελιάζουν καθώς και με την ιδιότροπη υπηρεσία και τους γονείς που θα έρχονται για να θαυμάσουν τα τέκνα τους; Ακόμα κι αν αυτή η επιχείρηση μας έδινε ύστερα δεκάδες χιλιάδες κέρδους, δεν θα πουλήσω ούτε με αυτό το τίμημα την ελεύθερη απραξία μου!

2 Σεπτεμβρίου 1853.

Πρέπει όμως να την βοηθήσω. Αγαπώ τις γυναίκες που με τον έρωτά τους κατέστρεψαν την περιουσία τους. Θα της δείξω ότι δεν έσφαλε όταν με ονόμασε αγαθόκαρδο. Να της στείλω 500 ρούβλια; Όχι! Να στείλω περισσότερο. Θα κάνω λογαριασμούς και θα της στείλω περισσότερο. Ήθελα να πάω στην Μικρασία ή πάλι στην Βιέννη, αλλά δεν θα πάω. Έτσι και καλύτερο!

Δεν κάνει όμως να πιστεύουμε στην αγαθοσύνη: αυτή είναι το μοναδικό πράγμα που έχει αναμφισβήτητη αξία και για τις δύο πλευρές. Νιώθεις τόση γλύκα άμα σκεφτείς: «Αυτή δεν είχε εχθές ούτε να αγοράσει τον καφέ της. Τα πουκάμισα της κόρης της έγιναν τρύπιες, η υπηρεσία της άρχισε ήδη να φέρεται με αγένεια». Και ξαφνικά της έρχεται η ενημέρωση από ταχυδρομείο — 500 ρούβλια. Όχι, 800! Έτσι είναι ακόμα καλύτερο, η χαρά ακόμα μεγαλύτερη!

25 Σεπτεμβρίου, του ιδίου έτους.

Τιμωρήθηκα για την έξαρσή μου. Η Κατερίνα Πλατόνοβνα πλήρωσε τα χρέη της, ντύθηκε, ένδυσε την κόρη της και ήρθε εδώ. Θέλει να στραφεί στην πριγκίπισσα Κ. (που έχει το άσπρο παλάτι με πύργους σε έξι βέρστια από μένα) με παράκληση να της εξασφαλίσει κρατικό επίδομα και έκταση για το υποτιθέμενο ιδανικό σπουδαστήριο. Και συνάμα με ευγνωμονεί!.. Δόξα τω Θεώ, διαμένει στην πόλη.

30 Σεπτεμβρίου.

Ήμουν στην πόλη. Πήγα έφιππος και τις επισκέφτηκα. Μια καλή, συμπαθής γυναίκα. Μου άρεσαν ακόμα και ο συναισθηματισμός και η αφελής ρητορεία των λόγων της. Η κόρη της είναι όμορφη. Κρίμα! Τις προσκάλεσα σε μένα για τον χρόνο που θα χρειαστεί να συναναστρέφεται με την πριγκίπισσα. Η πριγκίπισσα της φέρθηκε βάνουσα. Αυτή πήγε με ταταρική άμαξα και με το ζόρι έφτασε κατά το βράδυ. Κατέβηκε από το βουνό κάτω στον κήπο μόνη της από άγνωστο δρόμο μέσα στο σκοτάδι, αλλά η πριγκίπισσα έστειλε να της πουν ότι δεν μπορεί να την δεχτεί εκείνη την ημέρα. Στην Νότια Παραλία, σε 25 βέρστια από την πόλη! Στις 10 το βράδυ! Η Κατερίνα Πλατόνοβνα ανέβηκε στο βουνό χωρίς συνοδό, βρήκε ένα ταταρικό χωριό, διανυχτέρευσε εκεί και την άλλη μέρα την ανάγκασαν να περιμένει ακόμα μέχρι το μεσημέρι. Η πριγκίπισσα της διάταξε να γράψει για το σχέδιό της, κι εγώ μολονότι δεν πιστεύω σε επιτυχία αποφάσισα να την βοηθήσω. Ας μείνουν προσωρινά σε μένα: θα είναι και πιο κοντά στην πριγκίπισσα και δωρεάν.

15 Οκτωβρίου.

Η πριγκίπισσα υποσχέθηκε να μεσολαβήσει. Η Κατερίνα Πλατόνοβνα τώρα άρχισε να μου αρέσει. Η Λίζα (την κόρη της την λένε Λίζα — ωραίο, ευχάριστο ρωσικό όνομα!) με διασκεδάζει παίζοντας πιάνο και τραγουδώντας... Μου αρέσει επίσης ότι οι εξωτερικές γωνίες των ματιών της είναι κατεβασμένες προς τα κάτω, ενώ τα μάτια είναι σκοτεινά και βαθιά. Να την κάνει ο Θεός ευτυχισμένη! Και η μητέρα δεν μετανιώνει για το παρελθόν της. «Εκοβα, λέει, ρόδα χωρίς αγκάθια: ήταν τα χρόνια μου!» Αυτός ο συναισθηματισμός της ταιριάζει. Η συνήθεια να εξαρτάται από ξένους ανθρώπους άφησε για πάντα στο αγαθό πρόσωπό της ένα ευγενικό χαμόγελο. Κατά το γεύμα το μικρό κομμάτι ψωμί που έβαλε απαλά παραπέρα το έβλεπε με συγκίνηση, ενώ το ποτήρι κβας που το γέμισε σεμνά, δεν το έφερε ευθεία στο στόμα της αλλά γύρισε το σώμα της σαν να έσπευδε η ίδια να το υποδεχθεί ευγενικά. Όντως αυτό είναι κάτι πρωτότυπο! Εχθές η Κατερίνα Πλατόνοβνα μού διηγήθηκε πολλά για την Λίζα. Είναι, όπως λέει η μητέρα της, σύμμαχος των αδύναμων και ο φόβος των καταπιεστών. Μού διηγήθηκε πώς η Λίζα έσπασε την μεγάλη αλαβάστρινη κούκλα της χτυπώντας την ερωμένη του πατέρα της που τόλμησε να φερθεί αγενώς στην μητέρα της. Ο πατέρας ήθελε να την δείρει. Δεν μού κρύβει την συμπεριφορά του μακαρίτη

άνδρα της, αφού καταλαβαίνει ότι και χωρίς αυτήν ξέρω για αυτούς σχεδόν όλα. Μπορεί και να θεωρεί ότι έχω ξανακούσει για αυτόν κάτι ακόμα χειρότερο από ότι υπήρχε στην πραγματικότητα και επαναλαμβάνει συχνά: «Παρά όλα αυτά τα ελαττώματα ήταν τόσο μεγαλόψυχος και ευγενής!»

Και πράγματι τι κατόρθωμα είναι να αγαπάς έναν καλό άνθρωπο; Τελείως διαφορετικό είναι να αγαπήσεις χωρίς να υπολογίσεις κανέναν έναν διαφθαρμένο αλλά γοητευτικό άνδρα!

Την ώρα που συζητάμε περί του πανσιόν η Λίζα κάθεται με την γριά Χριστίνα μου και από εκεί ακούγονται τα δυνατά γέλια τους. Το σπίτι μου ζωντάνεψε και οι υπηρέτες έγιναν πιο χαρούμενοι. Η μητέρα φοβάται ώστε η Λίζα να μην γίνει πολύ χοντροκομμένη: «Κοιτάχτε πόσο τριχωτά και δυνατά είναι τα χέρια της, πόσο χοντρή είναι η φωνή της! Πώς καβαλικεύει οποιοδήποτε άλογο και πώς πέφτει από βράχους στην θάλασσα να κολυμπήσει. Η καρδιά μου σταματάει!» Την παρηγορώ. Νομίζω ότι η Λίζα δεν θα μεγαλώσει και άλλο. Είναι καλοφτιαγμένη. Η φωνή της, είναι αλήθεια, καμιά φορά ακούγεται λίγο χοντρή, αλλά τι ωραίο κοντράλτο τραγουδάει! Εχθές άκουσα επίσης από το δρύινο άλσος το τραγούδι της:

Ω, φίλοι, δεν είναι αιώνια η νιότης μας!

Τι περίφημη Ορσίνι θα μπορούσε να γίνει αυτή επί σκηνής! Έχει ωραία λεπτή μύτη και επιμηκές πρόσωπο. Και τα σκοτεινά μάτια της είναι θαυμάσια!

7 Νοεμβρίου.

Η πριγκίπισσα έφυγε στην Πετρούπολη. Έκανα στην Κατερίνα Πλατόνοβνα πρόταση να μείνουν μέχρι την άνοιξη. Γιατί να φύγουν; Εκεί τώρα είναι λάσπες και χιόνια. Ας ξεκουραστούν. Συνήθισα σε αυτές. Μού πρότεινε να επιβλέπει τις τροφές μου: βρήκε ότι επιτυγχάνω πολλά πράγματα. Αλλά δεν θέλω να μην τις αγαπούν οι άνθρωποι. Καλύτερα να επιτυγχάνω ακόμα περισσότερο: οι άλλοι ξοδεύονται στο θέατρο, στα χαρτιά, εγώ όμως θέλω να είναι όλοι αγαπημένοι μεταξύ τους στο σπίτι μου. Θα μείνουν. Ή να ζω μόνος μου ή να αγαπιούνται όλοι μεταξύ τους.

10 Νοεμβρίου.

Η Κατερίνα Πλατόνοβνα πάλι οδύρεται επειδή η Λίζα είναι παράτολμη και σήμερα έφυγε στα βουνά στο δάσος μόνη της. Της είπα ότι στον άνδρα αρέσει η τολμηρή γυναίκα και ότι δεν υπάρχει τίποτα χειρότερο από γυναίκες που φωνάζουν στον δρόμο ούτως ώστε κάνοντας βόλτα με αυτές φοβάσαι να απομακρυνθείς πολύ από το σπίτι. «Ο άνδρας! Ποιος θα την πάρει την φτωχή;», φώναξε η Κατερίνα Πλατόνοβνα. Δεν της απάντησα, σκέφτηκα: «ποιος»; και θυμήθηκα τα χρωματιστά τζάμια. Όλο το κακό προέρχεται από το ότι το ένα πράγμα συνήθισαν να το βλέπουν μέσα από τα άσπρα τζάμια και το άλλο από τα μπλε. Και έτσι βλέπουν όλοι!..

Και πράγματι οι μνηστήρες υπάρχουν πολλοί και διάφοροι. Δεν θα ήθελα όμως η Λίζα να παντρευτεί έναν μικρό υπάλληλο ή έναν φτωχό δάσκαλο με παλιό φράκο. Και είναι πολύ μικρή πιθανότητα να την πάρει κανείς από τους πλούσιους: πολλοί από αυτούς θα φοβηθούν ήδη το γεγονός ότι γαλλικά αυτή μιλάει άσχημα και λίγο. Αν βρισκόταν ένας ευκατάστατος, γοητευτικός και έξυπνος νεαρός από την δική μας κοινωνία αυτός έπρεπε να την αξιολογήσει, να την πλησιάσει. Αλλά πού να συναντηθούν; Πού να την πλησιάσει, πού να βρεθεί η ευκαιρία για να δει τους ωραίους σπόρους οι οποίοι –είμαι σίγουρος– φύτεψαν στην καρδιά της;

Υπάρχει όμως και ένας τελείως μα τελείως διαφορετικός κόσμος για τον οποίον ούτε σκέφτονται εξαιτίας των τζαμιών. Παραδείγματος χάριν ο διαχειριστής στο **Σεγκίλις** έχει έναν μοναχογιό. Είναι απελευθερωμένος, έμαθε την κηπευτική τέχνη σε δημόσιο κήπο, δεν είναι χαζός, γράφοντας δεν κάνει πολλά λάθη, γνωρίζει κάτι από την βοτανολογία, είναι όμορφος: καθαρό ρωσικό αίμα με γάλα, 21 χρονών, γαλανά μάτια, καλή καρδιά. Τον γνωρίζω: πολλές φορές έχουμε ξαναπάει στην Γιάλτα και στα ορεινά πευκοδάση. Είναι παρατηρητικός και κάνει πολύ έξυπνες παρατηρήσεις. «Βλέπετε, εδώ πάνω οι παιώνιες άνθισαν μόνο τώρα, ενώ εκεί κάτω απάνθισαν ήδη από καιρό. Δεν περάσαμε μεγάλη απόσταση, το κλίμα όμως άλλαξε». Από αυτόν έμαθα ότι τα μεγάλα ρόδινα λουλούδια που σε τόσο μεγάλη ποσότητα θάλλουν εδώ το καλοκαίρι στους ακαλλιέργητους λόφους ονομάζονται *Cistus taurica*. «Αυτό το φυτό, λέει, με μαύρα κρόσσια είναι η *Melia Azederach*, και αυτό το κωνοφόρο δέντρο *Salisburia Adiantifolia* ή *Gincko biloba* είναι

από την Ιαπωνία. Από την πρώτη όψη δεν μοιάζει καθόλου με κωνοφόρο κι όμως είναι κωνοφόρο».

Εννοείται ότι άμα κάθεται σε ένα γραφείο στην Πετρούπολη είναι δύσκολο να διαβάξεις αυτές τις ονομασίες στο βιβλίο. Αγαπώ όμως τον σύνδεσμο της φύσης και της επιστήμης όταν κάνεις περίπατο στον δημόσιο κήπο, όπου συγκέντρωσαν τα φυτά από την Ιταλία, την Ιαπωνία, την Κίνα, την Αφρική, τον Καύκασο ή όταν ανεβαίνεις μέσα στην σιωπή και μακριά, μέσα στο ορεινό δάσος και μέσα από τα πεύκα εμφανίζεται πότε-πότε η θάλασσα με παρυφή του άφωνου αφρού δίπλα στον γιαλό. Να υπολογίσουμε, λοιπόν, ότι και οι δύο τους — η μητέρα και η κόρη, αποφάσισαν να βλέπουν μέσα από αλλιότικα τζάμια. Και να, δίπλα στέκει ένα άσπρο σπιτάκι με κισσό και κλήματα, ένα μικρό σπιτάκι από αυτά που εδώ είναι πάμπολλα. Αυτός παίρνει καλό μισθό από κάποιο αξιωματούχο για την κηπευτική τέχνη του. Μέσα το σπίτι είναι καθαρό (το σπίτι του πατέρα του, το ξέρω, είναι καθαρό), ο αέρας γύρω είναι θαυμάσιος. Αυτή τραγουδά τα βράδια στο εξώστεγο: «Ω, φίλοι, δεν είναι αιώνια η νιότης μας!». Τα παιδιά τους μεγαλώνουν... Πολύ ευχαρίστως θα της έδινε δύο-τρεις χιλιάδες για προίκα. Είναι ένα είδος του εγωισμού. Αγαπώ την ομορφιά. Ακόμα και αν μαλώσουν μεταξύ τους... τι σημασία έχει; Είναι διασκεδαστικό και όχι θλιβερό. Ή μήπως ο νους της έχει κάποιες ανώτερες απαιτήσεις και ψάχνει σύντροφο για την σκέψη της; Όχι! Τι, την εμποδίζει, λοιπόν; Τζάμια, τζάμια και τζάμια! Ούτε τολμώ να το προτείνω ούτε στην μητέρα ούτε στην κόρη, μολοντί ξέρω ότι αυτό θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί. Για τον Αλιόσα θα ήταν μια απροσδόκητη ευτυχία. Όταν αυτές έμειναν ακόμα στην Γιάλτα αυτός με συνάντησε μια μέρα στον δρόμο και με ρώτησε: «Ποια είναι αυτή η ευχάριστη δεσποινίς που ήλθε στην πόλη; Τι όμορφη που είναι!»

Πώς; Η κόρη του συνταγματάρχη και μορφωμένη δεσποινίς να παντρευτεί έναν απελευθερωμένο κηπουρό; Να καταλάβετε όμως ότι αυτός ο απελευθερωμένος μπορεί να είναι μορφωμένος καθόλου λιγότερο από την κόρη σας; (Η Λίζα κάνει πολλά ορθογραφικά λάθη και γενικώς ξέρει λίγα πράγματα: η μητέρα της δίδασκε τους άλλους, αλλά να ασχοληθεί μαζί της στην διάρκεια των ταξιδιών και φροντίδων της δεν είχε ούτε χρόνο ούτε γνώσεις.) Αυτή ξέρει ιταλικά και λίγο γαλλικά, ενώ αυτός τατάρικα και λίγο γερμανικά. Αν όμως αυτός δεν ήταν κηπουρός, ο πατέρας του θα τον έδινε στην δημόσια υπηρεσία και θα γινόταν γραμματέας στο κυβερνείο της περιοχής και αντί την μπλε μπλούζα θα φορούσε **το φράκο της στολής**, θα ήταν γαμπρός σε περίπτωση ανάγκης... Ανατριχιάζω!

Και βλέποντας το χαριτωμένο και δυνατό ειδύλλιο θα ευχαριστιόμουν περισσότερο από το να έβλεπα τους άλλους γείτονές μου. Ο χερ Ζιλχμίλερ, π.χ., διαχειριστής του κυρίου Σ., βάζει κοκκινάδι στα μάγουλά του, φοράει πότε την ροζ, πότε την γαλάζια γραβάτα, βάφει τα μουστάκια του, είναι παντρεμένος με την Αγγλίδα με μεγάλα δόντια, δέρνει τους υπηρέτες του, διαβάζει τον Δουμά και τον Πωλ Φεβάλ και μου συμβουλεύει να διαβάσω το «Les crimes célèbres».

«Θα δείτε, μου λέει, όλη την ανθρώπινη μαυρίλα».

«Την βλέπω ούτως ή άλλως», του απάντησα.

11 Νοεμβρίου.

Να πάρω θάρρος, λοιπόν, και να κάνω προσπάθεια να μιλήσω. Δεν ξέρω όμως με ποιαν από τις δύο να μιλήσω πρώτα — με την κόρη ή με την μητέρα; Μάλλον, πρώτα με την Λίζα. Τι θα μου κάνουν γι' αυτό; Τίποτα. Μόνο τα πρώτα λόγια είναι δύσκολα και μετά θα αναπτύξω την άποψή μου. Ή μήπως να μιλήσω πρώτα με τον Αλιόσα; «Τι λες, Αλιόσα, αν δώσω σε αυτή την κοπέλα προίκα δύο χιλιάδες, θα την παντρευτείς;...» Για να δούμε τι θα γίνει!

13 Νοεμβρίου.

Ο Αλιόσα φάνηκε χαμένος, όταν του έθεσα αυτήν την ερώτηση. «Αστειεύεστε, λέει. Που να τα καταφέρουμε;!» Όχι μόνο το πρόσωπο, τα αφτιά και ο λαιμός του αλλά όλος του κοκκίνισε! Του είπα: Όλο είναι δυνατόν, αν ο Θεός το θελήσει». Και αυτός: «Ο Θεός μπορεί να το θελήσει, αλλά οι άνθρωποι δεν θα το δεχθούν». Τι μεγάλη σκέψη ξεφώνησε χωρίς να το θέλει! Αν όμως τολμάμε να προσδίδουμε στην Ανώτατη Ύπαρξη τα γνωρίσματά μας θα είχα προτιμήσει να Της προσδώσουμε την αμέτρητη, την πλήρη αίσθηση του ωραίου.

Και το ωραίο υπάρχει τριών ειδών: η γραφική, πλαστική ομορφιά, η δραματική ομορφιά ή η

ομορφιά της πράξης και η ομορφιά των συναισθημάτων ή η μουσική ομορφιά. Εδώ όμως θα συνυπάρχουν όλα. Τα βουνά, η θάλασσα, οι κήποι, τα δάση. Η καθ' εαυτή ομορφιά των προσώπων. Η ομορφιά των αγαθών χαρούμενων συναισθημάτων τους. Η ομορφιά του προκαταρκτητικού αγώνα κατά των ταξικών εμποδίων. Ναι! Ένα από τα κυριότερα στοιχεία της ομορφιάς είναι η ταξική ανισότητα. Αν αυτά ήταν ίσια μεταξύ τους η υπόθεση θα ήταν κατά το ήμισυ ολοκληρωμένη.

Όλα αυτά που λέω δεν συμφωνεί πλήρως με την φιλοσοφία του λογικού νου. Ένας από τους παλιούς γνωστούς μου, ο επιστήμονας και λογικός άνθρωπος, λέει ότι στην φιλοσοφία του **σύμπαντος** ο λογικός νους δεν ταιριάζει καθόλου, αλλά για την φιλοσοφία της ζωής αυτός είναι η μόνη σωτηρία. Δεν υπάρχει κανόνας χωρίς εξαιρέσεις: εδώ, στα βουνά απομακρύνθηκα από την ζωή και πλησίασα **στο σύμπαν**.

14 Νοεμβρίου.

Σήμερα πήγαμε με την Λίζα στην Θεία λειτουργία. Η Κατερίνα Πλατόνοβνα δεν αισθάνεται καλά. Η Λίζα είναι ακόμα πολύ άγρια. Είναι δύσκολο να συζητώ μαζί της.

6 Ιανουαρίου 1854.

Τι μέρα είναι σήμερα! Το πρωί πήγαινα βόλτα έφιππος. Η θάλασσα είναι χλωμή και μωβ και μοιάζει με καθρέπτη. Ησυχία. Στην δημοσιά κάνει κρύο, στην *γιάιλα* κάθονται τα χιόνια και κάτω, στους κήπους είναι σαν η μέρα του Μαΐου στην Ρωσία. Συνάντησα στο άλσος μου μια Τάταρη που μάζεψε ξερόκλαδα. Είναι από φτωχή οικογένεια, εδώ όμως ούτε η φτώχεια φοβίζει. Τι είναι αυτός ο κόσμος, τι είναι αυτή η ζωντανή λησμονιά! Τι λόγια μπορούν να απεικονίσουν αυτό που ένοιωθα; Μόνο τα ωραία ποιήματα θα μπορούσαν να συγκριθούν και με αυτήν την φύση και με την ήσυχη ζωή των ντόπιων κατοίκων και με εκείνη την αίσθηση της εκστατικής ησυχίας την οποίαν απολάμβανα σήμερα, όταν το άλογό μου μια κατέβαινε προσεχτικά από την μια πέτρα στην άλλη μέσα στο ξεροπόταμο, μια έτρεχε από έναν λόφο στον άλλο από καλόστρωτο δρόμο. Τι επιτυχημένος συνδυασμός άγριων εικόνων με εκλεπτυσμένα ίχνη του διαφωτισμού! Εδώ από πάνω μου το πεύκο ανέβηκε από τον γυμνό βράχο και μάλιστα σε τόσο απότομο πελώριο όγκο που ακόμα και να τον κοιτάς από την ρίζα του είναι δύσκολο. Στην ρίζα αυτής της γιγαντιαίας πέτρας περνάει η δημοσιά και από την δημοσιά αρκεί να κάνεις ένα μόνο βήμα για να βρεθείς στον ανθώνα που χλόμιασε περιμένοντας τον χειμώνα και στην καθαρή αυλή του γοτθικού εξοχικού σπιτιού. Μερικά δένδρα στον κήπο έριξαν κάτω τα φύλλα τους, ενώ τα άλλα – η δάφνη, το κυπαρίσσι και ο θάμνος **δαφνοκερασιάς** – είναι πράσινα όπως και το καλοκαίρι. Στην περίφραξη, στην οποίαν από μόνος του σέρνεται ο κισσός, είναι δεμένα δύο όμορφα άλογα με σέλλες. Η ψηλή κοπέλα με ελαφριά ενδυμασία κάνει βόλτα με ένα βιβλίο στα χέρια μέσα στις μυρτιές. Ένα άλλο βήμα και το εξοχικό εξαφανίστηκε μαγικά πίσω από τον θόλο του μεγάλου μαύρου σχιστόλιθου που κυρτώθηκε σαν την ράχη του κουβαριασμένου θηριού. Οι τρομεροί όγκοι των γκρίζων βράχων σε αιώνια ακινησία σαν να κυλιούνται από τα βουνά στην θάλασσα. Η Τάταρη πάνω στην επίπεδη στέγη στρώνει το χαλί, από την καμινάδα ανεβαίνει ελαφρύς καπνός, οι κόκκινες πιπεριές κρέμονται δίπλα στην πόρτα... Τα ταταρικά χωριά βυθίστηκαν στο πράσινο... Όχι, δεν ήταν μόνο ο Πούσκιν που αξιώθηκε αυτής της ζωής...

Кто видел край, где роскошью природы
Оживлены дубравы и луга,
Где весело синеют, блещут воды,
Роскошные лаская берега;

Где на холмы, под лавровые своды
Не смеют лечь угрюмые снега?
Все живо там: кудрявых рощ прохлада,
В тени олив уснувшие стада,

Вокруг домов решотки винограда,

Монастыри, селенья, города,
И моря шум, и говор водопада,
И средь валов бегущие суда.

Αισθάνθηκα πολύ δυσαρεστημένος όταν πρόσφατα μπήκα στο σαλόνι και βρήκα στις κυρίες τον Μαρινάκη . Πάλι άρχισε να συχνάζει!

Στην αρχή (όχι στην αρχή ακριβώς όταν δεν είχα όρεξη να δω κανέναν, αλλά στην διάρκεια της δεύτερης χρονιάς) κάπως συνδέθηκα μαζί του. Περίεργο! Η νοοτροπία του και το είδος της μόρφωσής του δεν προκαλούν εμπιστοσύνη, αλλά ο χαρακτήρας του είναι καλός και, νομίζω, τίμιος. Τότε γνώριζα λίγο την Κριμαία. Όταν μου έλεγε ότι στην βόρεια πλευρά της Ταυρικής οροσειράς που είναι σκιερή και δροσερή υπήρχαν οι αποικίες των Γόθων και ότι στο Μανγκούπ-Καλέ ζούσε ο δούκας τους που ηττήθηκε και σκοτώθηκε από τους Τούρκους και ανέφερε, δεν θυμάμαι πώς, σχετικά με αυτό τον «Λόγο για την εκστρατεία του Ίγκορ» και τους Πολόβτσι, είχα την εντύπωση ότι επινοεί. Με έκπληξη έμαθα ύστερα ότι τα λόγια του περιείχαν πολλή αλήθεια. Βέβαια, δεν ήταν επιστήμονας, δεν είναι αρχαιολόγος και μπορούσε να σφάλει σε λεπτομέρειες, αλλά ακόμα και οι επιστήμονες διαμφισβητούν ο ένας τον άλλον και στηλιτεύουν ο ένας τον άλλον για τα λάθη. Με λίγα λόγια αποδείχθηκε πολύ πιο αξιόπιστος από ότι περίμενα. Αλλά τι θα είχατε σκεφτεί για τον άνθρωπο που δεν έχει βγει ποτέ από την περιοχή του, μιλάει χαμηλόφωνα και γλυκοκοιτάζει, ήσυχα και περιπαθώς ερωτοτροπεί με γυναίκες, φοράει κομψό ντύσιμο και κομμένες φαβορίτες, πάσχει συνέχεια από στήθος και ράχη, περνάει τις μέρες του με γαλλικά μυθιστορήματα καθόμενος στην μεγάλη πολυθρόνα, τέλος ο ίδιος γράφει και λέει: «Έγραψα σε διάφορα λογοτεχνικά είδη τόσα που θα μπορούσα να κατακλύσω για ολόκληρα δύο χρόνια όλα τα περιοδικά, αλλά οι συντάκτες είναι πονηροί και τους φοβάμαι: εκτιμούν το όνομα του συγγραφέα και όχι την αξία του έργου». Τύπωσε για τον λογαριασμό του στο Χάρκοβο ένα μυθιστόρημα με τίτλο «Κωφάλαλη δυστυχία» και το χαρίζει δωρεάν σε κάθε τυχόντα. Το διάβασα. Εκλεπτυσμένη γλώσσα και τίποτα ζωντανό. «Αυτό το ηθικό έμβρυο», «η χυδαία επανάληψη κοσμικών σχέσεων». Πλήθος γαλλικών, ταταρικών και ελληνικών λέξεων χωρίς λόγο.

Έχει όμως ισορροπημένο χαρακτήρα και είναι αγαθός, και υπάρχουν αποδείξεις για αυτό. Δεν είναι εξαιρετικά αγαθός, αλλά είναι αγαθός όπως και πολλοί άλλοι, και μια γυναίκα χωρίς απαιτήσεις θα μπορούσε να συμβιβαστεί μαζί του. Βαρεθήκαμε αμοιβαίως οι δύο μας στην διάρκεια του ταξιδιού μας και βλέπομαστε όλο και πιο σπάνια. Μάλλον η Λίζα τον προσελκύει εδώ. Όμως δεν της ταιριάζει.

9 Ιανουαρίου.

Η Κατερίνα Πλατόνοβνα δεν συμφωνεί τελείως με την γνώμη μου. Όπως φαίνεται θεωρεί τον Μαρινάκη και επικίνδυνο αποπλανητή και επωφελή μνηστήρα. Αυτός –πρέπει να το αναγνωρίσω – ξέρει αρκετά καλά την ιππασία. Εχθές διέταξε να του φέρουν άλογο από την πόλη και προσκάλεσε την Λίζα να κάνει έφιππη βόλτα. «Δεν μπορώ να πηγαίνω έφιππος τριάντα βέρστια, της είπε με φωνή που μόλις ακουγόταν. Ήλθα με ανοιχτή άμαξα. Το άλογό μου κι εγώ είμαστε στην διάθεσή σας». Η Λίζα συμφώνησε, κοίταξε την μητέρα της και πήγε στο στάβλο. Πρόσφατα της χάρισα ένα καλό αλογάκι. Βγήκα σαν να είχα να κάνω κάτι, αλλά στην πραγματικότητα επειδή με τρόμαξε η σκέψη ότι η Λίζα μπορεί να γίνει madame Marínaky. Θα ήταν φρικτό! Την αγαπώ πολύ σοβαρά ως πατέρας ή ως δάσκαλός της και δεν θα ήθελα να γίνει madame Μαρινάκη. Η Κατερίνα Πλατόνοβνα με έφτασε και παρακάλεσε να πάω μαζί τους.

«Φοβάμαι αυτόν τον λέοντα», είπε.

«Ο λέων δεν είναι και τόσο αιμοβόρος, απάντησα. Και γιατί να πάω μαζί τους; Ας διασκεδαστεί η Λίζα. Είναι ο καιρός να απολαύσει λίγο την ζωή. Μπορεί και αυτός να την ζητήσει σε γάμο».

«Αχ, να γινόταν αυτό! Αυτό θα μπορούσαμε να σκεφτούμε, είπε. Η Λίζα δεν έχει καθόλου πείρα, ενώ αυτός... Ποιος ξέρει πώς είναι αυτός!»

Ετοιμάστηκα να πάω μαζί τους και πήγα στο στάβλο. Η Λίζα μόνη της έβαζε χαλινάρι στο άλογο, ενώ ο ιπποκόμος του έβαζε σέλα.

«Η μητέρα σου με στέλνει μαζί σου ως παιδαγωγό. Φοβάται την φιλοφρόνηση του Μαρινάκη».

«Μα τι να φοβάται; απάντησε η Λίζα. Θέλει να με παντρευτεί. Και θα τον παντρευτώ αν θελήσω».

«Θα το θελήσει όμως αυτός;» ρώτησα.

«Ξέρω τι λέω», αποκρίθηκε η Λίζα και έβγαλε το άλογο έξω.

Το κράτησα από το χαλινάρι. Η Λίζα ανέβηκε σε μια μεγάλη πέτρα, πήδησε στην σέλα, μου είπε μόνο: «Αφήστε!» και έφυγε έφιππη. Την ακολούθησα. Ο Μαρινάκης μας περίμενε πέρα από την στροφή: έπαιζε με την άκρη του χαλιναριού και χαμογελούσε με περηφάνια και γλύκα. Σε όλο τον δρόμο ήμουν σκεπτικός. Δεν ήξερα ποτέ να κρύβω τα συναισθήματά μου και μάλιστα στην Νότια Παραλία έπαψα τελείως να πιέζω τον εαυτό μου. Και με μέλλει; Η κρυψίνοια έχει τα προτερήματά της, η ειλικρίνεια τα δικά της. Και το φιλότιμο δεν πέθανε ακόμα... Δόξα τω Θεώ, σκέφτηκα, που έκαναν την δημοσιά: μπορούμε να πηγαίνουμε και οι τρεις μας σε μια γραμμή. Πήγαινα δίπλα τους σιωπηλός. Λυπήθηκα που δεν ξέρω να ειρωνεύομαι ψυχρά. Μερικοί, όπως είναι γνωστό, ξέρουν με αυτό το παλιό μέσο να ταπεινώνουν τους άλλους παρουσία γυναικών. Εγώ όμως δεν το ξέρω. Να θυμώσω και να φερθώ αγενώς αφού θυμώσω, είμαι ικανός. Διστάζω όμως να θίγω ψύχραιμα το φιλότιμο του άλλου. Προσπάθησα για το καλό της Λίζας να σαρκαστώ τον Μαρινάκη αλλά απέτυχα. Τον ρώτησα:

«Εσείς είστε εκείνος για τον οποίον έγραψαν τους στίχους:

... *Εσύ, Μαρινάκη*

Εφαγες το κάθε καβουράκι κ. λ. π.

Και αυτός απάντησε χωρίς θυμό και σύγχυση:

«Όχι, τα έγραψαν για τον Μανιράκη. Βλέπετε και η ομοιοκαταληξία είναι καλύτερη:

Εσύ, Μανιράκη

Εφαγες το κάθε καβουράκι.

Ο Μαρινάκης γενικώς ήταν λιγομίλητος. Η Λίζα ήταν πολλές φορές σιωπηλή και σκυθρωπή. Η βόλτα μας δεν ήταν ανίερη (το να κάνεις την διαδρομή με άλογο σε αυτά τα μέρη και με αυτόν τον καιρό είναι πάντως ευχάριστο), αλλά πόσο θλιβερή ήταν αυτή η βόλτα! Αναρωτιόμουν: πώς να ονομάσω, πώς να χαρακτηρίσω το συναίσθημά μου; Ζήλια; Όχι, βέβαια! Γιατί δεν ζήλεψα όταν ο Αλιόσα πρόσφερε στην Λίζα μια ανθοδέσμη; Η Λίζα δέχτηκε την ανθοδέσμη και είπε με χαμόγελο: «Ευχαριστώ, Αλιόσα!» Και τον κοίταζε προσεκτικά με αυτά τα φλογερά μάτια που τόσο πολύ τρομάζουν την μητέρα της και τόσο πολύ αρέσουν σε μένα. Μετά δανείστηκε από μένα ένα ασημένιο ρούβλι και ήθελε να του δώσει φιλοδώρημα αλλά την σταμάτησα. Γιατί άραγε η αρχή αυτής της συνάντησης με έκανε να χαρώ, ενώ το τέλος της με πίκρανε; Πού είναι η ζήλια, λοιπόν; Μήπως επειδή βρίσκω τον Αλιόσα καλύτερο από μένα και τον Μαρινάκη χειρότερο; Τι παράξενο ρόλο έπαιξα! Του πατέρα; Αλλά ο πατέρας συγκρίνει μόνο τον Αλιόσα και τον Μαρινάκη, το Α και το Β. Στον συλλογισμό μου όμως εμφανίστηκε ακόμα και το Γ και αυτό το Γ ήμουν εγώ ο ίδιος.

2 Φεβρουαρίου 1854.

Η Κατερίνα Πλατόνοβνα δεν είναι καλά από υγεία. Εκτός από αυτό την πίκρανε η κρυψίνοια της κόρης. Μόλις μάθαμε ότι ο Μαρινάκης της έκανε πρόταση γάμου και αυτή την απέρριψε. Φοβήθηκε ότι η μητέρα θα λυπάται για αυτό και το έκρυβε μέχρι τώρα. Μάλωσα πολλή ώρα την Λίζα για τον εγωισμό της και της εξήγησα ότι από την τόσο καλόκαρδη και δυστυχισμένη μητέρα θα μπορούσε να αντέξει τις παρατηρήσεις, ότι δεν θα την κατέκρινε κανείς, αλλά αν αγαπάς την μητέρα σου δεν πρέπει να κρύβεσαι από αυτήν. Συμφιλιώθηκαν. Η Λίζα της ζήτησε συγνώμη. Υπακούει σε μένα και το βλέπω εδώ και πολύ χρόνο. Και μου ήλθε η θέληση να ομολογήσω στην Κατερίνα Πλατόνοβνα ότι γελούσα πολλές φορές με τον Μαρινάκη και έπειθα την Λίζα στο πόσο ψηλότερη είναι από έναν τέτοιο μνηστήρα. «Το κάνατε όμως για το καλό;», ρώτησε η καημένη μητέρα με το συναίσθημα που για μια στιγμή μου προκάλεσε σύγχυση. Μετά όμως της θύμισα ότι η ίδια θα είχε προτιμήσει τον σύζυγό της από τον κύριο Μαρινάκη.

«Άλλο είμαι εγώ, είπε. Τα δικά μου παθήματα δεν με φοβίζουν τόσο πολύ. Αλλά την κόρη μου, τον θησαυρό μου, δεν είναι πιο σωστό να την οδηγήσω στο χάος της ζωής από τον στρωτό δρόμο;»

Της έφερα αντίρρηση λέγοντας ότι μάλλον δεν θα θέλησε ο γιός της να αγοράζε την ησυχία και το δικαίωμα να πηγαίνει από τον στρατό δρόμο «στο χάος της ζωής» με αντάλλαγμα την τιμή του

«La vertu conjugale est le courage et l'honneur de la femme!», παρατήρησε η μητέρα.

Δεν συμφώνησα με αυτό. Πρέπει ακόμα να ξέρεις το με ποιον να τηρείται η vertu conjugale!

11 Απριλίου 1854.

Η Κατερίνα Πλατόνοβνα αισθάνεται όλο και χειρότερα. Μάλλον δεν θα επιζήσει την άνοιξη. Σήμερα καθόταν στην σκιά στο παγκάκι. Την πλησίασα.

«Ετοιμάζομαι για το μακρινό ταξίδι!», είπε θλιμμένη. Δεν απάντησα τίποτα.

«Να σας ευχαριστήσω ή όχι;», ρώτησε.

«Μη με ευχαριστήσετε, είπα. Είμαστε **πάτσι**. Πέρασα καλύτερα αυτήν την χρονιά. Και σας αγαπώ πολύ – και εσάς και την Λίζα».

«Αχ, Λίζα! Λίζα», φώναξε η καημένη μητέρα και έκλαψε. «Αχ, Λίζα, το αγαπημένο παιδί μου! Η χαρά της ζωής μου! Τι να σου κάνω, κόρη μου γλυκιά; Πού να σε βολέψω;»

«Πού; είπα. Πουθενά. Ας μένει εδώ».

«Και οι φήμες;»

«Θα την κάνω κληρονόμο μου. Θα βρεθεί ο γαμπρός και καλύτερος από τον Μαρινάκη. Ποιον φοβάστε; Την άποψη του Ζιλχμίλερ που βάφεται με κοκκινάδι και τους παρόμοιους σε αυτόν;»

Η Κατερίνα Πλατόνοβνα ήταν σκεπτική, ενώ εγώ ήθελα να μπω πιο βαθιά στην ψυχή της και συνέχισα:

«Στην κάτω της γραφής όλοι γνωρίζουν ότι είμαι ο **θείος** της, είμαι φαλακρός και έκλεισα τα σαράντα πέντε. Βάλτε τον εαυτό σας στην θέση των άλλων και σκεφθείτε: γιατί δεν μπορώ να είμαι κηδεμόνας της;»

«Το ανοιχτό σας πρόσωπο αρέσει σε όλους, **έχετε την σφραγίδα της σκέψης στο μέτωπό σας**, απάντησε. Είναι ευχάριστο και εκφραστικό. Είστε ενεργητικός και γερός στην υγεία... Πιστέψτε με, θα βρεθούν οι ανήθικοι... Και τέλος ούτε εσείς είστε αθάνατος και αυτή τι θα κάνει χωρίς εσάς και χωρίς μένα!»

Απέφυγα την συζήτηση για να σκεφθώ. Όταν η Κατερίνα Πλατόνοβνα κοιμήθηκε, κάλεσα την Λίζα να κάνουμε βόλτα. Η βραδιά ήταν δροσερή. Έδεσα άσπρο μαντήλι στο κεφάλι της κατά τον ρωσικό τρόπο και αυτό το κεφαλοκάλυμμα έκανε το αυστηρό πρόσωπό της πιο τρυφερό.

«Λίζα, της είπα. Αν η μητέρα σου πεθάνει, τι θα κάνεις...»

Παρακάλεσε να μην συζητάμε για την μητέρα της αλλά επέμεινα.

«Ξέρω ότι κλαις ολόκληρες μέρες όταν είσαι μόνη σου. Γνωρίζεις ότι αυτή είναι πολύ άρρωστη. Αν την αγαπάς, σκέψου για τον εαυτό σου...»

«Θα μείνω μαζί σας. Θα πηγαίνω στον τάφο της, θα σας υπηρετώ και θα σας αγαπώ...»

«Η μητέρα σου φοβάται τους ανθρώπους. Θα πουν ότι σε πούλησε σε μένα».

«Εγώ δεν το φοβάμαι».

«Αυτή όμως το φοβάται και με αυτόν τον φόβο θα κατέβει στον τάφο της».

«Θα φύγω, θα βολευτώ κάπου. Αυτή είναι η μόνη που έχω. Αν δεν θα υπάρχει, τι να νοιάζομαι για τον εαυτό μου!»

«Λίζα, της είπα, ή να είσαι ερωμένη του ανθρώπου που δεν αγαπάς, ή να είσαι η γυναίκα του, για την ψυχή είναι το ίδιο. Για την ζωή όμως το πιο βολικό να είσαι η γυναίκα του. Σε λυπάμαι!»

Με διέκοψε: «Θα βρω κομμάτι ψωμί αν δεν θέλετε να μείνω μαζί σας!»

«Εγώ δεν το θέλω; Εγώ; Μα θα πεθάνω από θλίψη χωρίς εσένα και χωρίς την μητέρα σου! (Ενιωσα πώς όλη η ψυχή μου μπήκε σε αυτά τα λόγια.) Θα αισθάνομαι δυστυχισμένος, αν σε αφήσω να καταστραφείς».

«Τι σημαίνει να «καταστραφώ»;

«Τι σημαίνει να «καταστραφείς»; Αυτό θέλει πολλή εξήγηση. Η πιο απλή σημασία είναι να ταπεινωθείς, να πέσεις κάτω. Όχι να υποφέρεις από φτώχεια ή να πονάς. Αν η φτώχεια δεν σε ταπεινώσει, αν αντίθετα έγινες πιο ψηλή και πιο όμορφη από το βάρος της, τότε δεν καταστράφηκες. Αν πέθανες από την φτώχεια στον τίμιο αγώνα, πάλι δεν καταστράφηκες. Αφετέρου όμως αν κάνεις μια πλούσια και ακόλαστη ζωή αλλά συνάμα είσαι καλόκαρδη, μεγαλόψυχη, ευθεία, έξυπνη, ταλαντούχα και ελκυστική, σαν μια από εκείνες τις φημισμένες ηθοποιούς, **ηγεμονίδες** ή άλλες γυναίκες τα ονόματα των οποίων διασώθηκαν σε μας, τότε δεν καταστράφηκες κατά την γνώμη μου. Αν όμως η άτακτη ζωή έκανε την ψυχή σου απαίσια, τότε καταστράφηκες! Ή αν μπορείς να είσαι ευτυχισμένη με τον Μαρινάκη, τότε πάλι καταστράφηκες!

«Έτσι, λοιπόν! είπε η Λίζα. Αυτά λέτε! Και να γίνω ευτυχισμένη μαζί σας δεν σημαίνει να καταστραφώ;»

«Όχι, απάντησα αποφασιστικά. Το να ερωτευθείς εμένα που έγινα φτωχός στο πνεύμα, με πρόσωπου ενός γέρου με απαθή καρδιά είναι ένα είδος της καταστροφής ή ένα ελεεινό λάθος. Αλλά το να με παντρευτείς για να γίνεις ανεξάρτητη, να κάνεις χαρούμενη την άρρωστη μητέρα σου, για να έχει στα χέρια σου το μέσο για να βοηθάς άλλους βασανισμένους ανθρώπους, να ζήσεις ελεύθερα και απλόχερα, όταν θελήσεις και να έχεις από πίσω σου έναν πιστό φίλο για μαύρες μέρες, για μέρες ασθένειας, απογοήτευσης και ψεμάτων αυτό δεν είναι καταστροφή αλλά η βελτίωση!»

«Αποφασίσαμε, λοιπόν», ερώτησε.

«Αποφασίσαμε, φίλη μου», απάντησα.

Ίσως νόμισε ότι θα την αγκαλιάσω εκείνη την βραδιά, θα την σφίξω στο στήθος μου και ετοιμάστηκε να το αντέξει, εγώ όμως όπως ήταν και άλλες φορές την φίλησα στο μέτωπό της και **έκανα τρεις φορές το σημάδι του σταυρού επάνω της** αντί της μητέρας που κοιμήθηκε και δεν πρόλαβε να της δώσει την ευχή της.

Την νύχτα κοιμήθηκα καλά και δεν ένιωσα καμία αλλαγή μέσα μου.

Νομίζω ότι συνήθισε εμένα, αγαπάει το Άι-Μπουρούνι και ακόμα και η Χριστίνα μπήκε εδώ στην μέση: ποτέ πριν η Λίζα δεν έζησε τόσο ξένοιαστη και δεν αισθάνθηκε τόσες κινήσεις στην καρδιά της! Αν την ρωτήσει κανείς, ούτε θα καταφέρει να χωρίσει εμένα από το Άι-Μπουρούνι. Αλλά ούτε χρειάζεται. Τι να ζητάς το αδύνατον και το άτοπο σε αυτήν την υπόθεση της ανιδιοτέλειας. Δεν συνειδητοποιεί το παιδικό όφελός της! Αν αισθάνεται ελεύθερα, ούτε εγώ δεν θα έχω ντροπή.

15 Απριλίου.

Εχθές στεφανωθήκαμε.

Επιστρέψαμε στο σπίτι με άμαξα από την δημοσιά. Πηγαίναμε με τροχασμό και ήμασταν σιωπηλοί. Δεν ξέρω γιατί σιωπούσε η Λίζα, εγώ πάντως ήμουν αμίλητος από την χαρά μου. Η Λίζα ντυνόταν σχεδόν πάντα όχι μόνο φτωχά, αλλά μερικές φορές και όχι πολύ περιποιημένα: γι' αυτόν τον λόγο μάλωνε καμιά φορά με την μητέρα της. Την ημέρα του γάμου μας όμως εμφανίστηκε ως κυρία, μια σωστή κυρία! Άσπρο φόρεμα από μουσελίνα, πλούσιο και καινούργιο. Αχυρόχρωμα γάντια, μια ανθοδέσμη στο χέρι και ένα άσπρο τριαντάφυλλο στην πλεξούδα της, διαμαντένια σκουλαρίκια (όλα αυτά τα παρήγγειλα από πριν). Για πρώτη φορά την είδα να φοράει αχυρόχρωμα μυρωδάτα γάντια! Η Λίζα είναι κυρία! Η Λίζα μου είναι κυρία και μάλιστα πιο πλούσια από πολλές άλλες! Μόνο για αυτό άξιζε να την παντρευτώ. Σε απόσταση περίπου πέντε βέρστια πριν φτάσουμε στο Άι-Μπουρούνι είδαμε σε έναν χαμηλό λόφο ένα πλήθος νεαρούς Τατάρους καβαλάρηδες με γιορτινές ενδυμασίες. Έβγαλαν όλοι μαζί μιαν κραυγή, έτρεξαν από τον λόφο καλπάζοντας, περικύκλωσαν την άμαξά μας, έχυσαν λουλούδια επάνω μας και μας συνόδευσαν με τροχασμό ίσαμε μέχρι την πόρτα μας.

Τους δείξαμε την ευγνωμοσύνη μας, τους κεράσαμε καφέ και φρούτα, λυπηθήκαμε που δεν πίνουν κρασί. Αντί αυτών όμως ήπιαν μπόλικο κρασί οι Ρώσοι υπηρέτες που μαζεύτηκαν να με συγχαρούν γύρω σε είκοσι άτομα από γειτονικά αγροκτήματα. Τραγουδούσαν και χόρευαν: οι Τάταροι χόρευαν στον ανοιχτό χώρο μπροστά στο σπίτι, ενώ οι Ρώσοι τους κοιτάζαν. Η θάλασσα πάλι ήταν ήσυχη, γλωμή και μωβ, το φεγγάρι άρχισε να φέγγει αδύναμα στην πλευρά, στα κάγκελα

και στις κολόνες του εξώστη μας, έθαλλαν ήδη τα αναρριχητικά φυτά και μακριά στην θάλασσα φαινόταν αμυδρά μια αδύναμη ρόδινη ανταύγεια του ηλιοβασιλέματος. Η καλόκαρδη μητέρα μας ημιζωντανή από την συγκίνησή της καθόταν στον εξώστη, η Λίζα κάτω στα σκαλοπάτια τραγουδούσε μαζί με Ρωσίδες κοπέλες «Στα λιβάδια, στα πράσινα λιβάδια». Οι Τάταροι μαζεύτηκαν σε μια ομάδα κάτω από τα κυπαρίσσια. Και εγώ; Τι ήταν που ένοιωσα εκείνη την στιγμή!

17 Απριλίου.

Όμως ένα μικρό σύννεφο ήλθε και σκέπασε την ευτυχία μου. Την ώρα που οι άνθρωποι τραγουδούσαν και χόρευαν, την ώρα που πηγαίναμε με την άμαξα, την ώρα που κοιτούσα την μητέρα και θαύμαζα (ορκίζομαι, μόνο θαύμαζα!) την Λίζα αισθανόμουν ευτυχισμένος και μάλιστα σχεδόν με μια ξένη ευτυχία. Ναι, η χαρά μου σαστίστηκε μόνο από την σκέψη ότι όντως είμαι σύζυγος και όχι μόνο προστάτης. Λίζα μου! Όταν εχθές δεχόσουν ταπεινόφρονα και σοβαρά τα καταφρονημένα αναποφάσιστα χάδια μου, δεν ήξερες, κόρη μου, ο φίλος σου αρνιέται κατατρομαγμένος τα ιερόσυλα δικαιώματά του!

Άρα εγώ είμαι αυτός που πρέπει να τελειώσει την άνοιξη της ζωής της; Άρα εγώ είμαι αυτός που πρέπει να την κάνει μητέρα; Άρα εγώ είμαι αυτός;

Τι της προσφέρω, λοιπόν, εκτός από την ζεστή φιλία; Τα νόμιμα δικαιώμα; Να μην παραδώσω τα πρώτα συναισθήματα της παρθένας στο θεϊκό πάθος αλλά στην θλιμμένη φιλία και στα δικαιώματα... Θεέ μου! Δώσε μου την δύναμη να είμαι ευτυχισμένος!

20 Απριλίου.

Σήμερα το πρωί βγήκα νωρίς στο εξώστεγο και αναρωτήθηκα ξανά: γιατί παντρεύτηκα; Η Θεία Πρόνοια όμως θέλησε να με νουθετήσει. Δίπλα στο εξώστεγο άνοιξε μια πλούσια παπαρούνα με διπλά πέταλα. Εχθές ακόμα το λουλούδι ήταν τυλιγμένο στα πράσινα φύλλα του κάλυκα. Ξέρω ότι αυτά τα φύλλα πέφτουν κάτω όταν το λουλούδι ανοίξει την πλήρη ομορφιά του. Αυτά τα φύλλα θα είμαι για αυτήν κι εγώ με όλα τα δικά μου για κάποιον χρόνο. Θα έλθει η ώρα μου και θα πέσω κάτω και θα αποξεραθώ!

25 Ιουνίου.

Της είμαι ευγνώμων που δεν μου δείχνει τον έρωτά της. Μέσα της σαν δεν έχει αλλάζει τίποτα. Είναι η ίδια η Λίζα. Δόξα τω Θεώ! Τι έπρεπε να σκεφτώ αν έστω και μια φορά θα με αγκάλιαζε με πάθος ή θα ακουμπούσε φιλήδονα στον ώμο μου; Κακογουστιά; Υποκρισία; Το αποτρόπαιο ημιτελές συναισθημα της συνήθειας; Και το ένα, και το άλλο και το τρίτο! Μια φορά ξεχάστηκε και έφερε το χέρι μου στα χείλη της. Την έσπρωξα πέρα. «Ποτέ, Λίζα, ποτέ!», της είπα τόσο οργισμένος που συγχύστηκε και έφυγε. Περίμενα ένα λεπτό και ζήτησα συγνώμη για την αγένεια μου.

«Δεν θα είμαι μαζί σας αν σας είμαι τόσο απαίσια», είπε.

«Δεν είσαι απαίσια, παιδί μου, εγώ είμαι απαίσιος για τον εαυτό μου! Θα έρθει η ώρα και θα με καταλάβεις».

Με παρακάλεσε να της λέω πάντα τι με δυσαρεστεί και της απάντησα:

«Είμαι ευχαριστημένος με όλα, Λίζα. Εσύ όμως είσαι ευχαριστημένη;»

«Ζω σκυθρωπά, μου απάντησε. Δεν έχω ζήσει έτσι ακόμα ποτέ μου... Τι μου λείπει; Έχω τον κήπο, κάνω βόλτες, έχω το πιάνο, παίζω και τραγουδώ, έχω την αγελάδα και την αρμέγω... Και πηγαίνω βόλτες έφιππη».

Για την μητέρα της ούτε λέξη. Και η μητέρα της σβήνει, όπως εγώ θα ήθελα να σβήσω. Η ευτυχία και η ησυχία αναπνέουν σε κάθε λέξη της, σε κάθε κίνησή της. Η ίδια μου είπε πρόσφατα: «Είναι καλό να πεθάνει κανείς έτσι, όπως εγώ πεθαίνω σε σας βλέποντας την Λίζα. Η Λίζα δεν σκέφτεται ότι ο θάνατος βρίσκεται τόσο κοντά». Ο γάμος μας στην αρχή ξαναζωντάνευσε λίγο την Κατερίνα Πλατόνοβνα και αυτό ξεγελάει την κόρη της. Εκτός από αυτό η Λίζα κατέχει εκείνη την ευγενική ντροπαλοσύνη που αποφεύγει να μιλάει για υψηλά συναισθήματα. Πρέπει να δεις όμως το πώς υπηρετεί στην μητέρα της, πώς την διασκεδάζει με τα απρόσμενα αστεία και με το τραγούδι

της. Της διαβάζει δυνατά πολλές ώρες στην συνέχεια και την νύχτα σηκώνεται και την περιποιείται.

28 Ιουνίου.

Ναι! Είναι ευχαριστημένη. Δεν γνώρισε τίποτα καλύτερο και ούτε ξέρει ότι στον κόσμο υπάρχει και το καλύτερο και ότι δεν έχουμε μόνο το δικαίωμα να ζητάμε αλλά και είμαστε υποχρεωμένοι πότε-πότε να μαθαίνουμε (και ίσως και να ψάχνουμε;) αυτό το καλύτερο, αν αυτό δεν αγοράζεται με τιμή της ταπείνωσης και του πνευματικού ολέθρου. Φαίνεται ευχαριστημένη. Να φοράει ωραίες ενδυμασίες ούτε ζητάει ούτε ξέρει. Αλλά όταν την παρακαλώ να φορέσει καινούργιο φόρεμα το φοράει. Μια φορά από μόνη της ντύθηκε πιο όμορφα: φόρεσε ένα μακρύ μεταξωτό φόρεμα, βγήκε όταν εμείς με την μητέρα πίναμε τον πρωινό καφέ μας, μας κοίταξε, κοκκίνισε, είπε με μια ξένη φωνή: «Σήμερα ήλθε η κυρία!» Μετά έφυγε και άλλαξε. Αγαπάει τα άλογα, βρίσκεται συνέχεια στον στάβλο, κεντάει ζώνες για αμαξάδες, πηγαίνει με κοπέλες να μαζεύει καρύδια στα άλση επάνω, δουλεύει στον κήπο: τον χειμώνα φυτεύει δένδρα η ίδια μαζί με τον γέρο-Αχμέτ. Της χάρισα μια πολύ καλή αγελάδα: την αρμέγει και την ταΐζει. Τον τελευταίο καιρό οι εφημερίδες έγιναν ενδιαφέρουσες: απειλούν με την εισβολή στην Κριμαία. Η Λίζα καμιά φορά μας διαβάζει δυνατά εφημερίδες και κάνει τις παρατηρήσεις της.

«Πώς έχω βαρεθεί αυτόν τον **φελντ-τσεχμίστερ** φον Χες! Συνέχεια πηγαίνει κάπου! Να, τώρα πάλι πήγε στην Βιέννη.

Εμείς με την Κατερίνα Πλατόνοβνα γελάσαμε πολύ με αυτό το κάμωμα.

Πότε-πότε τα αυστηρά ανδρικά γούστα της μαλακώνουν: πρόσφατα πήρε γατάκια. Ένα μαύρο γατάκι είναι τόσο διασκεδαστικό που δεν έχω ξαναδεί ποτέ στην ζωή μου. Μόλις μαζευτήκαμε όλοι μας, αυτό βγήκε στην σκηνή και άρχισε να κάνει διάφορα κόλπα, να κάνει τούμπες και να πηγαίνει παντού χωρίς λόγο...

Η Λίζα το αγάπησε και μετά από αυτήν το γατάκι έγινε και για μένα σαν το δικό μου.

Της αρέσει να κάνει επισκέψεις μόνο στους Τατάρους και στους απλούς Ρώσους και κάθε φορά μας φέρνει από εκείνους κάτι συναρπαστικές διηγήσεις: πώς η Εμινέ, η κόρη του Σαάντ-Σείνταμέτ-ογλού, έκανε τρύπα στο χάρτινο παράθυρο για να βλέπει τον γαμπρό της, πώς αυτός την απήγαγε, την πήγε σε μια Ρωσίδα **γαιοκτήμονα** στην στέπα, πώς τους κυνηγούσαν είκοσι άτομα, πώς τους βοήθησαν οι νεαροί Γερμανοί άποικοι. Η μητέρα της πήγε να κάνει παράπονο στον κυβερνήτη και η κόρη στο γραφείο του κυβερνήτη είπε στα ρωσικά: «Τον αγαπώ και θα τον παντρευτώ!» Λέει το πώς στολίζουν με χρυσό το μέτωπο της νύφης στον γάμο, πώς την έγδυσαν οι Τάταρες για να περιεργαστούν και το φόρεμα και τα εσώρουχα από παντού.

Καμιά φορά βρίσκουμε ευκαιρία για ευεργεσίες. Πρόσφατα η Λίζα έσωσε από τα χέρια του Ζιλχμίλλερ (του αναγνώστη του Διουμά) την Παράσα, την δουλοπάροικη κοπέλα του γείτονά μας Σ., στον οποίον ο Ζιλχμίλλερ είναι διαχειριστής. Αυτή υπηρετούσε την κυρία Ζιλχμίλλερ και ο άνδρας της κυρίας την κόλλαγε. Μια μέρα η Madame Ζιλχμίλλερ την χτύπησε στα μάγουλα. Η Παράσα βάσταξε, αλλά την άλλη φορά ήλθε τρέχοντας σε μας όλη στα δάκρυα. Ο γαιοκτήμονας Σ. είναι έξυπνος και καλός άνθρωπος, του έγραψα στην Πετρούπολη για την υπόθεση, ενώ η Λίζα συνάντησε στην Γιάλτα την ζηλιάρα γυναίκα του διαχειριστή, συζήτησε μαζί της έντονα για την Παράσα και άναψε τόσο πολύ που της είπε αγένειες. Η Madame Ζιλχμίλλερ είπε μια φορά: «Η κάθε τίμια γυναίκα...». Η Λίζα έτριξε τα δόντια της, είπε πετώντας σπίθες από τα βελούδινα μάτια της: «Μα δεν είστε γυναίκα!», στράφηκε και έφυγε.

Προσλάβαμε την Παράσα να μας υπηρετεί με αμοιβή.

29 Ιουνίου.

Κάθε μέρα κολυμπώ πίσω από τον σωρό από μεγάλες πέτρες που δεν μου αφήνουν να βλέπω τίποτα εκτός από τον ουρανό και την θάλασσα. Κολυμπούσα εδώ και παλιά, όταν όλα εδώ ήταν διαφορετικά. Τα κύματα είναι όπως και πριν και κάθε στιγμή χτυπούν έτσι ακριβώς, όπως και πριν, τις ίδιες πέτρες... Ο ίδιος αφρός βράζει... Και όπως και παλιά κάθομαι μόνος μου πολλή ώρα στην άμμο και κοιτάζω τα πράσινα και **χρώματος φραμπούζ** φύκια... Όλα είναι όπως και πριν... Αλλά εγώ δεν είμαι εκείνος που υπήρχα άλλοτε! Το καθετί γύρω μου τραγουδάει για την πολύχρονη ζωή

και την ειρήνη. Είναι δυνατόν να σκέφτομαι εδώ για τον θάνατο;

11 Ιουλίου.

Πολλές μέρες δεν έχω ξαναπάρει την πέννα στα χέρια μου. Η Κατερίνα Πλατόνοβνα πέθανε. Την θάψαμε.

23 Ιουλίου.

Μού άρεσε που η Λίζα δεν έκλαιγε τις πρώτες μέρες και άρχισε να κλαίει αργότερα. Ο τάφος της Κατερίνας Πλατόνοβνα είναι μέσα στον κύκλο στον οποίον οδηγεί ένα μονοπάτι με μυρτιές. Όλος ο κύκλος είναι επίσης φυτεμένος με κλαδεμένες μυρτιές, και το μονοπάτι γυρίζει ξαφνικά προς εκείνη την πλευρά. Και στην μέση του κύκλου υπήρχαν μια πολύχρονη πελώρια δρυς και κάτω από την δρυ ένα παγκάκι. Δεν ήταν μια φορά που καθόμασταν επάνω του και οι τρεις μας. Το μνημείο στην μακαρίτισσα δεν είναι ακόμα έτοιμο, αλλά στις ψυχές μας ανεγέρθηκε το αιώνιο μνημείο στην πραότητα και στο πένθος της!

25 Ιουλίου.

Οι εφημερίδες συνεχίζουν να λένε για επικείμενους βομβαρδισμούς. Δεν πιστεύω ότι οι Γάλλοι θα τολμήσουν να αποβιβαστούν στην Κριμαία. Στην Βάρνα έγινε μεγάλη πυρκαγιά. Την αποδίδουν στους Έλληνες και στην αφοσίωσή τους στην Ρωσία.

22 Σεπτεμβρίου 1854.

Πόσο ξαφνικά έγιναν όλα αυτά! Η αποβίβαση. Η αποτυχημένη μάχη του **Αλμά**. Η Σεβαστούπολη είναι σε πολιορκία. Ακούμε από εδώ τον βρόντο του πυροβολικού. Στην θάλασσα κινούνται πια μεγάλα εχθρικά πλοία. Τι να κάνουμε; Να φύγουμε ή όχι; Αν φύγουμε εδώ θα λεηλατήσουν όλα. Αν δεν φύγουμε — η Λίζα, οι μπασιμπουζούκιδες... μπορεί και οι Τάταροι... Βέβαια σχεδόν όλοι τους μας γνωρίζουν και μας αγαπούν, αλλά από παντού ακούγεται ότι κλίνουν στην προδοσία και την λεηλασία. Τι απροσδόκητα συναισθήματα ανάβουν στον ειρηνικό και έντιμο λαό υπό την επίδραση μεγάλων ιστορικών επιδημιών. Η Λίζα θέλει να μείνουμε. Βλέπω ότι την ενδιαφέρει η γειτνίαση του πολέμου, δεν φοβάται τίποτα και από άγνοια και από το φυσικό θάρρος του.

10 Οκτωβρίου 1854.

Λένε ότι οι Τούρκοι σε αυτόν τον τόπο δεν θα έρθουν. Οι Άγγλοι μπαίνουν στην Μπαλακλάβα. Γι' αυτό καλύτερα είναι να μείνουμε και να φυλάγουμε το κτήμα. Αυτήν —να το δώσει ο Θεός! —δεν θα την πειράξει κανείς, ενώ τα αγαθά που μας δίνουν την δυνατότητα να ζούμε όπως συνηθίσαμε μπορούν να πάθουν ζημιά αν φύγουμε. Η Χριστίνα φοβάται περισσότερο από οτιδήποτε τους Τατάρους. Ο κηπουρός Αχμέτ την φοβίζει επίτηδες και αυτή τον καταριέται με τα χειρότερα λόγια. Η Λίζα ενθουσιάζεται με όλα αυτά αφάνταστα. Και η δική μου ψυχή αναπτερώθηκε... Οι αισθήσεις μου γίνονται όλο και πιο έντονες, όλο και πιο αντιληπτές! Αντιλαμβάνομαι κάθε στιγμή της ζωής μου, κάθε ήχο... Όλα γύρω μας σαν να πήραν ένα άλλο, ανώτερο νόημα...

Θα μείνουμε!

2 Μαρτίου 1855.

Τι ήταν ο χειμώνας που περάσαμε εδώ με την Λίζα! Εδώ κυριαρχεί η ειρήνη και η ερημιά έγινε ακόμα πιο έντονη από πριν. Οι τελευταίοι γαιοκτήμονες έφυγαν από τα ωραία αγροκτήματά τους: έρχεσαι με τα πόδια ή με άμαξα σε κάποιο από αυτά και δεν βρίσκεις ψυχή! Για ποιόν υπάρχουν τώρα αυτοί οι βράχοι της Ορεάντα που μοιάζουν με στύλους, οι πιο όμορφοι από όλους τους βράχους του τόπου; Για ποιόν ο καστανόχρωμος γίγαντας **Άγιου-Νταγκ** από την αρχή των αιώνων πλένει την αρκουδίσια κεφαλή του μέσα στην θάλασσα; Για ποιόν υπάρχουν αυτοί οι κήποι σε **ταράτσες** με φυτά από όλον τον κόσμο με θαυμάσια πολύχρωμα σπιτάκια μέσα στο πράσινο; Με ασύλληπτο συναίσθημα βλέπεις το βράδυ από το ύψωμα το φωτάκι που αναβοσβήνει μακριά στο

παράθυρο ενός ρωσικού σπιτιού.

Από τις επίπεδες βουνοκορφές φεύγουν τα χιόνια.

Στα άνω πευκοδάση και πιο κάτω, στις φουντουκιές και τα άλση που κόλλησαν στις βουνοπλαγιές όλα ανθίζουν.

Ανθίζουν οι απαλές ορχιδέες, ενώ οι μενεξέδες ήδη απάνθισαν. Πρόσφατα πήγαμε με την Λίζα να μαζέψουμε μενεξέδες για **τα λευκά είδη**. Θεέ μου, γύρω μας ούτε φωνή, ούτε ήχος.... Όλα τα φυτά θάλλουν, όλα ευωδιάζουν, ενώ τα κανόνια της Σεβαστούπολης βροντούν μακριά μέρα-νύχτα!.. Η Λίζα λέει: «Αχ, να βρισκόμασταν εκεί!» Κάθε φορά που ηχεί η γνωστή βροντή αυτή χλομιάζει και κοκκινίζει και τα μάτια της πετούν σπίθες... Πόσο διαφορετικές μεταξύ τους δυνάμεις κρύβονται στην ψυχή της!

3 Απριλίου.

Τα γνωρίσματα του πολέμου εμφανίστηκαν και σε μας. Από την πλευρά της Γιάλτας πέρασαν οι Κοζάκοι του Ντον. Από την πλευρά της Μπαλακλάβα εμφανίζονται πότε-πότε οι εχθροί. Οι Γάλλοι κατέβηκαν στην Αλούπκα αλλά δεν χάλασαν τίποτα. Καμιά δεκαριά τους πέρασε και σε τρία βέρστια από μας. Γενικώς συμπεριφέρονται καλά και οι στρατιώτες και οι αξιωματικοί. Όμως το ωραίο μαρμάρينو σπίτι του γείτονά μας Σ. κήκε και την εκκλησία του την λεηλάτησαν. Ένας Ρώσος εργάτης αρρώστησε από φόβο και πέθανε πρόσφατα. Δίπλα του πέρασε τρέχοντας ένας Γάλλος καθαλάρης: στο κεφάλι του ήταν ένα γαμήλιο στέμμα από την εκκλησία και στο χέρι του ένα άλλο. Μάλλον, ο Γάλλος φαντάστηκε ότι αυτά είναι κάτι «couronnes ducales»!

Άλλοι λένε ότι αυτά βρέθηκαν στο υπόγειο του Σ., άλλοι κατηγορούν τους Τατάρους που εγκαταστάθηκαν στην γη του Σ. Είναι δύσκολο να πιστέψω ότι το έκαναν οι Γάλλοι: αυτό δεν τους ταιριάζει. Όμως σε έναν από τους καημένους τοίχους υπάρχει επιγραφή: «Le 47 de ligne a passé par là! Adieu messieurs les russes!» Στο δρόμο γύρω από το σπίτι βρίσκονται πεταμένα ελατήρια από καναπέδες και πολυθρόνες. Καταστράφηκε ο πίνακας του Αϊβαζόφσκι «Πανόραμα του Κερτς την συννεφιασμένη μέρα».

Μπορεί το κρασί και πράγματι τους έσπρωξε στο να φτάσουν στην πράξη που δεν είναι οικεία στον έντιμο στρατό τους.

Καλά κάναμε που μείναμε μολοντί καμιά φορά φοβάμαι για την Λίζα.

Μεταξύ άλλων, της κάνει κόρτε ένας Κοζάκος εύελπς που έρχεται κάθε τόσο εδώ. Ένας όμορφος και λεβέντης Κοζάκος που είναι είκοσι πέντε ετών περίπου και μιλάει με στόμφο. «Άμα, λέει, είχατε δει τον λαό μας στον ήρεμο Ντον! Είναι καθαρός και όμορφος! Και όταν βλέπεις γυναίκα στο Νοβοσερκάσκ να περπατάει, νομίζεις ότι κουνιέται στον αέρα. Είναι σαν πουλάκι στο δένδρο!»

Διασκεδάζει την Λίζα. Αυτή πηγαίνει έφιππη βόλτα μαζί του, του στρίβει τσιγάρα, του τραγουδάει το «Νανούρισμα» του Λέρμοντωφ και πηγαίνει παίρνοντάς τον αγκαζέ. Μια φορά αυτή έβαλε στο κεφάλι της την *παπάχα* του και στην μέση της το σπαθί του, ζώθηκε σφιχτά με την ζώνη του, χτύπησε παλικάριση με γροθιά το στήθος της και είπε: «Τι Κοζάκος είμαι;» Ο εύελπς χειροκρότησε χαρούμενος. Μπορεί να τον ερωτευτεί;

2 Μαΐου.

Η Παράσα ήλθε και είπε στην Λίζα ότι ο εύελπς της πρότεινε πέντε ρούβλια για να του πει από ποιο παράθυρο μπορεί να μπει την νύχτα στο υπνοδωμάτιο της Λίζας. «Τρελάθηκα, λέει, από την κυρία σου. Αχ, τι έρωτας είναι αυτός, τι έρωτας, σαν την φυλακή!» Το περισσότερο που με ξάφνιασε είναι ό,τι η Παράσα θυμήθηκε τα τελευταία λόγια του.

Η Λίζα ήλθε και τα είπε όλα. Γελούσε και συνάμα ήταν συγχυσμένη. Την ησύχασα και είπα: «Αν δεν είσαι ερωτευμένη μαζί του η ίδια, να του φέρεσαι την επόμενη φορά όσο γίνεται πιο ψυχρά... Αν όμως είσαι ερωτευμένη, κάνε ό,τι θέλεις. Σε προειδοποιώ μόνο ότι είναι πολύ αγενής και ακόλαστος»...

(Μια μέρα μού έτυχε να δειπνίσω στην Γιάλτα μαζί με αυτόν και άλλους Κοζάκους. Αυτός μέθυσε και άρχισε να λέει πώς του αρέσει (ντρέπομαι ακόμα και να το ξαναπώ) «να δέρνει γυναίκες και κοπέλες με βέργες ή μαστίγια». Τον ρώτησα: «Για ποιόν λόγο;». «Έτσι, για να ξέρουν

τους Γαβρίλιτς μας*!» Κρίμα ήταν να ακούσω αυτά τα λόγια από ένα τολμηρό Ρώσο παλληκαρά.)

Ήλθε πάλι σε τρεις μέρες, αλλά η Λίζα βγήκε σε αυτόν για ελάχιστο χρόνο, δεν του μίλησε σχεδόν καθόλου και αυτός έπαψε να έρχεται.

Ιούλιος.

Από μακριά ακούεται τρομακτικό βούισμα με μικρές παύσεις. Προ ολίγου απώθησαν την έφοδο στα Αναχώματα Μαλάχωφ. Αρίστευσε ο στρατηγός Χρουλιώφ, για τον οποίον δεν έχω ξανακούσει πριν. Δώσε μας, Θεέ μου, όσο γίνεται περισσότερους λαμπρούς πολεμιστές!

Εμάς, τους κατοίκους της Κριμαίας, δεν μας προβληματίζει μόνο η τιμή των ρωσικών όπλων: μας απειλούν με πιο σημαντικές απώλειες. Τι θα γίνει αν —ο Θεός φυλάξει! —οι σύμμαχοι θα πάρουν την Κριμαία και θα την δώσουν στην Τουρκία ή —που είναι ακόμα χειρότερο —θα την κατέχουν μόνοι τους; Θα πάει χαμένος ο ορεινός παράδεισος! Πού θα πάμε με την Λίζα; Στην Ρωσία, στην ενδοχώρα της όπου περιπλανούνται τόσες παλιές σκιές και όπου σαν από τους τάφους τους θα σηκωθούν οι δικοί μας που μάς έχουν γίνει εδώ και πολύ χρόνο ξένοι; Πουθενά αλλού δεν έχουμε να πάμε. Καλύτερα να μείνουμε με τους Τούρκους. Οι Γάλλοι και οι Άγγλοι θα φτιάξουν εδώ παντού σιδηρόδρομους και φάμπρικες, όλα θα είναι γεμάτα από ατμόπλοια, το καθετί ρωσικό θα ποδοπατούν στην λάσπη, θα ντύσουν τους Τατάρους σε γιλέκια και φράκα, θα διαχυθεί η κακοσμία των τοπικών εφημερίδων...

«Courrier de la Tauride!» Αντίο τότε η άγρια και ξεχασμένη ποίηση της Κριμαίας! Θεέ μου, σώσε μας από την κατάκτηση! Έχουμε συμβιώσει εδώ τόσο καλά μεταξύ μας —η Λίζα, εγώ και η Νότια Παραλία! Σε άλλον τόπο (ποιος ξέρει) και εγώ και η Λίζα δεν θα είμαστε αυτοί που είμαστε!

16 Ιουλίου, 1855.

Τώρα η Λίζα με ικετεύει να την πάω τουλάχιστον στην βόρεια πλευρά της Σεβαστούπολης για να δει έστω και από μακριά τον πόλεμο, να δει το πώς καταστρέφουν την δυστυχισμένη πόλη το πώς την νύχτα στον ουρανό πετούν οι **ρουκέτες** και οι πυρωμένες μπάλες. Αρνήθηκα όμως κατηγορηματικά να την πάρω μαζί μου... Καλύτερα για να την διασκεδάσω θα πάει μαζί της στην Συμφερούπολη. Τώρα εκεί όλα βράζουν. Ξέρω ότι θα συναντήσω πολλούς γνωστούς μου από την Μόσχα και την Πετρούπολη, αλλά οι καλύτεροι και νεώτεροι θα είναι στον πόλεμο. Πάντως αν δεν αισθανθώ καλά, δεν θα μπορέσω αμέσως να φύγω από αυτούς εδώ;

Ιούλιος, 29, 1855.

Τι θόρυβος είναι αυτός! Τι είναι αυτή η κίνηση στην Συμφερούπολη! Η είσοδος στην πόλη και ο μεγάλος δρόμος μέσα της είναι απροχώρητοι. Σταματούσαμε συνέχεια. Οι άμαξες των αστών βροντούν, οι αξιωματικοί τρέχουν με ταχυδρομικές άμαξες. Οι μην αλειμμένες **ρόδες** τρίζουν, οι καμήλες μουγγρίζουν... Σκληρίσματα, βρισιές, γαβγίσματα σκύλων! Τ' άλογα, τα βουβάλια, οι Κοζάκοι, οι αιχμάλωτοι με φέσια, οι αιχμάλωτοι με μπλε και κόκκινες στολές, οι κυρίες, οι εθελοντές στρατιώτες με τραγούδια, οι λόγχεις, τα κράνη με φτερά, τα πατριωτικά *σαραφάνια*, οι *παπάχες*, τα γυναικεία καπελάκια με λουλούδια, οι στρατηγοί, οι Τάταροι, οι Αθίγγανοι, οι αξύριστοι Έλληνες, οι Αρμένιοι, οι Εβραίοι, οι μαυρόφρυδες Ελληνίδες στα παραπόρτια... Με το ζόρι βρήκαμε ένα ικανοποιητικό διαμέρισμα και μάλιστα για 20 ρούβλια την ημέρα! Όλα τα καλύτερα, μεγάλα σπίτια, και δημόσια και ιδιωτικά, τα κατέχουν οι τραυματισμένοι κι οι άρρωστοι. Συνεχώς πηγαиноέρχονται καινούργια αποσπάσματα, οι κοπέλες κυνηγούν τους άνδρες, οι νεαροί πιάνουν τις κοπέλες και βιάζονται να φύγουν, στην πόλη είναι ο τύφος και η χολέρα.

Δύο διπλανά σπίτια: σε ένα από αυτά οι εκατοντάδες ασθενείς υποφέρουν στα κρεβάτια, στο άλλο οι χοροί και οι μουσικές τα βαθεία μεσάνυχτα. Δεν αισθάνεσαι ανία, αν συνέρθεις... Οι νύχτες τώρα είναι με άφθονο φεγγάρι, και στην λεωφόρο δίπλα στο Σαλγκίρ. Και κάθε βράδυ ακούγεται μουσική. Ήταν ευχάριστο να βλέπω πώς όλοι γυρίζουν για να κοιτάζουν την Λίζα που περπατούσε δίπλα μου με άσπρο μπουρνούζι από κασμίρι και με άσπρο καπελάκι. Μάλλον, την λυπούνται που ο άνδρας της δεν είναι πια ούτε νέος ούτε λεβέντης. Εξάλλου όλοι αυτοί οι περαστικοί βλέπουν πιθανόν μέσα από τα άσπρα τζάμια και συμμερίζονται της γνώμης ότι «ο άνδρας που είναι λίγο ομορφότερος από τον διάολο είναι καλός!» (Τι βρώμικη σκέψη είναι αυτή!).

Μια φορά βγήκαμε στην λεωφόρο και συναντήσαμε τον συνταγματάρχη βαρόνο Πιλνάου, τον παλιό γνωστό μου που διατάζει ένα τάγμα ουσάρων. Έχει μεγάλες κόρες που είναι συνομήλικες της Λίζας, ενώ ο ίδιος είναι σχεδόν συνομήλικός μου. Οι κόρες του ήλθαν από το κτήμα του στην περιοχή της Σαμάρας να τον δουν. Νοικιάζει ένα ωραίο εξοχικό σπίτι πίσω από τον Σαλγκίρ. Μας προσκάλεσε αμέσως σε μια χοροεσπερίδα.

Οι κόρες του, ψηλές και περήφανες ξανθιές, φέρθηκαν στην Λίζα πολύ ευγενικώς.

«Να πάμε, λοιπόν;», την ρώτησα όταν μείναμε μόνοι μας.

«Όπως θέλετε».

«Εγώ θέλω... Και εσύ;»

«Κι εγώ θέλω», είπε.

Την ρώτησα, αν μάθαινε κάπου να χορεύει. Απάντησε ότι δεν μάθαινε αλλά ξέρει από μόνη της.

Αποφάσισα να την ντύσω μόνος μου, επειδή δεν γνωρίζει τίποτα. Ζήτησα να έλθει η Γαλλίδα μοδίστρα και την επιλογή την άφησα στον εαυτό μου. Η άσπρη tarlatane, το φαρδύ μαύρο βελούδο όπου χρειάζεται και οι χλωμές ρόδινες μαργαρίτες εξαιρετικής κατασκευής — αυτά ήταν όλα... Αγόρασα την βεντάλια, η Γαλλίδα έλεγε συνέχεια: «ah! bah! vous n'êtes pas dégoûté!», όταν της έλεγα το πώς πρέπει να κάνει το cache-peigne από μαύρο βελούδο με μαργαρίτες.

Η Λίζα μου φτιάχτηκε υπέροχα!..

Καθίσαμε στην ελαφριά άμαξα και κατεβήκαμε πέρα από τον Σαλγκίρ, στα πλούσια και ήσυχα περιβόλια από τα οποία φύσαγε υγρό, γεμάτο μυρωδιά από πικραμύγδαλα αεράκι. (Αυτή την εποχή εδώ πάντα ανθίζουν πολλές λευκές cuscutes.) Μέσα από την λόχμη από παλιές λεύκες και καστανιές φάνηκαν ήδη πολύχρωμα φανάρια και τα όργανα έπαιζαν καταπληκτικό βαλς. Η Λίζα ήταν σιωπηλή και εγώ δεν μιλούσα. Μπήκαμε μέσα. Η αίθουσα ήταν γεμάτη. Οι φρουροί, οι ουσάροι, οι ουλάνοι, οι ναύτες, οι αξιωματούχοι, οι λιμοκοντόροι, μερικοί αιχμάλωτοι όμορφοι Σκοτσέζοι, πολλές κυρίες. Οι κόρες του βαρόνου πήραν την Λίζα, και εμένα με πήγαν να παίξω χαρτιά. Με το ζόρι άντεξα τα δύο rubber και βγήκα στην αίθουσα. Βλέπω, η κόρη μου χορεύει πιο συχνά από τις άλλες – τότε με τον έναν, τότε με τον άλλον και συζητά αρκετά άνετα. Από την χαρά μου έχασα στα χαρτιά όλα τα χρήματά μου!

Η αυγή άρχισε να χαράζεται όταν φύγαμε. Η Λίζα κοιμήθηκε, κοιμήθηκε στην άμαξα, κι εγώ ήμουν τόσο αναστατωμένος από τις πικρές αναμνήσεις, από τις σκέψεις για αυτήν και για την δική μου μοίρα που δεν κατάφερα πλέον να κοιμηθώ στο σπίτι.

Η Λίζα σηκώθηκε αργά και όλη την μέρα ήταν θλιμμένη. Μετ' απόγευμα με κάλεσε να πάμε έξω από την πόλη. Πήγαμε στον κήπο του Κνιαζέβιτς, έναν από τους καλύτερους σε αυτή την πράσινη ζώνη των κήπων που περνάει μια φαρδιά λωρίδα πίσω από τον Σαλγκίρ, μέσα στην γυμνή στέπα.

Η Λίζα δεν έφευγε ούτε μια στιγμή από μένα, με κρατούσε από το χέρι και όλο και έλεγε:

«Εδώ είναι καλύτερα! Εδώ είναι καλύτερα! Να πάμε σπίτι, στην Χριστίνα».

«Γιατί τόσο γρήγορα; την ρώτησα με απορία. Θα χορέψεις κι άλλο, θα δεις ακόμα τον κόσμο».

«Δεν θέλω. Δεν θα ξαναβγώ τα βράδια... Δεν έχει αρκετό αέρα εξάλλου».

«Έτσι αισθάνεσαι την πρώτη φορά, Λίζα. Ας ξαναδοκιμάσουμε. Δεν θα ξαναβρεθεί αυτή η ευκαιρία πολύν χρόνο. Η Νότια Παραλία ερημώθηκε και δεν θα ξαναζωντανέψει σύντομα!»

«Όχι. Να φύγουμε σπίτι!»

Ξέρω τι σημαίνει όταν λέει και ξαναλέει τα ίδια. Σπάνια μου φέρνει αντίρρηση και η ζωή μας ήταν τόσο τακτοποιημένη και μονότονη που δεν υπήρχε λόγος για λογομαχίες. Την έπειθα σε κάτι, αυτή υπακουγόταν, αλλά αν επιμένει τόσο πολύ σε αυτό το «Να φύγουμε σπίτι! Να φύγουμε σπίτι!», πρέπει να φύγουμε. Δεν θα μιλάει όλη την εβδομάδα, θα αισθάνεται θλίψη και θα απομακρύνεται από μένα.

Πάντως κι εγώ ο ίδιος αισθάνομαι εδώ βαριά.

Το πρωί, την ώρα που η Λίζα κοιμόταν ακόμα, πήγα να επισκεφτώ έναν ηλικιωμένο εθελοντή στρατιωτικό – τον γαιοκτήμονα από την περιοχή που γεννήθηκα που έχασε την περιουσία του. Μια από τις τελευταίες μέρες τον είδα ασθενή με **επιδέσμες** στην ελαφριά άμαξα που τον πήγαινε στο

πολεμικό νοσοκομείο. Άλλοτε περνούσα μέρες και νύχτες στο σπίτι του. Είχε πέντε κόρες και τρεις γιους: οι κόρες ήταν σχεδόν όλες όμορφες κι εγώ ήμουν φοιτητής. Ύστερα έμαθα ότι καταστράφηκε και από απελπισία μπήκε σε εθελοντικό στρατό σε ηλικία πάνω από πενήντα χρόνια.

Πήγα, λοιπόν, στο νοσοκομείο. Μου λένε: «Μάλλον πέθανε σήμερα την νύχτα. Να πάτε να τον δείτε στο παρεκκλήσι». Μπήκα στο παρεκκλήσι. Τα κλειστά φέρετρα των στρατιωτών ήταν τοποθετημένα σε μια ολόκληρη γραμμή. Τα κεριά είναι αναμμένα μπροστά στις εικόνες. Στο διπλανό δωμάτιο οι γιατροί κάνουν μια νεκροτομία. Ο ένας λέει στον άλλον: «Τι ωραία σπλήνα! Για δέστε την! Είναι υπόγειγμα σπλήνας! Να τι σημαίνει ένας νεοφερμένος από την Ρωσία. Ενώ οι δικές μας σπλήνες, από την γραμμή της Παραλίας τι όγκος, τι σύσταση έχουν!.. Έχω ξεχάσει εκεί τι σημαίνει η κανονική σπλήνα!»

Κοίταξα εκεί: ο ένας από αυτούς, νέος, σχεδόν παιδί, ξανθός και ρόδινος, με σγουρά μαλλιά, ακούμπησε στο πτώμα, κρατάει στο χέρι του κάτι μαύρο και γεμάτο αίματα και το καμαρώνει, ενώ ένας άλλος πριονίζει το κρανίο ενός νεκρού και φωνάζει στον αρχινοσοκόμο για να τον κρατεί πιο δυνατά ώστε το κεφάλι να μην κουνιέται εδώ και εκεί. Τους ρώτησα αν δεν κάνουν τυχόν νεκροτομία του λοχαγού Κ.

«Όχι. Τι θέλετε εσείς;» απαντάει υπεροπτικά ο αιμοβόρος χειρουργός.

Ετοιμάστηκα να φύγω αλλά εκείνη την στιγμή οι δύο στρατιώτες έφεραν το πτώμα του λοχαγού μου και το έβαλαν κάτω στην γωνία. Τι κίτρινο, πρησμένο πρόσωπο! Οι γνωστές μου ρυτίδες σαν να ισιώθηκαν... Και το πιο τρομακτικό ήταν ότι τα σαγόνια του ήταν δεμένα με πολύχρωμη σάρπα που ήξερα εδώ και είκοσι χρόνια. Αυτήν την σάρπα μου την έδωσε τότε η δεύτερη κόρη του. Αγαπιόμασταν μεταξύ μας. Ιδιαίτερα αυτή με αγαπούσε, αλλά τότε ήμουν ελαφρόμυαλος και φεύγοντας ξεχάσα το δώρο μου στο σπίτι τους. Έλεγαν ότι αυτή έκλαιγε απαρηγόρητη μόλις έβλεπε την σάρπα.

Όχι! Γρήγορα στο σπίτι! Η Λίζα έχει δίκαιο. Τι ευδαιμονία όμως έχω αισθανθεί όταν ξαναπεράσαμε δίπλα στον Σαλγκίρ και τα ευωδάτα περιβόλια, και ύστερα μέσα από τα δάση προς το Ταουσάν-Μπαζάρ! Κοιτάζαμε το σκούρο γκρίζο τοίχωμα του Τσατίρ-Νταγκ που βρισκόταν δεξιά μας. Στην Αλούστα ταΐσαμε τα άλογά μας, κάναμε βόλτα στην άμμο δίπλα στην θάλασσα, καμαρώναμε τον παλαιό πύργο, γύρω από τον οποίον κόλλησαν βαθμιαίως οι ταταρικές καλύβες με υπόστεγα και μικρές κολόνες και γυρίζουν κλήματα.

Ήταν ήδη πολύ αργά, όταν είδαμε τα φωτάκια μας κάτω από το βουνό, και την Χριστίνα, και την γατούλα, και όλα που αγαπάμε τόσο πολύ...

4 Αυγούστου 1855.

Αλλά ούτε εδώ μας έλειπε η περιπέτεια! Τις προάλλες στο γειτονικό ταταρικό χωριό ήλθαν έφιπποι οι τέσσερεις Κοζάκοι, μέθυσαν και κοιμήθηκαν. Το πρωί τους βρήκαν σκοτωμένους και ληλατημένους στον δρόμο. Οι Τάταροι ορκίζονται ότι την νύχτα ήλθαν οι εχθροί και τους σκότωσαν. Είναι ψέμα. Δεν έχω θαυμαστής των Γάλλων αλλά πρέπει να ομολογήσω ότι ο στρατός τους είναι ο πρώτος του κόσμου και όχι μόνο στο θάρρος αλλά και στην παράδοση της ιπποτικής συμπεριφοράς.

Στα ίδια τα πτώματα υπάρχουν γνωρίσματα ότι οι φονιάδες ήταν ασιατικής καταγωγής: είναι παραμορφωμένα. Να ατιμάσουν τον εχθρό που σκοτώθηκε την ώρα του ύπνου του δεν θα το έκαναν ούτε Γάλλοι ούτε Άγγλοι.

Είναι παράξενο, αλλά την εποχή της ειρήνης οι Τάταροι μού ήταν πολύ πιο συμπαθείς και από τους μεν, και από τους δε!

5 Αυγούστου.

Αυτό το γεγονός μαθεύτηκε και πέρα από την **Πύλη Μπαϊντάρ**. Σήμερα ήλθαν μερικοί Γάλλοι και Σαρδήνιοι. Μαζί τους ήταν οι δύο αξιωματικοί και ακόμα ένας νεαρός Έλληνας περίπου είκοσι ή είκοσι δύο ετών, με φέσι και με παλτό με κόκκινο πάνινο ζωνάρι, μέσα στο οποίο είναι χωμένα τα πιστόλια. Είναι όμορφος και έχει αγαθό πρόσωπο. Γιατί ήλθε μαζί τους; Ως διερμηνέας; Δεν ξέρει ούτε τουρκικά, ούτε ρωσικά. Δεν είναι Έλληνας της Κριμαίας: αυτό φαίνεται αμέσως και από

το φέσι και από ωραία προφορά των ελληνικών του. Ο μεσιέ Μπερτράν, ο αρχηγός αυτού του μικρού αποσπάσματος, μού τον σύστησε. Κατάγεται από Ιόνια νησιά, από μια καλή οικογένεια του τόπου: *Μανώλης Μαυρογένης*. Τους προσκάλεσα όλους σε πρόγευμα. Ο Μαυρογένης με αξιοπρόσεκτη όρεξη κοίταζε εμένα, την Λίζα, όλα τα πράγματά μας. Δεν πρόλαβα να τον ρωτήσω τίποτα και δεν μου έτυχε να μείνω μαζί του μόνος μου.

Ο μεσιέ Μπερτράν έγινε εκτός εαυτού του, όταν έμαθε ότι οι Τάταροι τόλμησαν να κατηγορήσουν τους Γάλλους για ύπουλη δολοφονία των Κοζάκων. Τους κάλεσε να έλθουν, τους υπενθύμισε επί τη ευκαιρία για την πυρκαγιά στο κτήμα του Σ. και τους απείλησε τόσο αυστηρά που αυτοί έμειναν άναυδοι και ανέφεραν ονόματα των δολοφόνων ισχυριζόμενοι ότι εκείνοι κρύφτηκαν κάπου. Ο Μπερτράν ανέθεσε την έρευνα σε ρωσικές αρχές και διέταξε να θάψουν αξιοπρεπώς τους σκοτωμένους. Είπε στους Τατάρους ότι αυτού του είδους πράξεις είναι εξίσου δυσάρεστες και για τις δύο πλευρές του πολέμου και ότι με παραμικρή προσπάθειά τους να ληηλατούν και να ληστεύουν ο ίδιος θα τους πιάσει, θα τους δέσει και θα τους πάει στο στρατόπεδο των συμμάχων, όπου θα τους τουφεκίσουν ή θα τους κρεμάσουν.

Μετά το πρόγευμα μας ευχαρίστησε εμένα και την Λίζα και πρόσθεσε ότι: «αν δεν συγκινείται και δεν εκπλήσσεται ακόμα τόσο, όσο πρέπει, σε αυτό φταίνε οι ίδιοι οι Ρώσοι — *l'on s'y attend toujours! L'hospitalité russe est connue!*». Πήγαμε με τους συνοδέψουμε στο βουνό. Ο Μπερτράν περπατούσε μπροστά με την γυναίκα μου αγκαζέ και έκανε εκλεπτυσμένη συζήτηση μαζί της για το Παρίσι, για το θέατρο που διοργάνωσαν στο **Καμίς**, για το λεόντειο θάρρος των Ρώσων και για φιλικές συναναστροφές των εχθρών κατά ανακωχή. Η Λίζα του απαντούσε αρκετά ψυχρά και μεταξύ άλλων άκουσα να λέει: «Δεν μου αρέσει να χορεύω και στο θέατρο δεν έχω ξαναπάει ποτέ».

Νομίζω η γνώμη του που σχηματίστηκε για αυτήν είναι ότι πρόκειται για μια όμορφη ανόητη ή, αν είναι πιο έξυπνος, για μια ημιάγρια κατσίκια με χοντρή φωνή. Ούτε αυτή είναι πολύ καλής γνώμης για αυτόν.

15 Αυγούστου.

Ο μεσιέ Μπερτράν και ο Μαυρογένης έφυγαν σήμερα τα ξημερώματα. Πάλι πέρασαν σε μας μια ολόκληρη μέρα. Τι ωραίος είναι αυτός ο Έλληνας! Ο λεβέντης Γάλλος με μυτερά μουστάκια τον συνοδεύει σαν επίτιμους ώστε εκείνος να φανεί ακόμα καλύτερος. Δείχνει και έξυπνος και ευγενικός και μάλλον τίμιος και πιθανόν άφοβος κάτω στην Σεβαστούπολη, ξέρει πολλά πράγματα, δηλαδή έχει όλα τα θετικά... Γιατί όμως όλα αυτά είναι τόσο ξερά, τόσο κοινά, τόσο τετριμμένα;

Στην πραγματικότητα οι δυνάμεις τους δεν προκαλούν αμφιβολία και είναι τόσο αναμφισβήτητες που χάρη σε αυτές τις δυνάμεις με τις οποίες είναι γεμάτα τα συντάγματά τους θα υπερνικήσουν την σταθερή και αμελή τόλμη του στρατού μας. Και ο μεσιέ Μπερτράν είναι Γάλλος, ένας Γάλλος και τίποτα άλλο! Όλα τα γνωρίσματα του έθνους του είναι φανερά σε αυτόν, όπως και πολλά ελαττώματα. Από τα δικά του, τα *μπερτράνιστικά* δεν έχει ούτε μια σπίθα! Αν είναι ένας Μπερτράν ή ένας Ντιουμόν ή ένας Ντιουπουή, αυτό δεν έχει καμία διαφορά! Γιατί αυτοί οι άνθρωποι να έχουν ονόματα; Θα μπορούσαν να ονομάζονται ο Γάλλος αριθμός 31, ο Γάλλος αριθμός 1568 κ. λ. π. Πόσο διαφορετικός είναι ο Μαυρογένης! Τι ανοιχτή καρδιά, τι ειλικρινής και φλογερή νιότης σε όλα του – στο χαμόγελό του, στην λάμψη των ματιών του, στα μαύρα σγουρά κοντά μαλλιά του που πέφτουν στο μέτωπό του, στην δίψα του να ζει και να χαίρεται! Ακόμα και πριν επαινούσα την εμφάνισή του στον Μπερτράν και ιδιαίτερα το χλωμό χρυσαφένιο χρώμα του προσώπου του που είναι και πράο και πονηρό και χαρούμενο. Ο Μπερτράν συμφώνησε μαζί μου και είπε: «Πρέπει να τον πείσω την άλλη φορά να έρθει με την αλβανική στολή του – τότε θα δείτε!» Και πράγματι είχα να θαυμάσω το πόσο όμορφος μπορεί να είναι ο άνθρωπος, όταν ντύνεται έτσι, όπως πρέπει να ντύνεται ο άνθρωπος και όχι όπως ντυνόμαστε! Αυτός ήλθε με μια πολύ πτυχωτή άσπρη καθαρή φουστάνελα, με βαθυκόκκινα τσαρούχια με φούντες πάνω στις κυρτωμένες μυτερές άκρες τους, με χρυσοκέντητη φαρδιά ζώνη γεμάτη όπλα, με μπλε γιλέκο στολισμένο με λεπτές χρυσές κλάδες, το μακρόστενο κόκκινο φέσι που φοράει στραβά ώστε από τον ώμο του να πέφτει στο στήθος μια πλούσια γαλάζια φούντα!

Εξέφρασα την λύπη μου που δεν γεννήθηκα ζωγράφος. Ο Μπερτράν στράφηκε στην Λίζα και

είπε: «Κι εγώ, madame, λυπάμαι που δεν είμαι γυναίκα, όταν τον βλέπω με αλβανική στολή!».

Η Λίζα κοκκίνισε και δεν απάντησε τίποτα. Ο Μαυρογένης ήταν εξαιρετικά φυσικός όταν τον καμαρώναμε. Δεν έκρυβε την ευχαρίστησή του, γελούσε και δεν ντρεπόταν καθόλου. Μου άρεσε επίσης ότι ξέροντας λίγα πράγματα δεν κρύβει την αμάθειά του: μιλώντας σαν να ντρεπόταν, ενώ το πρόσωπό του ήταν χαρούμενο. Είδε στον τοίχο προσωπογραφίες διάσημων ανθρώπων και ρώτησε: «Ποιος είναι αυτός;» «Είναι ο Λιστ». «Ποιος είναι ο Λιστ;» «Και εδώ είναι γραμμένο *Royer-Collard*. Τι έκανε αυτός ο *Royer-Collard*;...» «Ποιος είναι ο Μπαλζάκ;» «Είναι περίεργο ότι δεν γνωρίζετε ούτε τον Λιστ, ούτε τον Μπαλζάκ. Για τον *Royer-Collard* δεν λέω τίποτα: αυτό το πρόσωπο είναι σεμνό και σοβαρό και δεν είναι για νεαρούς λιμαδόρους...»

«Δεν ξέρω, λέει, με συγχωρείτε! Ντρέπομαι τόσο πολύ...» Αλλά η σκέψη να ντραπεί ούτε πέρασε από το μυαλό του...

«*Mavroguéni est un brave garèon, mais c'est une tête un peu fêlée*», είπε για αυτόν ο Μπερτράν με υπεροψία ενός μεγαλύτερου και βαθύσοφου φίλου.

Αρχίσαμε να τραγουδάμε όλοι μας ιταλικά. Ο Μαυρογένης κάνει φάλτσο, γελάει και φωνάζει:

«Οι Έλληνες δεν έχουν πολλές καλές φωνές. Γι' αυτό πρέπει να πάμε στην Ιταλία».

Είδε το μπουρνούζι μου. «Επιτρέψτε μου να το φορέσω!» Το φόρεσε, κοιτάχτηκε στον καθρέφτη και ευχαριστήθηκε.

Ύστερα είπε ότι ποτέ δεν έχει φορέσει τα μπουρνούζια και δεν τα φοράει. «Στην πατρίδα μου, λέει, μόλις ξυπνήσω το πρωί, ρίχνομαι αμέσως στην θάλασσα. Και κολυμπάω και κολυμπάω, βουτάω και βουτάω! Δεν έχω χρόνο για να φοράω μπουρνούζια!» Και παρά όλο το παιδαριώδες του πόσο τολμηρά και αυστηρά σταμάτησε τον Μπερτράν, όταν του ξέφυγε από το στόμα του ίσως μια απερίσκεπτη χοντράδα. Προσποιήθηκα να ερευνώ το τουφέκι ενός από τους στρατιώτες τους και ο Μπερτράν είπε:

«*Voilà, monsieur, la bajonette française qui fait trembler toute l'Europe!*»

Δεν απάντησα ούτε λέξη και έβαλα το τουφέκι στην γωνία. Ο Μαυρογένης σήκωσε τους ώμους του και τού παρατήρησε: «Δεν είμαστε σε προμαχώνα, νομίζω... Είναι σωστό να λέτε αυτά;...» Ο Μπερτράν κοκκίνισε. Ύστερα άκουσα από άλλο δωμάτιο πώς λογομαχούν μεταξύ τους.

«Είσαι με το πλευρό των Ρώσων... αυτό είναι πασίγνωστο! Και είσαι πολύ νέος για να μου διδάσκεις καλή συμπεριφορά».

«Ναι, αγαπώ τους Ρώσους. Και εσένα σ' αγαπώ. Και θα σου πω ότι δεν κάνει να λες αυτά σε Ρώσους που κάθε μέρα χάνουν χίλιους άνδρες στην Σεβαστούπολη. Μη θυμώνεις! Φίλοι δεν είμαστε;»

«Ωραία... Είμαστε φίλοι αλλά λόγω της φιλίας ακριβώς θα μπορούσες να συγκρατηθείς από το να μου κάνεις αυτού του είδους παρατηρήσεις, όταν δεν είμαστε μόνοι μας...»

«Λυπάμαι», είπε ο Μαυρογένης. Τελικά ο Μπερτράν φώναξε:

«*Eh bien! j'ai eu tort! Je l'avoue!*»

Ο Μαυρογένης έσπασε την ευκαιρία να μείνουμε μόνοι οι δύο μας κι όταν το κατάφερε άρχισε να μου λέει θερμά για τον πόθο του να δει τους Ρώσους, για το πώς έφυγε κρυφά από τους γονείς του, για το λάθος που έκανε.

«Πήρα την απόφασή μου ξαφνικά, είπε. Ο πατέρας και η μητέρα μου έμειναν τότε στην Καλλιόπολη... Μάζεψα όσα μπόρεσα χρήματα, μπήκα στο πρώτο εμπορικό πλοίο, και αυτό με έφερε στην Μπαλακλάβα στους συμμάχους. Σκεφτόμουν συνέχεια: αρκεί να φτάσω και ύστερα θα δραπετεύσω... Φανταζόμουν όλους τους Ρώσους ως γίγαντες, ως πανίσχυρους, νόμιζα ότι όλοι τους είναι αυστηροί και θρησκόληπτοι, τρελαινόμουν με την σκέψη να βρεθώ στο στρατόπεδό σας. Αλλά η ιδέα να πάω στην Κριμαία μου ήρθε μόνο τότε όταν δεν υπήρχαν άλλοι που θα με έφερναν εδώ εκτός από τους Γάλλους και Άγγλους. Βρέθηκε σε μεγάλο εμπορικό πλοίο. Με αυτό πήγαιναν βόδια για τον στρατό. Σηκώθηκε η θύελλα που έξι μέρες και έξι νύχτες μας πέταγε πέρα δώθε στην Μαύρη θάλασσα. Δεν απελπίστηκα: τα κατάρτια έσπασαν, το πηδάλιο χάλασε, ο καπετάνιος χτυπούσε το κεφάλι του στον τοίχο, κι εγώ όλο έτρωγα, έπινα και γέλαγα... Και ούτε μια φορά σκέφτηκα ότι μπορώ να πνιγώ. Οι Γάλλοι με παρακολουθούσαν. Δεν ήξερα πού να φύγω, δεν ήξερα την ρωσική γλώσσα, ήλπιζα έστω και από μακριά να δω τους Ρώσους. Και όταν είδα μακριά

τα φώτα στα σπίτια της Σεβαστούπολης, όταν πυροβόλησαν τα κανόνια σας, όταν οι σύμμαχοι νικήθηκαν και τράπηκαν σε φυγή έγινα εκτός του εαυτού μου. Έφεραν αιχμαλώτους, φωνάζουν δίπλα μου: «Οι Ρώσοι! Οι Ρώσοι!» Τρέχω... Βλέπω: είναι οι τρεις. Ο ένας είναι Κοζάκος και οι δύο στρατιώτες: άσχημοι, μικρού αναστήματος. Απογοητεύτηκα με το ότι είναι έτσι και ακόμα περισσότερο με το που δεν μπορώ να τους πω ούτε λέξη! Όλοι πρόσεξαν πώς τους κοίταζα και από τότε ούτε βήμα δεν μπόρεσα να κάνω μόνος μου. Ο Μπερτράν φοβήθηκε μην επιχειρήσω να φύγω και να μην με τουφεκίσουν. Εγγυήθηκε για μένα και εγώ του έδωσα λόγο τιμής να μην φύγω στους Ρώσους. Όμως αν μπορούσα!»...

«Και τον Μπερτράν θα τον πυροβολήσατε αν γίνετε ελεύθερος;» τον ρώτησα.

«Όχι, απάντησε. Αυτόν δεν θα τον πυροβολούσα τους άλλους όμως ευχαρίστως, ιδιαίτερα τους κόκκινους διαβόλους, τους Άγγλους!»

Τον απογοήτευσα λίγο αφού είπα: «Μεταξύ Ρώσων και Ρώσων υπάρχει μεγάλη διαφορά. Είναι αλήθεια ότι ο λαός είναι θρησκόληπτος, αλλά τα ήθη του δεν είναι και πολύ αυστηρά, ενώ η ψηλή κοινωνία δεν είναι καθόλου αυστηρών ηθών και δυστυχώς δεν είναι και τόσο θρησκόληπτη. Αν υπάρχει η αυστηρότητα των οικογενειακών ηθών, αυτό αφορά μάλλον μόνο τους πλούσιους ευγενείς, πρόσθεσα, ενώ η μεσαία τάξη μας που δεν δημιουργήθηκε τόσο χάρη στην πράξη από κάτω, όσο χάρη στην διάλυση από πάνω, πάσχει περισσότερο από την διαφθορά και όχι από την υπερβολική αυστηρότητα της οικογενειακής αρχής».

«Τι παράξενο είναι αυτό! Τι παράξενο! επανέλαβε ο Μαυρογένης. Κι εμείς, οι Έλληνες, έχουμε αυστηρά ήθη. Λένε ότι ο τουρκικός ζυγός εξάγνισε τον λαό μας. Δεν ξέρω. Έτσι σκέφτονται οι άλλοι».

«Δεν ξέρω, απάντησα, αν αυτός ο ζυγός ή κάτι άλλο εξάγνισε τον λαό. Και οι Έλληνες της Κριμαίας έχουν στις οικογένειές τους πιο αυστηρά ήθη από τους Ρώσους. Αν και οι καβγάδες ανάμεσά τους [δεν] είναι λιγότεροι από ότι σε μας, αλλά η εσωτερική τάξη μάλλον είναι πιο δυνατή. Πρώτον, όλοι οι άνδρες τους ζηλεύουν, αν και όχι από την φύση τους, αλλά τουλάχιστον από το καθήκον ή για τύπους».

«Είναι όμως δυνατόν να μην ζηλεύεις την γυναίκα σου, αν της άρεσε κανείς;» με ρώτησε με πονηρή περιέργεια.

«Είναι! απάντησα. Πολλοί σε μας δεν ζηλεύουν, αλλά μόνο το προσποιούν από φόβο των φημών. Υπάρχουν όμως και αυτοί που ούτε ζηλεύουν ούτε το προσποιούν!»

Βυθίστηκε σε συλλογισμούς και χωρίσαμε.

29 Αυγούστου 1855.

Η Σεβαστούπολη παραδόθηκε. Άλλοι λένε: όσο χειρότερο, τόσο και καλύτερο. Για την Ρωσία μπορεί και να έχουν δίκαιο, εγώ όμως που είμαι κάτοικος της Κριμαίας φοβάμαι για την Κριμαία.

30 Αυγούστου.

Εχθές έχει έρθει ο Μπερτράν. Φερόταν με λεπτότητα: χαμήλωσε το βλέμμα του και είπε μεταξύ άλλων: «Ήταν θέμα της πολεμικής τύχης, η στροφή της μοίρας. Οι Ρώσοι ήταν εξίσου γενναίοι όπως και κατά την πρώτη έφοδο!»

Το δευτεροβάθμιο πρόσωπο από το γαλλικό μυθιστόρημα δεύτερης τάξεως, ένας πιστός και ακλόνητος φίλος!

Ο Μαυρογένης ήταν στον κήπο μαζί με την Λίζα. Άκουγα πώς γελούσαν παίζοντας μπάλα.

Βγήκαμε στον εξώστη να τους δούμε, αυτοί όμως δεν μας πήραν είδηση.

Τι όμορφοι ήταν και οι δύο τους! Σαν δημιουργήθηκαν ο ένας για τον άλλον, άξιζαν ο ένας τον άλλον, σαν η μοίρα τους ένωσε μεταξύ τους αντί να στείλει εμένα προς την Λίζα! Πώς αυστηρή και ελκυστική ήταν αυτή! Φορούσε στο κεφάλι της το ίδιο άσπρο μαντήλι με το οποίο πήγε μαζί μου στο δρύινο άλσος εκείνο το βράδυ όταν αποφασίσαμε να νυμφευθούμε.

Τι λεβέντης ήταν αυτός! Πόσο νέος στην ψυχή του και πόσο σβέλτος! Το σημαντικότερο το πόσο νέος στην ψυχή του ήταν! Πόσο λίγο είχε μέσα του εκείνη την φοβερή επιφυλακτικότητα που σαν μια σφραγίδα της κατάρτας ξάπλωσε σε όλην την έξυπνη μερίδα της νεολαίας μας! Και η ξύλινη ζωντάνια του Μπερτράν δεν μοιάζει με την τρέλα της ζωής και της χαράς, την οποίαν

αναπνέει ο Μαυρογένης. Παίζοντας πηδάει και γελάει. Έπιασε ένα μυτερό μπαστούνι και διαπέρασε με αυτό την μπάλα από λάστιχο.

Η Λίζα τού ζητάει χρήματα για την μπάλα, αλλά αυτός την διαβεβαιώνει και της ορκίζεται ότι όλα τα χρήματα που έχει είναι γαλλικά και δεν θα κυκλοφορούν σε μας.

Έφυγα από τον εξώστη και κλείστηκα στο γραφείο μου. Στην μοναξιά αισθάνθηκα ακόμα μεγαλύτερη θλίψη.

15 Οκτωβρίου 1855.

Ο Μαυρογένης δεν έχει ξανάρθει περισσότερο από έναν μήνα: δεν ήταν καλά από υγεία. Η Λίζα δεν έκρυβε ότι αισθάνεται ανία χωρίς αυτόν. Μια φορά της ήρθε η σκέψη ότι αυτός προσπάθησε να περάσει στους Ρώσους και τον τουφέκισαν. Το σκέφτηκε, χλόμιασε, άρχισε να ρωτάει, τι σκέφτομαι εγώ, και δεν μπορεί να μιλάει. Εχθές όμως μας έφεραν το σημείωμά του. Θέλει να πάει ο ίδιος στον στρατηγό Μποσκέ να ζητήσει να τον αφήσει να έλθει σε μας για δύο εβδομάδες και να δώσει λόγο τιμής ότι δεν θα λιποτακτήσει.

10 Οκτωβρίου.

Ήλθε. Όλο σε μας ζωντάνευσε. Ο Θεός να ευλογήσει τον Μποσκέ! Η Λίζα τραγουδάει δυνατά το πρωί, όταν βγαίνει για τσάι στην αίθουσα. Αυτός ορκίζεται ότι σύντομα θα έλθει η ειρήνη. Η Λίζα πηδάει από την χαρά της και επαναλαμβάνει: «Ειρήνη! Ειρήνη!»

Οκτώβριος, 25.

Σε λίγο θα κλείσουν ήδη δύο εβδομάδες από την ημέρα που ο Μαυρογένης φιλοξενείται σε μας. Τον πηγαίναμε παντού στα βουνά, στην Γιάλτα, στην Αλούπκα. Αυτός επαινεί τα πάντα – πότε αδιάφορα, πότε με ενθουσιασμό. Ασταμάτητα μιλάει για τους Ρώσους: είδε Ρώσους αιχμαλώτους, του αρέσουν ρωσικά φαγητά. «Αυτή είναι η ρωσική εκκλησία, του ρωσικού ρυθμού», ενώ είδε το ρωσικό μοναστήρι την πρώτη φορά δίπλα στην Σεβαστούπολη.

Τους γενειοφόρους υπηρέτες, αμαξάδες, καροτσέρηδες μας στην Γιάλτα αυτός περνάει για καλόγερους, γιατί στους Έλληνες όλοι εκτός από τους μοναχούς και ιερείς ξυρίζονται.

Έχει μέσα του μια περίεργη σύνδεση Έλληνα με Ιταλό: δεν έχει την ελληνική στεγνότητα και ακόμα και στο πρόσωπό του μοιάζει περισσότερο με Ιταλό. Στα γαλλικά του κάνει λάθη σαν Ιταλός, ενώ όταν θέλει να μάθει ρωσικές λέξεις, τις προφέρει σαν Έλληνας. Αυτό μου προκαλεί γέλια, αλλά η Λίζα δεν μπορεί να το ακούει και λέει: «Καλύτερα να μην μάθαινε ρωσικά: είναι ακριβώς σαν Εβραίος» (ράπτης από την Γιάλτα). Οι πολιτικές πεποιθήσεις του είναι ισχυρές και από αυτήν την άποψη είναι αληθινός Έλληνας με ηρωικό χαρακτήρα. Την Ρωσία την λατρεύει μολονότι δεν την γνωρίζει, είναι έτοιμος να πεθάνει για ορθοδοξία, μολονότι βαριέται να πάει στην Θεία λειτουργία, με ενθουσιασμό διηγείται για τουρκικές αδικίες, για την βάνανυση συμπεριφορά των Άγγλων, δεν θέλει ούτε να ακούει για Σλάβους ούτε στην Μακεδονία, ούτε ακόμα στην **Ρούμελη** — όλοι εκεί είναι Έλληνες. Ονειροπολεί για το τι ωραία θα ήταν να είχαν σχηματιστεί οι δύο μεγάλες ορθόδοξες χώρες — η ηπειρωτική, Ρωσία, και η θαλασσινή, Μεγάλη Ελλάδα, που θα είχε διώξει την αγγλική σημαία από την Μεσόγειο και θα είχε διαφωτίσει ακόμα και την μωαμεθανική Ασία. Εδώ τον σταματάω και λέω ότι η νέα Ελλάδα, ιδιαίτερα εκείνη η μερίδα της που αυτοαποκαλείται προοδευτική και διαφωτισμένη δεν έχει μέσα της καμία πρωτότυπη ιστορική αρχή και ότι οι εμπορικές ικανότητές της από μόνες τους δεν της δίνουν ακόμα δικαίωμα να διαφωτίζει κατά τον τρόπο της την μουσουλμανική Ανατολή. Αυτός ο διαφωτισμός θα ήταν ολέθριος για πνευματικό πλούτο της υφής. Ο μουσουλμανισμός, κατά την γνώμη μου, είναι ικανός από μόνο του για την πρωτότυπη ανανέωση αρκεί να εγκαταλείψει την Ευρώπη αφήνοντας σε άλλους την βούληση να αναπτύσσονται και να διαφύγει από τον κίνδυνο να γίνει ελεεινός λακός της Δύσης. Νομίζω ακόμα (έστω και όχι τελείως τυφλά) ότι στο Κοράνι υπάρχουν αρχές που μοιάζουν και με την μοιρολατρία της καινούργιας στατιστικής και με τον πλούτο του ιδίου του δημιουργήματος. Το Κοράνι λέει: «Στον Θεό αρέσει να υπάρχουν καλοί και κακοί, αμαρτωλοί και δίκαιοι. Αυτός ξέρει τι χρειάζεται!» Μήπως αυτό δεν προσαρμόζεται στην ιστορία, στην ζωή του φυτικού και του ζωολογικού κόσμου, στις ποιητικές αντιφάσεις του σύμπαντος; Μπορεί και να

κάνω λάθος. Αν είναι έτσι, ο Θεός να με συγχωρέσει, αλλά δεν έχουμε εξουσία πάνω στις σκέψεις μας!

Ο Μαυρογένης δεν καταλαβαίνει αυτές τις αντιρρήσεις μου. Συνεχίζω για αυτόν. Σήμερα είμαι και χαρούμενος και αισθάνομαι μια ζέστη σαν να έχω ξαναγίνει νέος. Θέλω να γράφω.

Από συνήθεια ή από το καθήκον του επαινεί την αυστηρότητα της οικογενειακής ζωής των Ελλήνων μολονότι παραδέχεται ότι οι Ελληνίδες πολλές φορές εξαπατούν τους άνδρες τους, αλλά η αρχή πρέπει να τηρείται!

Αφετέρου και η ιταλική φύση και η ζωή του στην Ιταλία επίσης άφησαν την σφραγίδα τους επάνω του. Η αγαθότητα, η αφέλεια, η αυθόρμητη θέληση να εξαπατήσει αυτή την ελληνική αρχή της οικογενειακής ζωής, όχι όμως για να χάσει ο ίδιος αλλά να χάσει ο άλλος...

Έλεγε στην Λίζα για μία κυρία στην Νάπολη που είχε και τον άνδρα και «τον άνθρωπο που αγαπούσε» (έτσι εκφράστηκε). «Ο άνθρωπος που αγαπούσε» πούλησε το ωραίο κτήμα του δίπλα στην Φλωρεντία και μεταφέρθηκε στην Νάπολη για να βρίσκεται πάντα κοντά της. Ο άνδρας της καταδικάστηκε σε εξορία για μια πολιτική συνωμοσία. Η **Ναπολετάνα** λυπήθηκε τόσο πολύ τον άνδρα της που έφυγε μαζί του. Και τι έγινε; Οι συγγενείς της κυρίας την επέκριναν και τάχτηκαν με το πλευρό του εραστή που καταστράφηκε οικονομικά εξαιτίας του πάθους του!

«Να το πόσο αυστηρά κρίνουν στην Ιταλία!» είπε ο Μαυρογένης.

Και όλα έδειχναν ότι αυτός χαίρεται ότι κρίνουν έτσι! Ξέρει απ' έξω πολλά ελληνικά ερωτικά τραγούδια και μολονότι ο ίδιος τραγουδάει καλά, αλλά για την σωστή μουσική διαίσθηση της Λίζας ήταν αρκετός ο υπαινιγμός για την μελωδία με την οποία τα τραγουδάει. Δεν ξέρω αν τα τραγουδάει καλά, ακούω όμως ότι τραγουδάει καλά. **Από τα ηρωικά τραγούδια μού αρέσει ιδιαίτερα ένα:**

С мечом за поясом
И на коне моем
Я лечу, как птица!
Когда стреляю из ружья,
Я не забочусь о том,
Что мне сулит судьба.
Я пою и смеюсь, когда свищет свинец, льется кровь
И верхом на моем коне по темной дороге
Скачу через пропасти.
Не плачь, красивая девушка!
Путь мой лежит за горы...
Я везде найду красавиц, но долго не останусь ни с одной
Из них нигде и назад не вернусь.
Недурна также другая грустная песня, которая начинается:
Ты ангел мой!
И в руках ты держишь мечь,
Который погубит мою голову...

Τι ωραίος συνδυασμός του πάθους και αυστηρών μυστικών εντυπώσεων! Αυτό το τραγούδι το αποκαλώ Εσπερινό και η Λίζα το λέει πάντα κατά το βράδυ.

27 Οκτωβρίου.

Εχθές το βράδυ μίλησα με τον Μαυρογένη ιδιαίτερω. Ανησυχούσε σχετικά με το τι πρέπει να κάνει αν δεν κλείσουν την ειρήνη. Πώς να βρεθεί στους Ρώσους χωρίς να παραβιάσει τον λόγο τιμής του... Σκέφτεται να φύγει στην Τουρκία και σε έναν μήνα να επιστρέψει εκ νέου μέσω από την Μολδαβία και από εκεί διά ξηράς από το **Περεκόπ** στο στρατόπεδό μας. Έτσι θα τηρήσει τον λόγο του: δεν θα λιποτακτήσει, αλλά θα φύγει στην πατρίδα του. Και ύστερα θα είναι κάτι τελείως διαφορετικό. Το επινόησε πολύ έξυπνο.

2 Νοεμβρίου 1855.

Όλα τελείωσαν! Η απόφαση πάρθηκε! Το πρωί πήγα ως συνήθως να κάνω επιθεώρηση του κήπου και επέστρεψα αρκετά κουρασμένος από την πλευρά εκείνου του ξέφωτου πέραν από το σπίτι, πίσω από το οποίο υπάρχει ο **ημίκυκλος** από κυπαρίσσια. Πρέπει να παρατηρήσω ότι το σπίτι μας ακουμπάει σε αυτό το λιβάδι με το πίσω μέρος του και από εκεί μπορεί κανείς να μπει με ένα βήμα στον εξώστη. Έτσι και ήθελα να κάνω. Πλησιάζω και βλέπω τον Μαυρογένη να στέκεται με τις πλάτες γυρισμένες προς εμένα δίπλα στα κάγκελα, ενώ η Λίζα κάθεται μπροστά του στην καρέκλα: το πρόσωπό της είναι κρυμμένο μέσα στις παλάμες του και τα χέρια της αγκαλιάζουν τα γόνατά του. Δεν με άκουσαν, επειδή ήλθα πατώντας το **γρασίδι**. Απομακρύνθηκα βιαστικά.

Έμεινα μόνος μου και όλα μέσα μου ήταν γεμάτο και αναστατωμένο. Μια ακατανόητη θλίψη και η χαρά που αυτή χαίρεται και είναι καλά... Μήπως δεν ανησυχεί και δεν ευφραίνεται έτσι η μητέρα, όταν γιός της την εγκαταλείπει ο για να απολαύσει τις επιτυχίες και τις ηδονές του; Ήθελα να φύγω, άρχισα να ψάχνω για το καπέλο, αλλά αυτό ήταν πάνω στο κεφάλι μου... Ήθελα να πάω στην θάλασσα και δεν μπόρεσα. Κάθισα πάλι στο τραπέζι, σκέπασα το κεφάλι με τα χέρια μου για να ξεχάσω τον κόσμο του Θεού και αναρωτήθηκα:

«Γιατί δεν ζηλεύεις; Πώς τολμάς να μην ζηλεύεις; Αλλά τι να κάνω αν δεν έχω μέσα μου ούτε σπίθα ζήλειας; Τι πρέπει να κάνω, αν αυτή εδώ και πολύ χρόνο δεν είναι η γυναίκα μου, αλλά η κόρη μου, το δημιούργημά μου;...»

«Αλλά η κόρη σου, το δημιούργημά σου *καταστρέφεται!* Πέφτει!.. Άπλωσέ της το δυνατό χέρι του παλιού φίλου της... Κράτησέ την στην άκρη!..»

Όχι, η πανέμορφη παπαρούνα άνθισε και τα πράσινα φύλλα της να ξεραθούν και να πέσουν κάτω!.. Και ποιος σας είπε, ανόητοι, ότι αυτή καταστρέφεται; Και ποιος σας είπε, ανόητοι, ότι Αυτός που το χέρι του σκέπασε την γη με στρώματα από λουλούδια, Αυτός που δίδαξε τον άνθρωπο να χτίζει ξομπλιαστά παλάτια και ναούς και να ζωγραφίζει στο πανί τις ευγενείς παλιές καλύβες, Αυτός που το πνεύμα του ενέπνευσε στην ζωή μας βροντές από μουσική, βροντές από θύελλες και βροντές από μάχες, αυτού που κατά την θέλησή του τραγουδάμε στο λυκόφως το θλιβερό τραγούδι για τον τρομερό άγγελο με ρομφαία και για την στέπα πάνω από την οποίαν φυσάει ο βραδινός αέρας, ποιος από σας έβγαλε το συμπέρασμα ότι οι ταραχές των συναισθημάτων και των παθών δεν είναι καρποφόρες και δεν Του αρέσουν εξίσου με τα ξόμπλια των ναών και τα ξόμπλια των λουλουδιών και τις ταραχές της θάλασσας και τις ταραχές της μουσικής;..

Γιατί έπεσε, γιατί ταπεινώθηκε αυτή; Δεν έγινε και ούτε θα γίνει ευτυχισμένη γυναίκα του τιποτένιου Μαρινάκη, δεν έτρεφε ανόητο πάθος σε μένα που γέρασα και έπαψα να ζω. Δεν ερωτεύτηκε τον απρόσωπο Μπερτράν. Τα παράλογα λόγια του νέου Κοζάκου, τα εκφραστικά στενά μάτια του και το ξανθό **τσουλούφι** των μαλλιών, η χοντρή ρωσική παλληκαριά του της άρεσαν περισσότερο αλλά ύστερα από μια στιγμή του πάθους την μπορούσαν να απειλούν η ταπείνωση και η παρεξήγηση ενός αγριάνθρωπου. Αυτή σταμάτησε. Η συνήθεια σε μένα, η βαθειά εκτίμηση, η φιλία, ο ήσυχος πλούτος της καθημερινής ζωής μας δεν σκότωσαν μέσα της ατέλειωτες δυνάμεις που θέλουν μια καινούργια ζωή και την αγάπη... Να ζήσεις, να ζήσεις, Λίζα μου! Να ζήσεις, κόρη μου, να ζήσεις και να χαίρεσαι, θεοτήτά μου!..

4 Νοεμβρίου.

Αυτός έφυγε. Δεν την είδα την στιγμή της αναχώρησής του.

5 Νοεμβρίου.

Το βράδυ καθόμουν μόνος μου στο σκοτεινό γραφείο. Η Λίζα μπήκε, κάθισε στο τραπέζι, αναστέναξε δύο φορές, είπε: «Λοιπόν...», σώπασε και αναστέναξε πάλι. Το πρόσωπό της δεν μπόρεσα να το δω.

Την πήρα από το χέρι της. Άρχισε πάλι:

«Λοιπόν... Ήλθα!»

«Το ξέρω! Είπα. Ξέρω. Μην ανησυχείς... Ξέχασέ με...»

Έπεσε μπροστά μου στα γόνατα και έκλαψε πικρά επαναλαμβάνοντας χαμηλόφωνα:

«Να σας ξεχάσω;.. Εσάς;.. Άγγελε μου! Καλέ μου... Καλέ μου!..»

Είδα ότι τα δάκρυά της ήταν τα δάκρια της ανυπόφορης ευτυχίας, μια ζεστή βροχή του Μαΐου μεταξύ των δύο αστραφτερών ημερών.

Δεν αισθανόμουν τόσο καθαρή ευτυχία ούτε όταν ήμουν νέος και ερωτευμένος!

Έξω οι αμφιβολίες! Έξω η σκλαβιά στην κοινή γνώμη! Να τρώει την φθηνή και αβλαβή τροφή αυτός που δεν έχει δύναμη να αντέξει τα θεϊκά ποτά!

20 Νοεμβρίου.

Τον περιμένουμε ανυπομονώντας. Την ημέρα η Λίζα αποφεύγει να προφέρει το όνομά του, το βράδυ όμως όταν κάνουμε βόλτα στους βράχους και στα άλση πάνω στην θάλασσα, μιλάμε για αυτόν.

«Όμως κάτι σάς πονάει; με ρώτησε εχθές. Αναστενάζετε συχνά».

«Μήπως δεν αναστέναζα συχνά, όταν πηγαίναμε μαζί μετά την χοροεσπερίδα μέσα από τα δάση στις ρίζες του **Τσατίρ-Ντάγκ**; Μήπως δεν ήμουν ευτυχισμένος τότε;»

«Δεν έχω λόγια για να σας πω για το πώς ήταν, συνέχισε η Λίζα. Όταν είμαι μόνη μου, όλο μέσα μου βράζει... Ετοιμάζω τόσα να σας πω... Αλλά τώρα που ήλθα δεν μπορώ! Αυτή είναι η αγάπη ή όχι ακόμα;»

«Αυτή είναι η αγάπη», απάντησα.

«Γιατί τότε πνίγομαι και δίπλα του και χωρίς αυτόν;»

«Γιατί την αληθινή, βαθιά ευτυχία δεν μπορούμε να την αντέξουμε, δεν την συνηθίσαμε».

«Είναι αλήθεια!», απάντησε η Λίζα.

«Είναι αλήθεια! Το βλέπετε; Είναι αλήθεια. Αυτό σημαίνει ότι δεν συνηθίσαμε την ευτυχία!...»

Πρέπει, μπορώ να τολμήσω να εμποδίσω την ευδαιμονία της και να περιορίσω την αχώριστη από αυτήν μακάρια θλίψη; Μα είναι δυνατόν να νιώσει μαζί μου αυτά τα συναισθήματα; Είναι δυνατόν να φωτιστεί έστω και για μια στιγμή από την αχτίδα του παραδείσου μόνο γιατί είμαι τίμιος, καλός μαζί της και διάβασα δύο εκατοντάδες διάφορα βιβλία!

Το τελευταίο προσόν μειώνεται από μέρα σε μέρα και ύστερα από πενήντα χρόνια περίπου θα γίνει ελάττωμα, αν ο κόσμος δεν συνέρθει.

22 Νοεμβρίου.

Όλο αυτόν τον καιρό η Λίζα είναι χαρούμενη. Τον περιμένει ανυπομονώντας. Οι ειδήσεις για την ειρήνη γίνονται όλο και πιο πιθανές.

26 Νοεμβρίου.

Θα πάω ο ίδιος να τον φέρω εδώ. Η Λίζα είναι θλιμμένη. Τώρα είναι η ανακωχή. Και ποιος θα θελήσει να αιχμαλωτίσει έναν ειρηνικό γαιοκτήμονα;

5 Δεκεμβρίου.

Επέστρεψα πίσω μόνος μου. Είναι περισσότερο από τρεις εβδομάδες που έφυγε στην πατρίδα του. Τι σημαίνει αυτό; Άκουσε από παντού ότι αναμένεται η ειρήνη... Είναι όντως τόσο ελαφρόμυαλος που άγγιξε το λουλούδι και έφυγε βιαστικά; Το να κρυώσει το καταλαβαίνω. Υπάρχουν όμως το μέτρο και ο χρόνος για όλα!.. Το ελαφρύ μυαλό δεν αποκλείει την βαθύτητα των συναισθημάτων και νομίζω ότι εδώ κρύβεται κάτι άλλο. Εξάλλου είδα πολλές φορές τους καλούς ανθρώπους να συμπεριφέρονται άσχημα, ενώ οι τιποτένιοι πράττουν καλά.

Μόλις μπήκα στην δημοσιά μας από την Πύλη **Μπαιντάρ**, είδα την Λίζα να κάθεται μόνη της στον βράχο. Ήταν ήδη αργά και αυτός ο βράχος απέχει από το σπίτι μας πέντε ή έξι βέρστια. Αυτό ήταν αρκετό για να τον καλέσω σε μονομαχία και να τον σκοτώσω! Και πώς μπόρεσε, αφού την πλησίασε τόσο πολύ, να μην την αγαπήσει, να μην παρασυρθεί σφοδρά τουλάχιστον για κάποιο χρόνο; Δεν το καταλαβαίνω! Αυτό τον ταπεινώνει.

Την είδα στον βράχο και φώναξα:

«Λίζα!»

Αυτή πλησίασε και κοίταξε στην άμαξα...

«Είστε μόνος;» είπε και τίποτα άλλο.

Όταν έμαθε ότι αυτός έφυγε στην πατρίδα του πρόσθεσε μόνο:

«Ο Θεός να τον φυλάξει. Όπως ήταν πριν έτσι θα είναι και από τώρα!»

8 Δεκεμβρίου 1855.

Τι καλό θα ήταν αν μπορούσε να γυρίσει πίσω το παρελθόν! Αλλά το φοβάμαι. Έγινε χλομή, και η Χριστίνα μου λέει ότι την νύχτα κλαίει στο κρεβάτι της.

26 Απριλίου 1856.

Επί τέλους! Η ειρήνη κλείστηκε και ήλθαν τα γράμματα. Ο Μπερτράν ήλθε και μού έδωσε ένα γράμμα και στην Λίζα το άλλο στα κρυφά. Για το δικό μου δεν λέω: κενές δικαιολογίες, παρακλήσεις να κάνω κάτι για να μπορέσει να υπηρετεί στην Ρωσία, ευγνωμοσύνες για την φιλία κ. λ. π. Αλλά όταν ο Μπερτράν μας αποχαιρέτησε για πάντα και έφυγε, η Λίζα μού φέρε το δικό της και το μετέφρασε λέξη προς λέξη από τα ιταλικά. Δεν της άρεσαν οι ρητορείες αυτού του φλογερού γράμματος. Ξανάλεγε συχνά: «Προς τι είναι αυτό;» Μερικές φράσεις έχει προσπεράσει γενικώς (μάλλον από την ντροπή, μολονότι είπε ότι δεν ξέρει να τις μεταφράσει).

«Πώς μπορούσα (γράφει ο Μαυρογένης) να ευδαιμονώ πολύ χρόνο στον επίγειο παράδεισό σας, όταν η συνείδησή μου σήκωνε κάθε μέρα τρομακτική αναταραχή μέσα μου; Ω, είδωλό μου! Ω! Γιατί έχασα το φως που φώτιζε τον δρόμο μου; Μπορούσαμε όμως εμείς, ω εσπερινό αστεράκι μου, να γίνουμε εχθροί του αγαθού και τίμιου φίλου μας; Μήπως δεν θυμάμαι εκείνη την βραδιά όταν στον θόρυβο των τεράστιων κυμάτων, στον ψίθυρο των δένδρων του πλούσιου κήπου, στο πράο βλέμμα του φεγγαριού από τον ουρανό άκουγα και έβλεπα τις μομφές;... Δεν μπορούσα να αντέξω να υποφέρω όταν ο αντίξήλός μου σε αγγίζει, ω πανέμορφή μου, έστω και έλαβε τα δικαιώματα επάνω σου μπροστά στον βωμό. Κατάλαβα ότι μερικά από τα λόγια του ήταν η επιθυμία να με δοκιμάσει... Το κατάλαβα και δεν μπόρεσα ο ίδιος να αντέχω για πολύ χρόνο την παρουσία του. Γιατί, λοιπόν, κι εγώ εκ μέρους μου να βασανίζω την καρδιά αυτού που εκτιμώ ως τον πατέρα μου; Γιατί να φέρω την ατιμία και την διχόνοια στο σπίτι του; Αντίο, αγαπημένη μου! Η αστραπιαία στιγμή της ευδαιμονίας μου ήταν καλύτερη και ομορφότερη από κάθε λέξη... Αλλά δεν ήταν καλύτερο να έφευγα από σένα;»

Νόμιζε, λοιπόν, ότι δεν μπορώ να μη ζηλένω! Το λέει «να φέρω την ατιμία στο σπίτι»! Είδε στο μέλλον τις διχόνοιες θεωρώντας ότι δεν ξέρω τίποτα και προσποιώ έναν αφελή, δοκίμαζε την τιμιότητά του!

Είναι ευγενικό αλλά και πόσο μεγάλο λάθος!

Ρώτησα την Λίζα, πώς δεν κατάφερε να του εξηγήσει την άποψή μου. «Τού το είπα, αλλά δεν το πίστεψε και να του πω πολλά τότε δεν ήθελα...»

Όχι, την αγαπάει και τον δέχομαι. Ο εξεζητημένος τρόπος του γράμματος δεν μου προκαλεί ούτε απορία ούτε απέχθεια. Πολλοί άνθρωποι του περασμένου αιώνα ούτε ήξεραν να γράφουν διαφορετικά πεθαίνοντας από το πάθος τους. Ακριβώς επειδή αυτός ο εξεζητημένος τρόπος δεν είναι δικός του, αλλά σχολικός, συνηθισμένος, πιστεύω ότι αυτός δεν είναι προσποιημένος και, αφού τον γνωρίζω, ακούω το συναίσθημα μέσα του.

Γνώριζα και άλλους Έλληνες που, όπως και αυτός, είναι απλοί στα λόγια τους, αλλά εξεζητημένοι στο γράψιμο χωρίς να το αντιληφθούν οι ίδιοι. Αυτό πιθανόν εξαρτάται από τον δάσκαλό του και αυτός σπούδαζε όπου έτυχε. Εμείς, οι Ρώσοι του σήμερα επίσης δεν ξέρουμε να μιλάμε με απλά λόγια και πέφτουμε σε άλλο άκρο: ούτε φράση χωρίς γελοίο γράψιμο! Μερικοί δεν έχουν χαμόγελο στο πρόσωπό τους ποτέ, αλλά άμα καθίσουν να γράψουν ούτε αντιλαμβάνονται ότι η κάθε λέξη του είναι γελοία, ενώ ο αναγνώστης αντί να γελάσει αισθάνεται ανία. Εγώ ο ίδιος έγραφα άλλοτε αυτού του είδους γράμματα στην αγαπημένη μου... Τι φαρμακερές όμως είναι αυτές οι παρεκβάσεις! Πόσες παρατηρήσεις! Τι ανόητοι εμπαιγμοί κατά του ευγενούς ρομαντισμού!

Αλλά παρ' όλη την κακοσμία των κουρελιών του Γκόγκολ ήμουν τρελά ερωτευμένος.

Πιστεύω ότι αυτός την αγαπάει, αλλά τι να κάνουμε τώρα; Να του γράψω ή όχι;

30 Απριλίου 1856.

Η Λίζα τού απάντησε. Όμως να τον καλέσει να έλθει εδώ δεν το θέλει ακόμα. Θέλει να υπερνικήσει την θλίψη της. Θέλει να ζει όπως πριν. Δεν γίνεται!

20 Μαΐου.

Μάταιες είναι οι προσπάθειες να τον ξεχάσει. Το πάθος δεν έκλεισε ακόμα τον κύκλο του. Ούτε η γάτα, ούτε τα άλογα δεν την διασκεδάζουν. Μάταιες οι προσπάθειες! Όλα στο σπίτι μας έγιναν σκοτεινά.

20 Οκτωβρίου 1856.

Έναν ολόκληρο μήνα γυρίζαμε την Κριμαία, βλέπαμε καινούργια τοπία... Με όλη την δύναμή μου προσπαθούσα να την διασκεδάσω. Και όλα είναι μάταια! Αλλά πόσα ενδιαφέροντα πράγματα είδαμε μαζί της! Είδαμε τα άσπρα άφωνα συντρίμια της μεγάλης πολιτείας πάνω στους λόφους και τις γλώσσες των μπλε ορμίσκων που εισχωρούν στην έρημη παραλία του πεθαμένου φρουρίου, είδαμε τις γαλλικές παράγκες πάνω στα ρωσικά ερείπια, μπήκαμε στα Αναχώματα Μαλάχωβ: είδαμε μύδρους που καρφώθηκαν στην γη, σαν τον αρακά στο αλώνι μετά το αλώνισμα, τις πινακίδες: «Bazar de la Gloire!». Στην βόρεια πλευρά ξυπνάει η ζωή, οι ταβέρνες, καταλύματα στις παράγκες, συνωστίζονται οι γυναίκες με μαντίλια, χορεύουν και τραγουδούν οι ναύτες. Είδαμε τα ορύγματα του στρατοπέδου των Σαρδηνίων με σόμπες από τούβλα και το γαλάζιο σπιτάκι του επιτελείου. Γύρω είναι εκατοντάδες παλιά ξύλινα μυτερά παπούτσια, σπασμένα κουτιά από σαρδέλες. Δίπλα στον δρόμο είδαμε μια λωρίδα σκαμμένο χώμα με μεγάλο άσπρο πέτρινο σταυρό που υψωνόταν στην άκρη της με την επιγραφή που μας συγκίνησε: «Ici reposent des soldats français».

Στο **Τσοργκούν** ταΐσαμε τα άλογά μας και διανυχτερεύσαμε. Στο εγκαταλελειμμένο πυροβολείο φυτρώνουν λουλούδια του κήπου. Ένα χωριό σε μια μικρή δροσερή πράσινη κοιλάδα και γύρω-γύρω οι δασώδεις λόφοι. Οι Τάταροι ισιώνουν σωρούς τενεκεδένια κουτιά στα οποία φαίνονται ακόμα οι επιγραφές: «boeuf bouilli, 16 rations» και σκεπάζουν με αυτά τις οροφές. Στα ξενοδοχεία πάνω στους ξύλινους τοίχους κολλούν τα φύλλα του «Times». Ένα αγόρι με μαύρα μάτια μας έφερε στο πιατάκι διάφορα παξιμάδια.

«Όλοι πέρασαν από εδώ! είπε ο πατέρας του. Αυτό είναι το σαρδηνίο ψωμί, αυτό το τούρκικο, αυτό το εγγλέζικο, αυτό το γαλλικό. Και ο Κοζάκος πέρασε από εδώ, όλοι πέρασαν!...»

Στο Μπαχτσέ-σεράι ακούσαμε το γουργούρισμα του σιντριβανιού της Μαρίας, πήγαμε στα ηγερά δωμάτια, θαυμάζαμε τους ποικιλότροπους τοίχους τους. Πήγαμε στο Σουντάκ, κατεβήκαμε με φωτιά στην τεράστια σπηλιά: ο πάτος της ήταν σκεπασμένος με κόκκαλα. Κάποτε, πολύ παλιά πολύς κόσμος πνίγηκε εδώ από τον καπνό των πυρών που άναψαν στην είσοδο οι εχθροί. Η ακρογιαλιά στο ορεινό χωριό Κοκτεμπέλ είναι γνωστή χάρη στα όμορφα ποικιλόχρωμα πετράδια και πολλοί τα μαζεύουν. Η Λίζα ήθελε να πάμε εκεί εδώ και πολύ χρόνο: πήγαμε μόνοι μας και τα μαζεύαμε πολλή ώρα δίπλα στην θάλασσα. Μαζέψαμε, αλλά αυτή τα ξέχασε στην πρώτη διανυκτέρευση! «Δεν αγαπάει πια το σπίτι μας και δεν θέλει πια να φέρει εκεί τίποτα!...», σκέφτηκα. Όμως ούτε αυτά τα ξεχασμένα πετράδια, ούτε η αδιαφορία με την οποίαν κοιτούσε τα εκφραστικά ερείπια του μεγάλου αγώνα δεν με εξέπληξαν τόσο, όσο μια φράση της που ξεστόμισε δίπλα στο τζάκι στο σπίτι του παλιού καλού γνωστού μου μουλά Οσμάν. Διανυχτερεύσαμε σε αυτόν. Ένα άλλο χωριό πιο όμορφο από αυτό που κρύφτηκε στην χαράδρα και στο δάσος από τεράστιες καρυδιές είναι δύσκολο να το φανταστεί κανείς... Ο γέρος και η γριά του μας φίλεψαν σαν δικά τους παιδιά. Σεβάσμιοι άνθρωποι! Ο γέρος φορούσε σαρίκι και είχε άσπρη γενειάδα έως και την μέση του, ήταν χαρούμενος και τρυφερός, ενώ η γριά ήταν πιο αυστηρή, πιο περήφανη με απαλά χαρακτηριστικά, χλωμή σαν κερί, φορούσε μια μικρή μακρόστενη γούνα και το **κεφαλοκάλυμμά** της, καθαρό και άσπρο, ήταν μαζεμένο και καρφωμένο γύρω από το πρόσωπό της με αξιοπρόσεκτη φροντίδα. Εδώ στα βουνά κάνει ήδη κρύο προς το βράδυ. Καθίσαμε δίπλα στο ευρύχωρο τζάκι πάνω στα μαξιλάρια και η Λίζα μόνη της άρχισε να βράζει το καφέ μας. Συζητούσα με τον Οσμάν, του έλεγα για τον πόλεμο που δεν έφτασε μέχρι αυτούς, ενώ τα μάτια και οι σκέψεις μου δεν μπορούσαν να ξεκολλήσουν από αυτήν. Το πώς σκύβει πάνω στην φωτιά, το πώς πέφτει από τον ώμο της στο στήθος η μαύρη πλεξούδα, το πώς κρατάει την καφετιέρα – όλα

αυτά ήθελα να τα δω εκατό φορές και το κάθε βλέμμα της βασάνιζε την καρδιά μου με συμπόνια... Μαραίνεται και γίνεται αόρατο το καημένο ορεινό χορταράκι! Στην *σάκλα* σκοτείνιαζε όλο και περισσότερο. Ο Οσμάν βγήκε έξω και η αμίλητη γριούλα έκανε θόρυβο με την ηλακάτη της.

«Υπάρχει εδώ κάτι που είναι άσχημο; είπε η Λίζα κοιτάζοντας το δωμάτιο. Στο πάτωμα είναι ύφασμα, τα σεντούκια είναι καλά, ντουλαπάκια και ραφάκια, όλα ζωγραφισμένα με πράσινες και κόκκινες μορφές. Χρυσοκέντητες πετσέτες κρέμονται... Πόσα μαξιλάρια κάθε είδους... εδώ θα μπορούσα να ζω».

Μού ήλθε να ρωτήσω: «Πράγματι; Όμως όχι μαζί μου, αλλά με εκείνον», αλλά συγκρατήθηκα. Εν τω μεταξύ η γριούλα μάς πλησίασε και μάς μίλησε εκφράζοντας την απορία της γιατί δεν έχουμε ακόμα παιδιά.

«Σε μας, συνέχισε, γεννήθηκαν εννέα παιδιά εδώ σε αυτό το δωμάτιο. Τα τρία πέθαναν, τα άλλα ζουν και έχουν δικά τους παιδιά. Αυτό το δωμάτιο φέρνει γούρι. Αν περάσεις εδώ την νύχτα, χανούμ, (στράφηκε στην Λίζα) θα μένεις έγκυος».

Καθίσαμε μόνοι μας αμίλητοι δίπλα στο τζάκι και η Λίζα τελικά έσπασε πρώτη την σιωπή.

«Πράγματι, τι κακό είναι που δεν έχουμε παιδιά!», είπε.

«Έτσι είναι καλύτερα, απάντησα. Θα μείνεις νέα περισσότερο χρόνο».

«Τι να την κάνω την νιότη μου;» Έτσι είναι η απάντησή της!

Μετά από αυτά μπορώ να μην της ζητήσω να τον καλέσει εδώ;

1^η Νοεμβρίου.

Του γράψαμε δύο γράμματα. Η Λίζα το δικό της δεν μου το έδειξε, κι εγώ φυσικά δεν της ζήτησα να το δω. Όσο για μένα προσπάθησα να τον πείσω με όλες τις δυνάμεις μου να με ξεχάσει ως τον άνδρα της και να με βλέπει μόνο ως τον μεγαλύτερο αδελφό της και τον πιστό φίλο του.

5 Νοεμβρίου.

Στείλαμε τα γράμματα. Κάτι θα γίνει!

Δεκέμβριος 1856.

Στην αρχή η Λίζα λίγο ντρεπόταν να δείξει την χαρά και την ανησυχία της, αλλά τώρα δεν μπορεί πια να το κρύβει.

Ρωτάει πόσο χρόνο θα πάνε τα γράμματά μας και αν βουλιάζουν τα πλοία αυτήν την εποχή του χρόνου. Το βράδυ δεν κοιμάται, το πρωί σηκώνεται πριν ξημερώσει. Μου φέρεται ακόμα πιο προσεχτικά, πιο τρυφερά από πριν, άρχισε να παίζει πιάνο πιο συχνά. Επαναλαμβάνει τα ξεχασμένα ελληνικά τραγούδια. Είναι ακόμα χλωμή στο πρόσωπο, αλλά τα μάτια της έγιναν πιο νεαρά και αστράπτουν.

26 Δεκεμβρίου.

Λάβαμε την απάντηση. Θα έρθει σε λίγο. Τι χαρά είναι! Δεν μπορεί να συγκρατηθεί πια... Πηδούσε, έκλαιγε, αγκάλιαζε τα γόνατά μου... Κι εγώ έγινα σαν τρελός, δεν μπορούσα πια να κυριεύσω την αναστάτωσή μου και έφυγα στα βουνά μόνος μου.

Με έκανε να χαρώ που δεν είπε ούτε μια φορά: «Με συγχωρείτε!», όπως έκανε καμιά φορά άλλοτε.

Στο βουνό βρήκα βαθιά χιόνια, και τα δάση που είναι υγρά το καλοκαίρι ήταν τώρα σαν στην πατρίδα μου άφωνα και χωρίς φύλλα. Κάτω από τα πόδια μου, πολύ μακριά στριφογύριζε ο δρόμος, πίσω του πρασίνιζαν οι κήποι που στριμώχτηκαν δίπλα στην θάλασσα και το σπίτι μας που μόλις φαινόταν δίπλα στον γιαλό, άσπριζε και άστραφτε στον κρύο ήλιο. Η θάλασσα φαινόταν από εδώ ακόμα πιο απέραντη.

Μακριά από εδώ, πάνω στα βουνά υπάρχει η μονή, όπου μένουν μόνο επτά ή οχτώ καλόγεροι που εργάζονται στο περιβόλι. Πάνω στους κόκκινους βράχους υψώνεται ο σταυρός της μονής. Οι Τάταροι τους λένε **Κιζιλ-Τας**. Κάθε καλοκαίρι τα πλήθη **с гужом** πηγαίνουν εκεί να προσκυνήσουν και ύστερα πάλι ούτε ψυχή από ξένους.

Δεν είναι καλύτερο να κρυφτώ εκεί αφήνοντας σε αυτό το ζευγάρι όλο το κτήμα μου; Να

ζήσουν πρώτα μέσα στην έξαρση της πλήρους ευδαιμονίας και μετά ήσυχα όπως ζουν οι τίμιοι και φιλικά αγαπημένοι σύζυγοι.

2 Ιανουαρίου 1857.

Η Λίζα δεν απομακρύνεται από το παράθυρο και όλο κοιτάζει κατά την θάλασσα. Δύο φορές πήγαμε στην πόλη να αποδεχτούμε το βαπόρι... Πάλι θα αρχίσει να νοσταλγεί. Πάλι έκλαψε στο κρεβάτι της. Και εχθές είπε: «Τι θα γίνει; Το μόνο που σκέφτομαι είναι το πώς γελούσε, με τι φωνή μιλούσε! Και όλο μου φαίνεται ότι δεν τον θυμάμαι σωστά... ότι ούτε η φωνή, ούτε το πρόσωπο, ούτε το γέλιο του δεν είναι έτσι...»

19 Ιανουαρίου.

Επί τέλους! Εχθές ήλθε... Από το πρωί η θάλασσα ήταν πολυτάραχη και είδαμε από μακριά το βαπόρι να κουνιέται ολόκληρο από την πρύμνη μέχρι την πλώρη.

Ντυθήκαμε με ζεστά ρούχα, γιατί στην δημοσιά χιόνιζε και φύσαγε κρύος αέρας, και πήγαμε με τα πόδια τρεις ώρες αφού εμφανίστηκε το πλοίο. Ήθελα να αφήσω την Λίζα να πάει μόνη της, αλλά αυτή με παρακάλεσε να την συνοδέψω.

Στον δρόμο ήταν πολύ χλωμή και σταμάτησε μερικές φορές για να ανασάνει.

Περάσαμε με κόπο περίπου τέσσερα βέρστια συνέχεια ανεβαίνοντας κατά του αέρα. Ήθελε να προχωρήσουμε και άλλο, αλλά εγώ αρνήθηκα και καθίσαμε να ξεκουραστούμε στα σκαλοπάτια σε έναν από τους μικρούς και καθαρούς στρατώνες, στους οποίους διαμένουν οι στρατιώτες που φυλάγουν την δημοσιά... Καθίσαμε πολλή ώρα. Η Λίζα δεν ξεκόλλησε το βλέμμα της από τον δρόμο... Και κάποια στιγμή είδαμε έναν άνδρα να τρέχει έφιππος πάνω στο ταταρικό άλογο και από πίσω να τον ακολουθεί με κόπο ένας Τάταρος με βαλίτσα στο χέρι.

Πήγαμε και σταθήκαμε πίσω από την στροφή του δρόμου ώστε οι στρατιώτες να μη δουν την συνάντησή μας. Σε μια στιγμή αυτός μας έφτασε.

Πώς με αγκάλιασε! Πόσο χάρηκε! Πώς φιλούσε το χέρι της! Πώς γελούσε δυνατά!

Τον πήραμε και από τις δύο πλευρές από τα χέρια του και κατεβήκαμε κάτω. Έπρεπε να τον ξεστάνουμε, να τον ταΐσουμε, να τον αφήσουμε να ξεκουραστεί από τον δρόμο αλλά αυτός δεν το δεχόταν με τίποτα!..

Γευματίσαμε χαρούμενοι με φώτα, το βράδυ πέρασε τρέχοντας, η ώρα ξεπέρασε πολύ τα μεσάνυχτα.

Ερωτήσεις, διηγήσεις, γέλια, η ανοικτή έξαψή του, η ντροπαλή ευδαιμονία της.

Ήταν δυνατόν να τους εμποδίσει κανείς;

Θεέ μου, Εσύ που βλέπεις τις καρδιές μας πές μου: έχω δίκαιο ή όχι;

Αν έχω δίκαιο ή όχι δεν το ξέρω, αλλά είμαι ευτυχισμένος και το μακρόχρονο παρελθόν που έζησα δεν μου φαίνεται πλέον άκαρπο. Και μέσα του διακρίνω χιλιάδες συναντήσεις, σκέψεις, αιτίες και εντυπώσεις που με έφεραν στο να ξέρω να ζω έτσι όπως ζω.

Τι βραδιά ήταν αυτή! Τι πολύωρη, τι θαυμάσια βραδιά... Τι ευτυχία ήταν να τους βλέπω μαζί!

Η θάλασσα μούγκρισε προς την νύχτα όλο και πιο τρομακτικά, τα τζάμια μας έτρεμαν από τον αέρα. Σήμερα το πρωί είδα ότι τη νύχτα το κύμα σήκωσε σε μερικά σημεία όρθιους μερικούς μεγάλους ογκόλιθους, ενώ τους άλλους τους έχωσε μέσα στην άμμο. Όλη η σειρά των δέντρων που η Λίζα τα φύτεψε αρκετά μακριά από τον γιαλό σπάστηκε και πάρθηκε από νερά. Τα φύκια και μικρά κογχύλια πετάχτηκαν μαζί με αφρούς έως τον ανθώνα. Και στο σαλόνι μας φλεγόταν το τζάκι, το πολύχρωμο και πυκνό σαν βελούδο χαλί φαινόταν ακόμα πιο πλούσιο και η λάμπα έλαμπε ειρηνικά πάνω στο τραπέζι.

Η Λίζα καθόταν με τα πόδια της στο καναπέ και ένα ζεστό σέλας που δεν το γνώριζα πριν φώτιζε την κάθε γραμμή του προσώπου της. Αυτός μια μας ρωτούσε για το καθετί – για τις απασχολήσεις μου, για το πώς τραγουδάει η Λίζα, για την Χριστίνα, για την γατούλα, για τα άλογά μας, μια μας έλεγε για το πόσο δύσκολο ήταν το ταξίδι του στην Μαύρη θάλασσα. Το ατμόπλοιο δεν ήταν μεγάλο και από την μια πλευρά το γέμιζαν ακατάπαυστα τα νερά. Τα νερά αμέσως γίνονταν πάγος, το ατμόπλοιο από το βάρος του πάγου στην μία πλευρά του μπορούσε να βουλιάξει και η μόνη σωτηρία υπήρχε στο ότι οι ναύτες έκοβαν τον πάγο με τα παγωμένα χέρια τους.

«Πριν δεν φοβόμουν την θάλασσα και ούτε την σκεφτόμουν, παρατήρησε ο Μαυρογένης, αλλά αυτή την φορά τρόμαξα πολύ! Και δεν πιστεύω ακόμα ότι βρίσκομαι σε σας...»

Τελικά αποχαιρετιστήκαμε. Όταν έμεινα πάλι μόνος μου, η αμφιβολία άστραψε στο νου μου άλλη μια φορά... Αλλά είπα στον εαυτό μου: «Γιατί να διώξω το συναίσθημα που έχω; Τι να κάνω αν χαίρομαι για την ευτυχία τους;»

Δύο μέρες αργότερα.

Η Λίζα τραγουδάει από το πρωί στην αίθουσα, και όλα τα τραγούδια της, όλοι οι χοροί της είναι χαρούμενα. Η Λίζα είναι πάλι όπως και πριν αλλά κατέχει μέσα της ένα ανώτερο νόημα! Η θάλασσα ησύχασε. Η ζέστη ήταν τόση που ανοίξαμε τα παράθυρα. Αυτοί πήγαν βόλτα πάνω στα άλογα, ενώ εγώ έκανα λογαριασμούς για τον περασμένο μήνα. Ήθελα να κάνω μια μακρινή βόλτα, αλλά να βρίσκομαι πολλή ώρα χωρίς αυτούς ήταν ανίερο. Επέστρεψα και τους βρήκα να παίζουν χαρτιά.

Μετά από έναν μήνα.

Ο Μαυρογένης αρχίζει να διαβάζει λίγο ρωσικά. Η Λίζα τον μαθαίνει μόνη της. Τα γράμματα μου φαίνονται βαρετά: θα ασχοληθώ μαζί του αργότερα. Σκοπεύει να μάθει τα ρωσικά και να μπει κάπου εδώ σε κάποια υπηρεσία. Θα δούμε. Λένε ότι σε λίγο θα υπάρχει η θέση του επιτηρητή σε ένα από τα ανάκτορα. Για μας, φυσικά αυτός δεν θα είναι επιτηρητής αλλά ο Γιάννης Μαυρογένης με ενδυμασία Αλβανού εθελοντή!

Μετά από έναν άλλον μήνα και μισό.

Αυτό όμως δεν το περίμενα με τίποτα! Σήμερα το πρωί κάλεσα την Λίζα για να συντάξω μαζί της το σημείωμα με το τι χρειαζόμαστε από την πόλη. Καθόμουν σε μεγάλη πολυθρόνα μπροστά στο τραπέζι, αυτή κάθισε στο μπράτσο της πολυθρόνας, την αγκάλιασα από την μέση για να έχει περισσότερη άνεση και κάναμε υπολογισμούς μαζί.

Ξαφνικά η πόρτα άνοιξε και αυτός μπήκε μέσα. Μπήκε και αμέσως βγήκε έξω. Βγήκαμε και εμείς. Που είναι; Μας είπαν ότι σέλλασε το άλογο και έφυγε στην Γιάλτα.

Η Λίζα συγχύστηκε πολύ και μου εξήγησε ότι αυτός ζηλεύει και της ξαναλέει επανειλημμένως: «Δεν θα πιστέψω ποτέ ότι δεν ήσουν ερωτευμένη με τον σύζυγό σου! Είναι αδύνατον να μην τον αγαπάς! Ακόμα κι εγώ τον αγαπώ και εσύ ήσουν ερωτευμένη μαζί του!»

Εγώ ο ίδιος παρατήρησα δύο-τρεις φορές ότι ήταν δυσαρεστημένος αλλά σκέφτηκα ότι τέτοιες στιγμές πρέπει να τις ζήσει ο κάθε άνθρωπος, δεν μιλούσα και δεν του έκανα ερωτήσεις.

Παράξενο! Τέλος το καθετί έχει το μέτρο του! Έστειλα να τον φωνάξουν να έρθει και του έγραψα το πιο αυστηρό γράμμα. Του είπα μεταξύ άλλων το εξής: «Δεν αξίζεις σεβασμό αν δεν ξέρεις να πιστέψεις μια τέτοια γυναίκα όπως είναι η Λίζα. Αν σου λέει: «Δεν είναι ο άνδρας αλλά ο φίλος μου», πώς τολμάς να μην το πιστέψεις; Άρα είναι μια από εκείνες τις καλλονές με τις οποίες έχεις ξεγελάσει στην Ιταλία ή αλλού τους ερωτευμένους γέρους και αυστηρούς συζύγους; Η ψυχή της είναι αγέρωχη, περιπαθής και ευθεία. Αν δεν το καταλαβαίνεις τότε ο τρόπος σου να σκέπτεσαι είναι τελείως άθλιος».

Και πράγματι τι φαντάστηκε! Μήπως θέλει επί πλέον να φύγω από εδώ!

5 Μαρτίου.

Αυτός επέστρεψε μετανιωμένος. Δεν ξέρω τι συνέβη μεταξύ τους, αλλά εμένα μου εξομολογιόταν πολλή ώρα.

«Άκου, του είπα δυσαρεστημένος. Δεν υπάρχει η κατάσταση που να ήταν τόσο περίπλοκη ώστε οι ψυχές που είναι ευγενείς και αγαθές δεν θα μπορούσαν να συμβιβαστούν τίμια μεταξύ τους. Τι είναι πιο φυσιολογικό από τις από κοινού παραδεκτές σχέσεις μεταξύ του άνδρα και της γυναίκας, του αδελφού και της αδελφής, των γονέων και των παιδιών;.. Δεν συμβαίνει όμως ότι αυτές οι σχέσεις διαστρεβλώνονται συνεχώς από κακούς χαρακτήρες των μεν ή των δε προσώπων; Μακάρι να μπορούσαμε ακόμα να βρούμε πάντα μεγάλη διαφορά σε πολιτικές, θρησκευτικές και άλλες απόψεις τους... Σε περισσότερες περιπτώσεις όμως ούτε αυτό υπάρχει! Δεν διαφωνώ: η

κατάστασή μας είναι περίεργη, αλλά από μας τους ίδιους εξαρτάται να την κάνουμε ευτυχισμένη... Προσπάθησε μόνο να βάλεις στον νου σου ότι εμένα με σέβεται, ενώ μαζί σου είναι ερωτευμένη...»

«Πώς να το πιστέψω, είπε ο Μαυρογένης, ότι δεν είναι ερωτευμένη μαζί σας! Είστε τόσο πρᾶος μαζί της, είστε τόσο μορφωμένος, ώστε εγώ ο ίδιος γίνομαι κάθε μέρα πιο έξυπνος από συνομιλίες μαζί σας... Και γιατί είστε τόσο καλός μαζί μου; Τι είμαι μπροστά σας;...»

«Έχεις πολλά προσόντα που δεν τα είχα ποτέ μου», του απάντησα και του εξήγησα το πώς βλέπω την ευτυχία και την ανάπτυξη της ύπαρξης που αγαπώ και το γιατί είμαι καλός μαζί του αλλά δεν θα ήμουν καλός σε κάποιον άλλον που θα ταπεινώνει την Λίζα με μια χυδαία σχέση. Του είπα το πώς μου αρέσει όταν η νεότητα δεν **πέταξε** άκαρπα, του εξήγησα επίσης ότι θα προσπαθούσα με όλες τις δυνάμεις μου, τις συμβολές μου, ακόμα και με την απομάκρυνσή μου να γλυτώσω την Λίζα από το κακώς κατευθυνόμενο πάθος και αν δεν υπάκουε στην πειθώ μου θα κρυβόμουν από αυτήν θλιμμένος και απελπισμένος αλλά και τότε δεν θα εμποδίζα στο ελεύθερο συναίσθημά της. Του είπα επίσης, ότι κι αυτόν τον αγαπώ και παρά μερικά ελαττώματά του και την ακόλαστη ανατροφή του τον βρίσκω στ' αλήθεια άξιο της Λίζας. Ελπίζω ότι με κατάλαβε.

2 Μαΐου.

Όχι, είναι αδιόρθωτος! Έσκισε το γιλέκι επάνω του και φέρεται σαν νεκρός.

Όταν ήμουν 22 χρόνων και ερωτεύτηκα με την Ζιναΐδα Κ., θυμάμαι πώς με έπνιγαν τα ρούχα μου την στιγμή της ζήλειας. Έφυγα τρέχοντας από την χοροεσπερίδα, δεν μπόρεσα να κοιμηθώ όλη την νύχτα, κάπνιζα και κατάρπινα με το ζόρι τον καπνό ώστε τα αίματα έτρεξαν από τον λαιμό μου. Ήθελα να μονομαχήσω στα πιστόλια με τον αντίζηλό μου. Την νύχτα της έγραψα ένα γράμμα που ήταν τόσο φλογερό και θλιβερό που την επόμενη μέρα η ίδια ήλθε και έπεσε στις αγκαλιές μου... Μα από τι έγινε όλη αυτή η θύελλα; Από το ότι στην χοροεσπερίδα αυτή φορούσε τα μαύρα και είχε γαλάζιους φιόγκους στο κεφάλι της. Από το ότι η απαλή χλομάδα της εκείνη την βραδιά με έφερε στην κατάσταση τρέλας. Από το ότι αυτή που με αγαπούσε ολόψυχα θέλησε μόνο για λίγο να διασκεδαστεί με τον Τ. και χαμογελώντας τον κοίταζε επίμονα στα μάτια του, μια του έδινε το γλυκό, μια δεν του το έδινε και πάλι του το έδινε. Και αυτός τής έλεγε:

«Έτσι έχετε, λοιπόν την καρδιά σας; Έτσι, λοιπόν;»

Αν εγώ, ένας «άρρωστος γιος του άρρωστου αιώνα», ένας Ρώσος φοιτητής έζησα τόσο σφοδρές θύελλες, τι πρέπει να αισθάνεται αυτός;

Η ζήλια είναι ευγενές συναίσθημα αν είναι δυνατή, ορμητική και ακατάσχετη.

Η Λίζα είναι αγανακτισμένη μαζί του. Την ώρα της βόλτας με πήρε αγκαζέ για να τον πειράξει, τον αποκάλεσε ανοιχτά «παλιόπαιδο».

Είπε:

«Φτάνουν πια αυτές οι παλαβομάρες! Να φύγει όπου θέλει!»

Και με φίλησε τρεις φορές στην συνέχεια μπροστά του παρά την θέλησή μου. Τον κοίταξε στα μάτια και τον έφερε στην κατάσταση που εχθές στον σκοτεινό διάδρομο την έπιασε από το χέρι πάνω από την αγκώνα της με τόση δύναμη και τόση κακία ώστε της έμειναν μπλε βούλες.

Δεν έπρεπε να εμπλακώ... Αλλά τον κάλεσα και του είπα:

«Δεν θα μονομαχήσω μαζί σου στα πιστόλια. Πρώτον, σε αγαπώ πολύ και ύστερα δεν θέλω αυτή να υποφέρει επί πλέον: θα λυπάται και εμένα και εσένα. Όμως θα σε παρακαλέσω να φύγεις αν συνεχίσεις της προκαλείς τόση αναταραχή και άλλο».

«Καλώς! μου απάντησε θερμά. Δεν μπορώ να μοιράζω την γυναίκα με κάποιον άλλον. Όταν αγαπώ ή αν αγαπώ ακόμα, θέλω να είμαι ο τύραννος, ο βασιλιάς της. Αν θελήσω θα την δείρω, θα την σκοτώσω και κανένας δεν θα τολμήσει τότε να με κατακρίνει! Θα της δώσω ύστερα την παρηγοριά, αλλά θα της την δώσω εγώ και κανένας άλλος! Και αν η ίδια με αγαπάει με πάθος, δεν πρέπει να το θεωρήσει ταπείνωση αλλά να γονατίσει μπροστά μου και να φιλήσει το χέρι που την χτύπησε... Να πώς αγαπώ! Και αν δεν είμαι ο μόνος βασιλιάς της, θα φύγω και θα την πάρω μαζί μου!»

«Αν είναι έτσι, είπα, θα το δούμε! Να την πάρεις μαζί σου εσύ που είσαι τρελός δεν θα έχεις την άδεια. Κι εγώ θα γίνω ο τύραννος και αυτή θα υποταχτεί σε μένα πιο γρήγορα και όχι σε σένα...»

Έγινε χλωμός, δεν απάντησε και έφυγε στην Γιάλτα για να περιμένει πάλι εκεί το ατμόπλοιο ολόκληρη εβδομάδα, ενώ εγώ πήγα αμέσως σε αυτήν...

Μιλήσαμε πολλή ώρα. Και που χάθηκε η δύναμή της! Όσπου αυτός ήταν εδώ του φερόταν αυστηρά έως και αγενώς πέντε μέρες στην συνέχεια, αλλά από τότε που έφυγε το ηθικό της έπεσε.

Ύστερα από μια εβδομάδα.

Τρομερό μαρτύριο! Τι απαίσια εβδομάδα είναι αυτή! Εχθές βγήκαμε για γεύμα αλλά δεν φάγαμε. Σκέπασα το πρόσωπό μου με τα χέρια και περίμενα σιωπηλός το τέλος, ενώ αυτή έφυγε χωρίς να περιμένει. Τα μάτια της είναι θολά... Δεν έχω όμως δύναμη να την αφήσω να φύγει μαζί του.

15 Μαΐου.

Αυτός είναι ακόμα εδώ. Της έστειλε γράμμα: την ικετεύει να φύγει μαζί του. Αυτή λέει ότι δεν θα με εγκαταλείψει με τίποτα και επαναλαμβάνει συνέχεια: «Αρκετά είναι τα παιχνίδια!»

17 Μαΐου.

Αυτή αδυνάτησε πολύ σε αυτήν την εβδομάδα. Ούτε τρώει, ούτε κοιμάται. Βλέπω ότι θέλει να φύγει μαζί του και με λυπάται...

Μήπως να την αφήσω να πιεί το ποτήρι της μέχρι το τέλος;

21 Μαΐου.

Την παρακαλούσα πολλή ώρα να πει την αλήθεια. Μίλησα για τα μην ολοκληρωμένα συναισθήματα, της ομολόγησα ότι η αφέλεια και η νεότητά του με παρηγορούν υπό την έννοια ότι ίσως σε λίγο θα χορτάσουν ο ένας με τον άλλον και αυτή θα ησυχάσει και θα επιστρέψει χαρούμενη σε μένα. Περίμεναν μόνο την συγκατάβασή μου. Κι εγώ παρά λίγο λιποθύμησα όταν με ρώτησε:

«Θα φύγω, αλλά εσείς τι θα απογίνετε; Πώς θα αντέξετε χωρίς εμένα;»

Στείλαμε σε αυτόν για να έρθει.

22 Μαΐου.

Αυτός παρά λίγο έπεσε στα πόδια μου, αγκάλιασε τα γόνατά μου: «Αυτή είναι ο θησαυρός μου! Θα την φυλάγω! Πιστέψτε με! Μη φοβάστε! Αφήστε με έστω και μια χρονιά, έστω κι έναν μήνα να ζήσω μαζί της και ύστερα μπορείτε να την ξαναπάρετε πίσω έστω και διά βίας... Δεν μπορώ να σας ξαναδώ τους δύο σας μαζί. Συγχωρέστε με! Θα την υπηρετώ ως δούλος της... Συγχωρέστε με!»

Νομίζω ότι θα φίλαγε και το χέρι μου, αλλά η ντροπή τον συγκράτησε.

Δόξα τω Θεώ, η θάλασσα τώρα είναι γαλήνια, δεν είναι σαν τον χειμώνα. Το μόνο που θα την παρακαλάω είναι να φυλάξει για μένα τον εαυτό της αν την προδώσει, αν πάψει να την αγαπάει. Αυτή την θυσία την απαιτώ ό,τι και να γίνει! Να επιστρέψει άρρωστη, παραμορφωμένη, πικρόχολη, τυφλή, αρκεί να επιστρέψει!

27 Μαΐου.

Την συνόδευσα μέχρι την πόλη. Στο ατμόπλοιο δεν πήγα. (Αυτός ήταν καταχαρούμενος και ήλθε πρόωρα με τα πράγματα.) Βγήκαμε κοντά στην Λιβαδειά από την άμαξα και την αγκάλιασα για τελευταία φορά. Δεν έκλαιγε. Της είπα: «Θα ζήσεις περισσότερα και θα είμαστε πιο ισορροπημένη. Μη φοβάσαι: έχουμε μπροστά μας ακόμα πολλά ήσυχα χρόνια».

28 Μαΐου.

Τι να γράψω; Εχθές έβλεπα πολλή ώρα το ατμόπλοίο τους να πηγαίνει γρήγορα προς την Μπαλακλάβα. Όσο γρήγορα και έτρεχαν τα άλογά μου αλλά δεν περάσαμε ούτε μισό δρόμο ενώ εκείνο χάθηκε ήδη από τα μάτια μου...

1^η Ιουλίου.

Δεν έχω τι να γράψω. Όλα είναι θλιβερά και άχρωμα! Η Χριστίνα φαίνεται πολύ πικραμένη. «Πού είναι η περιστερούλα μας;», είπα εχθές και εκείνη ξέσπασε σε λυγμούς: «Αχ, Λίζα, Λίζα, πού είσαι;»

15 Ιουλίου.

Γράφει. Σε κάθε λέξη της αισθάνομαι πόνο και τύψεις. Προς τι είναι αυτά; Πρέπει να την παρηγορήσω και να της ξαναπώ να είναι πιο χαρούμενη και μόνο να φυλάξει για μένα την ύπαρξή της.

7 Απριλίου.

Ένα άλλο γράμμα και μάλιστα μεγάλο, από την Βενετία. Πιο χαρούμενο από το προηγούμενο. Γράφει πολύ καλύτερα από το να μιλάει και έκανε μεγάλη πρόοδο σε αυτήν την χρονιά. Φιλούσα το γράμμα της, το έβρεξα με τα δάκρυά μου για τα οποία δεν θα μάθει ποτέ!

Το μόνο που εύχομαι είναι ο μήνας του μέλιτός της να είναι χωρίς πίκρα και διαλυτήριο και ακόμα κάτι άλλο... να πάψει να την αγαπάει όσο γίνεται πιο γρήγορα!

Σεπτέμβριος.

Πήγα μόνος μου στα βουνά, στο Κερτζ, στο αγρόκτημα της στέπας.

Το τελευταίο γράμμα της είναι πάλι από την Βενετία. Γράφει λίγο, νιώθω όμως ότι διασκεδάζει, πηγαίνει βόλτες με γόνδολες. Αυτό δεν με ενδιαφέρει πλέον. Τι με νοιάζουν η Βενετία, τα μνημεία κι όλος ο κόσμος, όταν η Λίζα δεν είναι μαζί μου!

Οκτώβριος.

[Το γράμμα της Λίζας στον άνδρα της από την Ρώμη.]

«Παρά λίγο θα επέστρεφα σε σας οριστικά. Του ήλθε να με πειράζει και να φλερτάρει με άλλες. Απορώ πως δεν ζηλεύετε! Είναι φοβερό μαρτύριο! Εδώ υπάρχουν πολλές δεσποινίδες και κυρίες που δεν είναι καθόλου άσχημες και οι απλές γυναίκες στους δρόμους είναι πανέμορφες. Ιδιαίτερα όμορφες είναι οι Αγγλίδες που είναι τόσο χαριτωμένες: αισθάνομαι συνέχεια χοντροκομμένη μπροστά τους. Άλλοτε δεν κοίταζα τα χέρια μου, ενώ τώρα τα κοιτάζω αδιάκοπα και τα κρύβω. Με συγχωρείτε που σας γράφω αυτές τις ανοησίες, φίλε μου, αγαπημένε φίλε μου! Γράφω ό,τι γράφεται. Και ξέρετε τι; Δεν θα το πιστέψετε: καμιά φορά αυτός με ενοχλεί. Παρουσία σας είχε περισσότερη όρεξη να μελετάει, εδώ όμως γίνεται ένα από τα δύο – ή διασκεδάζει ή κάθεται σπíti και υποφέρει από βαρεμάρα. Πρόσφατα μου είπε: «Τι έχω να συζητάμε οι δυο μας; Ό,τι είχαμε να πούμε τα είπαμε όλα!» Βλέπω όμως ότι με αγαπάει, όπως και πριν. Βγαίνει έξω για λίγο και μετά τρέχει πίσω στο σπíti, σε μένα. Προσπαθεί να μιλήσει με κάποιαν άλλη, να της εξομολογηθεί στον έρωτά του και την επόμενη μέρα, αν τον αφήνω ελεύθερο και τον ανέχω αμίλητη, δεν φεύγει από μένα καθόλου. Κι εγώ είμαι αδύναμη, πολύ αδύναμη. Δεν ξέρω πού βρήκατε την σταθερότητα μέσα μου. Καμιά φορά γίνομαι εκτός του εαυτού μου εξαιτίας της ελαφρόνοιας ή της τεμπελιάς ή της ξεγνοιασιάς του, ενώ αυτός χαμογελάει, με παίρνει από το χέρι κι εγώ του συγχωρώ όλα. Το μόνο που αγαπώ μέσα του πάντα είναι πως δεν προσπαθεί να φανεί καλύτερος από ό,τι είναι και δείχνει τον εαυτό του όπως είναι. Του λέω καμιά φορά: «Γιατί δεν επιβάλλεις στον εαυτό σου να ασχοληθείς με κάτι;» Η απάντηση είναι πάντα η ίδια: «Τι να κάνω αν βαριέμαι να επιβάλλω στον εαυτό μου;» Τον αγαπώ ακόμα, για να πω την αλήθεια, με όλη την ψυχή μου και πρόσφατα παρά λίγο θα πέθαινα από τον φόβο, όταν του έτυχε να μονομαχήσει στα σπαθιά με έναν Ιταλό. Μαλώσανε λόγω μιας ανοησίας: εκείνον τον αποκάλεσε Φαναριώτη, και αυτός τον χτύπησε στο πρόσωπο. Δεν τον συγκράτησα από την μονομαχία (έχω αρκετά δυνατό χαρακτήρα για να εκτιμώ το φιλότιμο του αγαπημένου μου ανθρώπου). Αλλά τι μέρα ήταν αυτή, φίλε μου! Δόξα τω Θεώ, τραυμάτισε τον Ιταλό: του πέρασε με το σπαθί όλο το χέρι του, από τον καρπό ως την αγκώνα. Ύστερα από αυτό χαιρόμασταν και οι δυο μας: όλη την εβδομάδα κάναμε βόλτες μαζί και βγαίναμε έξω από την πόλη. Σας χαιρετώ, φίλε μου αγαπημένε, πατέρα και φίλε

μου, που μου έστειλε ο Θεός. Κάντε αντί εμού την παννυχίδα στον τάφο της μητέρας μου, φιλήστε από μένα την Χριστίνα και προσευχηθείτε για την αχάριστη, ανήθικη και αδύναμη Λίζα σας».

10 Νοεμβρίου.

Πέρασε ήδη μισή χρονιά από τότε που έφυγε. Στο **τραπεζάκι όπου δούλευε** δεν μετακινήθηκε ούτε ένα παραμικρό πραγματάκι. Μόνος μου καθαρίζω όλα τα πράγματά της από σκόνες, ο ίδιος **καβαλικεύω** το άλογό της. Αχ, κόρη μου! Αχ, Λίζα μου! Δεν μου φέρνεις πια το πρωί στο μπαλκόνι τον καφέ μου με αυστηρό βλέμμα και με χαμόγελο! Πού είσαι τώρα; Τι σκέπτεσαι; Τι αισθάνεσαι; Πώς περπατάς; Πώς κάθεσαι; Πού είσαι; Πού είσαι; Αχ, να ήξερες τι γλυκιά χάρη, τι μαγικό ποτό απορροφώ κάνοντας βόλτα μόνος μου δίπλα στον ημικύκλιο από κυπαρίσσια πίσω από τα οποία κρύβεται το μονοπάτι με μυρτιές που πηγαίνει στον τάφο της μητέρας μας. Και ψιθυρίζω εκατόν φορές το όνομά σου: Λίζα! Λίζα! Κόρη μου! Λίζα μου! Τα γράμματά σου είναι σύντομα, όπως ήταν και οι συζητήσεις σου, αλλά ξέρω τι αξία έχει η κάθε λέξη τους!

Αν με χρειάζεσαι, δεν το γράφεις. Αν με λυπάσαι, δεν το λες ξεκάθαρα. Φοβάσαι να μη με προσβάλεις; Αχ, να με λυπάσαι, να με λυπάσαι! Μη φοβάσαι να με προσβάλεις: η πίκρα της συμπόνιας σου θα είναι ο παράδεισός μου! Λέω και ξαναλέω και άλλη μια φορά γράφω το όνομά σου: «Λίζα μου, Λίζα, Λίζα!»

[Το γράμμα του άνδρα στην γυναίκα του (με την ίδια ημερομηνία)].

«Μη φοβάσαι την φιλοσοφία, καλή μου: είναι το αόρατο θεμέλιο της ζωής. Ο καθένας μας, ο κάθε άνθρωπος, το κάθε άτομο του απλού κόσμου είναι φιλόσοφος μολονότι δεν το ξέρει ο ίδιος. Σου επαναλαμβάνω άλλη μια φορά: μην τον εγκαταλείπεις ώσπου το θελήσεις η ίδια. Μη με λυπάσαι. Σου δίνω λόγο τιμής: είμαι ευτυχισμένος που η τύχη, η συνάντηση μαζί του έσωσε την νεότητά σου, δεν εμπλούτισε μόνο τον εσωτερικό κόσμο της δικής σου, της δικής μου και της δικής του ψυχής με καινούργια συναισθήματα και καινούργιες δυνάμεις, αλλά εμπλούτισε και τον εξωτερικό κόσμο με τόσο όμορφα φαινόμενα, όπως η συνάντησή σας, η σφοδρή και εύθυμη αγάπη σας, ο σπάνιος σε παρόμοιες περιπτώσεις σεβασμός προς εμένα, τα ταξίδια σας κ. λ. π.

Να τα ξέρεις όλα αυτά για σένα, να ξέρεις ότι είσαι όμορφη κι εγώ είμαι ευτυχισμένος και περήφανος για σένα, όπως περήφανες ήταν οι Σπαρτιάτισσες για τους τολμηρούς γιούς τους, όπως περήφανες είναι οι μητέρες μας για την θητεία των παιδιών τους, όπως περήφανοι είναι οι δάσκαλοι για τα λαμπρά έργα και τον νου των μαθητών τους.

Επαναλαμβάνω ότι θέλω να σε ξαναδώ μόνο τότε, όταν τον εγκαταλείψεις με την θέλησή σου. Αν όμως η αγάπη σας είναι παντοτινή, πείσε τον να έρθει εδώ μαζί σου για να πάρετε όλη την περιουσία μου κι εγώ θα γίνω καλόγερος και θα σας επισκέπτομαι μόνο μια φορά τον μήνα. Αυτός ξέρει ότι θα κρατήσω τον λόγο μου.

Αντίο και σφίξε το χέρι του εκ μέρους μου.

Ο φίλος σου Κ...»

6 Δεκεμβρίου.

Εδώ και περισσότερο από τρεις εβδομάδες δεν έχω τα νέα της. Πόσο αργά περνούν οι μέρες! Και την νύχτα δεν έχω ύπνο...

21 Δεκεμβρίου.

[Το γράμμα της Λίζας στον άνδρα της από το Παλέρμο].

«Δεν αντέχω χωρίς εσάς και το κάθε δικό μας. Το καθετί εδώ μού είναι ξένο. Τι καλό έχουν αυτές οι λεμονιές και οι νεραντζιές; Είναι σαν φτιαγμένες σε εργαστήριο! Δεν είναι έτσι τα πεύκα και οι καρδιές στα βουνά μας! Με ικετεύει να μείνω. Εχθές όλο με ικέτευε. Του έδωσα λόγο να μείνω για άλλους δύο μήνες. Θα πάμε στην Αθήνα και στην Αίγυπτο και από εκεί θα φύγω σε λίγο για την Οδησό. Καλή αντάμωση, φίλε μου!»

17 Ιανουαρίου 1858.

[Το γράμμα της Λίζας στον άνδρα της από την Αλεξάνδρεια].

«Περίμενα αλλά δεν έλαβα την απάντησή σας. Θα έρθω σε λίγο. Δεν τον κατηγορώ. Ξέρω ότι ο χαρακτήρας του είναι έτσι — ζηλιάρης και ελαφρόμυαλος. Εδώ βρίσκεται τώρα ένα τσίρκο και αυτός περνάει όλες τις νύχτες σε μια Γαλλίδα. Εμένα όμως δεν με άφηνε ούτε ένα βήμα να κάνω από την ζήλια του. Ήμουν πρόθυμη να αντέχω την παραφροσύνη του ώσπου ήταν πιστός. Τώρα όμως βαρέθηκα. Εσάς θέλω να σας βλέπω. Καμιά φορά με πιάνει ο φόβος σαν να έκανα μεγάλη αμαρτία και όχι με το που τον αγαπώ (τώρα καταλαβαίνω την φιλοσοφία σας) αλλά με το που είστε μόνος σας, που δεν επισκέπτομαι τον τάφο της μάνας μου, που εγκατέλειψα το καθετί οικείο!

Βλέπετε, πρώτα δεν σας έγραφα όλα για να μην σας πικράνω και ντρεπόμουν επί πλέον, τώρα όμως θα σας πω όλα. Μια φορά συνάντησα έναν νεαρό Ρώσο ναύτη, έκανα γνωριμία μαζί του, χάρηκα που ήταν Ρώσος, μίλησα πολλή ώρα μαζί του, το βράδυ περπατούσα μαζί του αγκαζέ στον κήπο και την επόμενη μέρα αυτός ο ναύτης μου έστειλε μια ανθοδέσμη. Το βράδυ ο Μαυρογένης ήλθε στο σπίτι, πέταξε την ανθοδέσμη από το παράθυρο, και εμένα με έπιασε με τα δύο του χέρια από τα μαλλιά μου και άρχισε να χτυπάει το κεφάλι μου στον τοίχο. Διάβασα και άκουσα για την αξιοπρέπεια των γυναικών, όμως όσο και προσπαθούσα να μην το θυμάμαι δεν μπόρεσα να προσποιούμαι. Να πω ακόμα (κάψτε αυτό το γράμμα στο όνομα του Θεού!) ότι αισθάνθηκα κάπως ευχάριστα: πόνεσα πολύ αλλά δεν έκλαψα και υπέφερα αμίλητη και (μην στεναχωριέστε, για όνομα του Θεού!) δεν του φίλησα μόνο τα χέρια του μετά από αυτό αλλά και τα πόδια του τα φίλησα. Και αυτός ήταν σαν τρελός από την αγάπη. Ναι, τότε μόνο εμένα με αγαπούσε ολόψυχα. Αστειευόταν με άλλες, καμιά φορά με πείραζε, αλλά ήταν πιστός. Και τότε, αν ακόμα και μου έκοβε με μαχαίρι όλο το δέρμα στα χέρια μου (όπως ένας απλός Ρωμαίος το έκανε πρόσφατα στην γυναίκα του), θα ευχαριστιόμουν! Τώρα όμως όχι. Να βλέπατε τι τρόπους έχει αυτή η Γαλλίδα! Αδύνατη και τόσο αυθάδης! Δεν θα λυπόμουν να την σκοτώσω αυτήν την πρόστυχη! Και αυτός ευφραίνεται μαζί της! Δεν τον κατηγορώ και θυμάμαι τα λόγια σας — να φυλάγω για σας τον εαυτό μου. Αχ, γιατί, γιατί έπεσε τόσο πολύ! Καλά, φτάνει, ο Θεός να τον συγχωρέσει! Αισθάνομαι μέσα μου περισσότερες δυνάμεις από πέρσι. Θέλω να γυρίσω στο σπίτι, σε σας, φίλε μου! Πάλι με παρακαλά να μείνω. Την παράτησε αφού έμαθε ότι θα φύγω, αλλά δεν θα υποχωρήσω. Ούτε θέλω να με συνοδέψει μέχρι την Οδησσό: φοβάμαι ότι δεν θα με αφήσει μόνη μου από την Οδησσό μέχρι την Γιάλτα. Από την Κωνσταντινούπολη θα φύγω μόνη μου κρυφά από αυτόν. Αυτή είναι η μόνη λύση! Καλή αντάμωση. Σε λίγο θα ξεκουραστώ μαζί σας, καλέ μου φίλε! Θα δω και την Χριστίνα και τον τάφο... Ευλογείτε με για τον δρόμο.

Η Λίζα σας»...

18 Ιανουαρίου.

Είμαι εκτός του εαυτού μου από την χαρά! Το μόνο που με ανησυχεί είναι ότι η θάλασσα είναι ταραγμένη. Εχθές ναυάγησε ένα πλοίο, οι επιβάτες μόλις σώθηκαν, δύο άτομα πνίγηκαν. Εξάλλου το ατμόπλοιο δεν είναι πλοίο με πανιά. Αν δεν μου έγραφε έναν άλλον μήνα ότι έρχεται θα πέταγα ο ίδιος σε αυτήν.

19 Ιανουαρίου.

Διέταξα στην Χριστίνα να προσευχηθεί στην λειτουργία για την Λίζα. Τι αξίζει η αναποφάσιστη προσευχή μου!

Έτσι ξαφνικά σε δύο-τρεις εβδομάδες θα είναι εδώ! Πάλι θα είναι εδώ, μόνη της και κοντά μου, κουρασμένη, με την σπασμένη καρδιά και ζητάει την ξεκούραση και την λησμονιά. Ω, χαρά μου, ζωή μου! Πώς θα σε αγκαλιάσω! Τι ευγνώμων δούλος θα γίνω όταν πάλι φιλήσω τα αποτυπώματα των ποδιών σου στην ίδια την άμμο που έγινε πιο ζωντανή και νεώτερη από τότε που η σεμνή μητέρα σου κατέβηκε μαζί σου από τον λόφο και μου είπε: «Σας δίνω την Λίζα μου!»

30 Μαρτίου.

Εδώ και σχεδόν δύο μήνες κανένα νέο. Όλο κοιτάζω την θάλασσα. Όταν βλέπω να έρχεται κάποιο πλοίο πηδάω πάνω στο άλογο και τρέχω στην πόλη. Δεν ήλθε η Λίζα μου!

5 Απριλίου.

Ήλθε ένα άλλο πλοίο, αλλά δεν έφερε ούτε αυτήν ούτε το γράμμα της. Θα γράψω στην Οδησσό στον Γ., μήπως ξέρει κάτι, αφού κάνει δουλειές και στην Τουρκία και στην Αίγυπτο.

29 Απριλίου.

[Η απάντηση του έμπορου από την Οδησσό Γ. στον άνδρα της Λίζας.]

«Όσο επώδυνο και να είναι να γίνεις αγγελιοφόρος της δυστυχίας, αλλά τι να κάνω! Απορώ πώς δεν διαβάσατε στις εφημερίδες για το ναυάγιο του τουρκικού ατμόπλοιου «Βαγδάτη» στην Μεσόγειο. Ο ανιψιός μου ήταν εκεί και σώθηκε γιατί ήξερε να κολυμπάει και γιατί υπάκουσε στις παρακλήσεις ενός Πολωνού, για τον οποίον γίνεται ο λόγος παρακάτω. Η Ελισαβέτα Ιωσηφόβνα πέθανε και ο κ. Μαυρογένης επίσης. Με συγχωρείτε! Σε τι έφταιξα επί τέλους που πρέπει να γράψω όλα αυτά; Ο ανιψιός μου εξεπλάγη με το να δει την σύζυγό σας σε αυτό το ατμόπλοιο που πήγαινε από την Αλεξάνδρεια στην Κωνσταντινούπολη. Μίλησε με την Ελισαβέτα Ιωσηφόβνα και την βρήκε πολύ αδυνατισμένη αλλά χαρούμενη. Ταξίδευαν ήδη δύο μέρες όταν είτε από την αμάθεια είτε από την αμέλεια του πλοιάρχου η μηχανή σταμάτησε ξαφνικά και ταυτόχρονα άνοιξε το ρήγμα. Οι Τούρκοι ναύτες δεν θέλησαν να αντλήσουν τα νερά, έβαλαν να το κάνουν τους επιβάτες, ενώ οι ίδιοι έκλεβαν τα πράγματά τους. Ο πλοίαρχος ήταν μεθυσμένος. Ο ανιψιός μου λέει ότι η σύζυγός σας έβγαλε το σάλι και το καπέλο της και δούλεψε καλύτερα από πολλούς άνδρες, και ο κ. Μαυρογένης έδειξε πολύ ενέργεια επίσης. Πυροβόλησαν από κανόνια ζητώντας βοήθεια. Τελικά εμφανίστηκε ένα αιγυπτιακό πλοίο. Ο Αιγύπτιος πλοίαρχος αφού είδε τι συμβαίνει ζήτησε να του δώσουν 300 000 άσπρα (γύρω στα 48 000 ρούβλια) για να σώσει τους επιβάτες και το πλήρωμα. Νόμιζε ότι με το πλοίο ταξιδεύουν πολλοί πλούσιοι έμποροι. Ενώ τα συζητούσαν, μάζευαν τα χρήματα, έκλαιγαν και φώναζαν, το ατμόπλοιο άρχισε να βουτάει. Ο πλοίαρχος έστειλε μια μικρή λέμβο να παραλάβει το χαρέμι ενός πασά. Μαζί με αυτές τις Τουρκάλες σώθηκε χάρη στις επίμονες ζητήσεις τους η γυναίκα ενός ντόπιου έμπορου. Εκτός από αυτήν και τις Τουρκάλες σώθηκαν άλλα δύο άτομα – ο ανιψιός μου και ένας νέος Πολωνός πρόσφυγας για τον οποίον προανέφερα. Αυτός έφτασε κολυμπώντας στο πλοίο, σκαρφάλωσε επάνω και έπεσε κάτω στα πόδια του πλοιάρχου παρακαλώντας να σώσει τον ανιψιό μου με τον οποίον έγινε φίλος στην διάρκεια του ταξιδιού. Και αυτόν τον πήραν στην λέμβο επίσης. Ο ανιψιός μου λέει ότι πριν πέσει στην θάλασσα είδε κάποια στιγμή σαν μέσα στο όνειρο την δυστυχισμένη σύζυγό σας. Στεκόταν όρθια δίπλα στην πλευρά του πλοίου και σαν να έσκιζε τα ρούχα επάνω της για να κολυμπήσει και αυτή. Το πλοίο έφυγε βιαστικά και όλοι οι άλλοι πνίγηκαν – ο μεθυσμένος Τούρκος πλοίαρχος, οι ναύτες και πολλοί επιβάτες. Δεν υπάρχει αμφιβολία στο ότι και ο κ. Μαυρογένης πνίγηκε επίσης. Ο αντιβασιλέας διέταξε να κόψουν το κεφάλι του Αιγύπτιου πλοιάρχου.

Άλλη μια φορά εκφράζω τα ειλικρινή μου συλλυπητήρια για την απώλεια που έχετε υποστεί, με βαθύ σεβασμό μου, αξιότιμε κύριέ μου

ο ταπεινός υπηρέτης σας Γ.

(ΤΑ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΦΥΛΛΑ ΤΗΣ ΕΞΟΜΟΛΟΓΗΣΗΣ)

3 Σεπτεμβρίου 1858.

Έφτασε το φθινόπωρο. Το τοπίο πάνω στα βουνά θυμίζει την Ρωσία. Δεν έχω όρεξη ούτε για βόλτες, ούτε να κάτσω ούτε να κοιμηθώ!

5 Σεπτεμβρίου.

Απορώ με το ότι αυτοκτονούν πάντα με την πιστολιά στο κεφάλι. Πολύ πιο ήσυχα είναι να αυτοκτονείς με την πιστολιά απευθείας στην καρδιά σου. Και δεν είναι τόσο φρικτό... Πάτησε την σκανδάλη και όλα τελείωσαν. Υποθέτω ότι ούτε ακούς τον πυροβολισμό ο ίδιος.

10 Σεπτεμβρίου.

Τι μου λέει η συνειδήσή μου; Τι μου λέει ο τάφος της μητέρας που μου παρέδωσε την κόρη της; Τίποτα! Ήταν όμορφη και έζησε. Δεν έπεσε κάτω και απολάμβανε την ζωή. Δεν είναι αυτοί οι δύο μεγάλοι σκοποί της ζωής που σπάνια συμπίπτουν μεταξύ τους; Έχω δίκαιο. Ο θάνατός της

ήταν τυχαίος. Εκπλήρωσα το καθήκον μου στην κόρη σου, δυστυχισμένη μητέρα... Ναι, έχω δίκαιο εκατόν φορές... Αλλά εγώ, εγώ τι να κάνω; Μήπως δεν καταστράφηκα ολοσχερώς; Ω, μακάρι τουλάχιστον ο τάφος της Λίζας μας βρισκόταν εδώ, δίπλα στον δικό σου, αγαπημένη μητέρα! Θα καθόμουν τότε εκεί στο παγκάκι από το πρωί μέχρι την νύχτα και σας έκλαιγα. Και τώρα γιατί να υπάρχω; Τι είμαι; Ποιο είναι το νόημα της ζωής μου; Δεν είναι αυτή που πέθανε: είμαι εγώ αυτός που πέθανε χωρίς αυτήν. Θα περνούσε μια χρονιά μπορεί και δύο χρονιές, θα την περίμενα και θα επέστρεφε. Μπορεί και να επέστρεφε μητέρα και τότε θα λάτρευα το παιδί τους.

Είναι δυνατόν το παιδί τους να μην ήταν πνευματικά προικισμένο, να ήταν τιποτένιο ή άσχημο; Σε αυτό το πλούσιο χώμα θα είχα σπείρει τους αργούς σπόρους μου και αυτό που είχα μέσα μου μόνο ως ανθισμένες ιδέες θα γίνονταν αίμα και πράξη στο θαυμάσιο παιδί τους από τα πρώτα χρόνια του κιόλας. Θα προσέφερα στον κόσμο μια όμορφη ψυχή και θα άκουγα την φωνή της Λίζας, το τραγούδι της, θα έβλεπα το χαμόγελό της, θα απολάμβανα την χαρά της για την αγάπη μου στο παιδί της...

Ω, Λίζα! Πού είσαι; Πού είναι τα χέρια σου, τα μάτια σου, η φωνή σου; Ω, Λίζα, κόρη μου, χάρμα των οφθαλμών μου! Ω, Λίζα, ω Λίζα μου! Ψυχή μου!

Μετάφραση – Ολέγκ Τστυμπένκο.